čeština doma a ve světě

ROČNÍK X

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filozofická fakulta UK v Praze. Centrum DeskTop publishing
(technické zpracování Drahomíra Marešová)
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, František Fröhlich, Milan Jelínek,
Zdena Palková, Vladimír Smetáček, Alexandr Stich,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil, Jiří Žáček

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK:
ROBERT ADAM (výkonný redaktor), Ivana Bozděchová, Dagmar Čapková,
EVA HOŠNOVÁ (redaktorka čísla), Andrea Hudáková, Karel Kučera,
Alena Macurová,Petr Mareš, Iva Nebeská, Marie Poláková, Jiří Rejzek,
Lucie Saicová Římalová,Karel Šebesta, Jasňa Šlédrová,
OLDŘICH ULIČNÝ (vedoucí redaktor), Irena Vaňková

Grafické zpracování Peter Balhar

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: 221 619 210

ISSN 1210-9339

Cena výtisku je 30 Kč + 5% DPH

Objednávky vyřizuje
ediční oddělení FF UK,nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. 221 619 298

Podávání novinových zásilek povolila
Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ

Téma čísla: Vývojové tendence v současné češtině

Vývojová dynamika češtiny a lidská kreativita

1. *Vývojová dynamika* každého jazyka je termín výhodný i nevýhodný: na jedné straně (ne *na jednu stranu*, s touto dynamikou jsem se ještě nesmířil, byť jsem si akuzativní agresivity vědom) se takto můžeme omezit na vývojové tendence kratšího období, na straně druhé jde často o jevy efemérní, které pominou. To platí zvl. o lexiku a frazeologii a o jazyce mluveném: před deseti – patnácti lety se v pražské mluvě uchytilo parazitum *viď* (ve výslovnosti často *vé*), kdekdo začínal svůj projev uvozovacím *asi takhle*, a kde je jim dnes konec! Zato vazba *zmínit něco* místo *zmínit se o něčem* se, zdá se, dosti pevně usadila i v mluvené řeči intelektuálů, zvl. mladších, kdežto *něco je o něčem* se přece jen chápe jako poněkud pokleslé. A tak se nezměrná lidská kreativita, která ničí i staví, projevuje nejen v přírodě, nýbrž i v jazyce. V ní lze spatřovat hlavní příčinu jazykové vývojové dynamiky, ona řídí onu „neviditelnou ruku jazykového vývoje", jak se dnes občas metaforicky říká. Její důsledky a výsledky tu popisovat nebudeme, v jistém výběru jsme tak učinili zvl. v pracích Uličný 2000a a ve stati o deflektivizačních tendencích češtiny (v tisku). Proto na tomto místě naznačíme jen řešení některých zajímavých problémů týkajících se jak vývoje spisovnosti, tak pohybu v češtinách nespisovných.

2. Nejdříve si povšimněme problematiky vývojových tendencí jazyka v jednotlivých funkčních stylech. V dnešní publicistice se stále více prosazuje vedle funkce informační a persvazivní také snaha o jazykově vyjadřovanou expresi až beletrizaci (Bartošek 2001). Tento zřetel k masovému čtenáři má však i své stinné stránky, např. častá náhrada pouze nocionálních spojek *ale, avšak, však* částicí *ovšem*, která vedle možného odporovacího významu má především silný náboj subjektivního hodnocení. Obdobnou vágnost a zploštění jazykové úrovně publicistiky s sebou nese vítězné tažení předložky *díky*, která

pozvolna vytlačuje přesnější, ale speciálněji fungující synonymní *v důsledku, pro* aj., příp. i neutrální synonymní konstrukce spojkové typu *protože*. Také stále se zvětšující rozsah lexikální univerbizace ukazuje vliv mluveného jazyka a s ním nárůst exprese na úkor přesnosti vyjadřování, a tedy na úkor intelektuálních kvalit spisovného jazyka.

Proti tomu administrativní, jednací či direktivní styl se často vyznačuje zdánlivou hyperintelektualizací, tj. přemírou odborných a přejatých slov a frazémů, složitou stavbou věty a textu a jakýmsi falešným „zvědečtěním" informativních i direktivních dokumentů. Známé pojmy *newspeak* a *ptydepe* naznačují, že jde o funkce manipulační, často o zastírání pravdy (zvl. v politické novořeči), o zveličování významu a důležitosti předmětu řeči, a vcelku tedy o ztěžování až znemožňování přístupu občana k informacím. Dochází dokonce k navozování až ekonomické závislosti na nových profesích (daňová přiznání vyžadující odborný výklad), a tedy k ponižování uživatele jazyka.

V beletrii pozorujeme působení tzv. postmoderní filozofie i v jazyce; autorským cílem dnes často už není jazykovými prostředky různé postavy nebo autorskou řeč apod. odlišit, nýbrž naopak jejich identifikaci znesnadnit. Kreativita tu nezná mezí, srov. dramatické texty J. A. Pitínského, který cíl rozbití dosavadních dramatických struktur naplňuje míšením všech možných nářečních prostředků i vymýšlením nespisovných výrazů zcela nových.

V běžné komunikaci se dnes užívá různých útvarů národního jazyka starých i nových. U dětí nabývá vrchu čeština televizní, její intonace a pragmalingvální prostředky se zčásti usazují i v řeči dětí moravských (*hele, jo* aj.). Jinak však je intonace výpovědi a zvuková podoba řeči vůbec stále doménou maximálního regionálního rozlišení obyvatelstva i v Čechách. Srov. intonací otázky zjišťovací, která má stoupavě klesavý ráz jen ve středních Čechách, zatímco na okrajích se stále drží typ stoupavý, aj. Ani morfologické rozdíly, které jsou vlastně jedinou charakteristikou tzv. obecné češtiny, nebyly dosud setřeny ani v Čechách; jsme-li důsledně na půdě systémové koncepce jazyka, musíme tedy jednotlivé dědice starých českých nářečí považovat za samostatné strukturní útvary. Také teze o pronikání tzv. obecné češtiny na Moravu jsme už několikrát odkázali do patřičných mezí: na střední Moravě proniká koncovka *-ej* m. *-ý* (*dobrej*), ale „zbytek" morfologické stavby, jakkoli podobný nebo i shodný se středočeským interdialektem, je původu domácího, přičemž odlišností je tolik co shod. V důsledku vyrovnávání starých nářečních rozdílů pak nejméně polovina Moravy „mluví spisovně", to znamená, že v běžně mluvené řeči se tu užívá prostředků, které se přirozeným vývojem a vlivem jazykové

výchovy až na malé výjimky shodují s prostředky spisovnými.

3. V současných kodifikačních příručkách i v pracích několika extrémně liberálních lingvistů (naposledy srov. *Umějí děti česky?* 2002) lze pozorovat úsilí o kodifikaci předcházející spisovnou normu; vzpomeneme-li klasiků pražské funkční lingvistiky, jistě nám vytane na mysli náležitá teze o *opožďování* kodifikace za normou. Ani televizní a rozhlasové stanice nejsou dost loajální ke spisovnému jazyku a zatěžují ho nářeční středočeskou (pražskou) výslovností a dalšími neadekvátními jazykovými prostředky. Vždy je za tím slyšet nedostatek profesionality – ale ta se, zdá se, z našeho veřejného života vytrácí už po desetiletí.

Na nedávné brněnské konferenci o vztahu Čechů a Moravanů, jíž se zúčastnili i pozůstalí moravisté, se řešila také otázka jazyková. Je nepochybné, že při dnešním vývoji češtiny v Čechách, kde nikoli nevýznamná část učitelů mluví v hodinách při výkladu nespisovně, můžeme za padesát let mít v této zemi dva kulturní jazyky: „starou" spisovnou češtinu na Moravě a „novou", tzv. obecnou češtinu, v Čechách. Vnitropolitické důsledky a nárůst separatismu jsou nasnadě.

Místo útoků na spisovnost je tedy na místě loajalita k ní a snaha o jazykovou výchovu nejen školních dětí, ale i veřejných mluvčích, zejména profesionálů. V některých školách se však usídlil extrémní sociolingvistický jev: žáci, dokonce už 11letí, svým učitelům tykají a oslovují je křestním jménem. Při takové úrovni sociálních vztahů se ovšem stěží užívá spisovný jazyk, protože ten je určen pro příležitosti oficiální.

4. Zamysleme se nyní nad několika případy vývojové diskrepance mezi analogizačními tendencemi výrazovými, které jsou nejčastější hnací silou vývoje jazykových prostředků, a různými aspekty funkčními. Tak konjugační vzor *kupovat* není vůbec uveden jako slovníkové heslo ve školních Pravidlech českého pravopisu (1993). V Slovníku spisovné češtiny (1994) se praví, že *kupuju* a *kupujou* jsou tvary hovorové, tedy spisovné. Avšak slovesa *diskutovat* nebo *privatizovat*, tj. kulturní a přejaté výrazy, tu další morfologickou specifikaci postrádají. Většina dotázaných současných zvl. mladých vzdělaných Čechů však tvary *diskutujou* nebo *privatizujou* považuje za nespisovné. Jisté je, že tu působí funkčně stylová charakteristika těchto lexémů; na druhé straně však tvary 1. sg. *diskutuju*, *privatizuju* za nespisovné vesměs považovány nejsou. Domníváme se, že tu hrají roli inherentní funkční rysy gramatických kategorií. První osoba vyjadřující primárně expresi (*já*) je v souladu s fonologickou expresivitou spojení předního konsonantu *-j-* se zadním vokálem *-u-*; proti

tomu kategorie třetí osoby, která svou čistou kognitivitou fonologickou expresivitu vylučuje, se chová odlišně.

Fonologická struktura češtiny je také v pozadí striktního hodnocení adjektivních tvarů na *-ej* jako nespisovných. V poněkud kultivovanějších veřejných projevech vedených v tzv. obecné češtině pozorujeme téměř úplnou absenci koncovky *-ej*, příp. její řídké užití bezděčně či záměrně expresivní. Proti tomu se zachovává zakončení *-ýho*, *-ýmu* atd., včetně typu *dobrý muž*. Tento jev lze vysvětlit nedostatečnou integrovaností *-é-* v systému dlouhých vokálů (srov. Vachek 1968), protože *-é-* je dnes v češtině jen v přejatých slovech, příp. jde o expresi. Na druhé straně je *-ej-* dobře integrováno v českých nářečích a interdialektech existencí dvojhlásky *-ou-*. Jak se zdá, přijetí *-ej-* do spisovné normy brání jeho inherentní fonologická expresivita: srov. lexémy *ejhle, hej, ejchuchu, kejhat* aj.

5. Současná kodifikační praxe nahrává, jak jsme uvedli v cit. pracích, rozkolísanosti spisovného úzu mluveného i psaného, a navíc neodpovídá často spisovné normě. Tvary 3. pl. *bydlejí, myslejí*, kodifikované jako plně spisovné, považuje téměř sto procent dotázaných pražských studentů bohemistiky za nespisovné. Různé vzorky pražských studentů pověřených v l. 1994 a 1998 hodnocením funkčně stylových indikátorů v Slovníku spisovné češtiny (1994) pak našly vždy kolem 700 různých výrazů, které podle respondentů neměly být hodnoceny jako neutrální. Zahraniční bohemisté, překladatelé i pedagogové, si stěžují na nedostatečné nebo mylné funkční indikace v našich kodifikačních příručkách; nejednou jsme na to v našem časopise upozorňovali (srov. ČDS 2/1993). Čas tedy nazrál k přehodnocení kodifikační teorie i praxe.

Oldřich Uličný

Literatura

BARTOŠEK, J. (2001). Ke sbližování jazyka beletrie a žurnalistiky. In Balowski, M. – Svoboda, J. (ed.). *Język i literatura czeska u schylku XX wieku.* Wałbrzych – Ostrava, s. 23–36.
Pravidla českého pravopisu (1993). Praha.
Slovník spisovné češtiny (1994). Praha.
ULIČNÝ, O. (2000a). Dynamika současné spisovné češtiny: stav, problémy, axiologické aspekty. In *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 46, 2000, s. 129–136.
ULIČNÝ, O. (2000b). O funkčních aspektech některých morfologických prostředků českého národního jazyka. In *Stylistyka IX.* Opole 2000, s. 209–215.
Umějí děti česky? (2002) *Český jazyk a literatura*, 52, 2001–2002, s. 237–244. [Článek 11 autorů.]
VACHEK, J. (1968). *Dynamika českého fonologického systému.* Praha.

Čtyři scénáře vývoje české laterály

Co se děje s českým [l]?

Když se čas od času ptám svých přátel, jestli si všímají něčeho neobvyklého v souvislosti s českým [l], odpovídají mi všelijak neurčitě a většinou převedou hovor na choroby z povolání. Věnuješ se fonetice, říkají, a zkrátka si všímáš některých věcí více než dříve. A dodávají například, že [l] rozhodně nemění svou pozici ve slovech a stejně jako dříve se ozývá na začátku slova *léto*, uprostřed slova *velký* a na konci slova *stůl*, a že stejně jako dříve se ho malé děti učí vyslovovat poměrně namáhavě a některé se ho nikdy nenaučí pořádně.

V těchto ohledech se opravdu neděje nic nového. Mou pozornost však v posledních letech přitahuje narůstající množství těch „nepořádných" [l] u mladých lidí. Kdyby to všechno měla být jen iluze vzbuzená mým zvýšeným zájmem o zvuky řeči, musel bych přece slyšet i více vadných sykavek nebo [ř]. Vysvětlení je nutno hledat jinde – možná v oblasti sdělovacích prostředků. Víme, že televizní i rozhlasové stanice velmi uvolnily normy správné výslovnosti a že i ty renomované upustily od přísných kritérií na kulturnost projevu. Je tedy možné, že by vadné [l] bylo přijatelnější než vady ostatní, a dostávalo takto větší prostor? Ani toto vysvětlení není uspokojující. Všímám si řeči lidí neustále a ve všech situacích a na češtinu v rozhlase a televizi mi zbývá poměrně málo času. Pokud jsou změny u hlásky [l] jen mým subjektivním dojmem, pak to rozhodně není způsobeno sdělovacími prostředky.

Nezbývá než pátrat po informacích, které by dokázaly spolehlivěji potvrdit, případně vyvrátit závěry mých neformálních pozorování a odpovědět na otázku, zda výslovnostních vad přibývá či ubývá proporcionálně, anebo zda se [l] opravdu začalo chovat jinak než ostatní souhlásky.

Naštěstí má u nás mapování vad výslovnosti velmi dobrou tradici, a tak stačilo hledat dvě šetření provedená v dostatečném časovém odstupu srovnatelnou metodologií. Právě takovými se ukázaly být dva rozsáhlé průzkumy u žáků prvních ročníků základních škol v Praze (Benešová a kol., 1991; Půstová a kol., 2001). Každý z průzkumů prošetřil výslovnost zhruba šesti tisíc dětí. Porovnáním jejich výsledků zjistíme, že procento dětí s nějakou vadou výslovnosti zůstává téměř stejné. Také poměrné zastoupení jednotlivých typů vad se většinou liší jen zanedbatelně, ovšem kromě dvou výjimek. Tou jednou je lehký pokles vad u vibrant [r] a [ř], to druhou je více než **zdvojnásobení vad u [l]!** Před deseti lety vyslovovalo nesprávné [l] pět procent všech prvňáčků,

nyní je to jedenáct procent. Týž údaj se dá také přepočítat následovně. U dětí s vadami řeči bylo před deseti lety nesprávné [l] zastoupeno 13,68 procenty, zatímco nyní je to 30,57 %.

Jistě znáte smíšené pocity člověka, který sice s uspokojením zjistí, že je na správné stopě, ale z daného stavu věcí nemá pražádnou radost.

Jaké jsou artikulační a akustické rysy množícího se [l]?

Začněme nejprve popisem toho [l], které jsme zvyklí označovat za správné. Při jeho artikulaci je špička jazyka opřena těsně za horními předními zuby. Hřbet jazyka vytváří plochý oblouk, který se láme dolů u přechodu na kořen jazyka (viz obr.1a). Proud vzduchu, který nese hlasivkový tón, vychází po stranách jazyka. Díky tomu se [l] také někdy nazývá laterála. Protože bokové (laterální) štěrbiny jsou poměrně široké, je základním zvukovým rysem [l] tónová rezonance, a nikoli šum. Typická tónová rezonance je odezvou na tvar ústní dutiny při daném postavení artikulátorů. To znamená, že měníme-li výše popsané základní postavení jazyka, mění se i svrchní tóny pro [l] charakteristické.

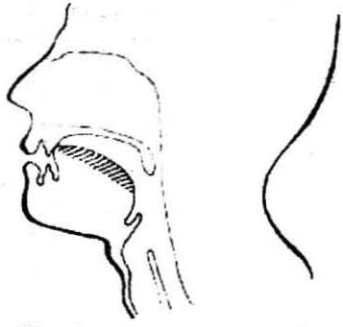

Obr. 1a

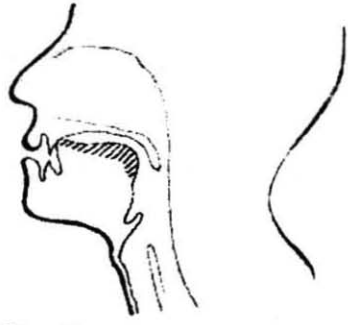

Obr. 1b

Schematické znázornění polohy jazyka (šrafovaná část) při artikulaci a) obvyklého českého [l], *b) velarizovaného* [ł].

Odchylku, kterou slýcháme u dnešní mládeže nejčastěji, bychom mohli v krátkosti popsat následovně. Kontakt špičky jazyka s dásňovým výběžkem je oslaben a je také velmi neurčitě načasován ve vztahu k okolním hláskám a vzhledem k pohybu zadní části jazyka, která se má aktivně podílet na vytváření bokových úžin (Krakow, 1999). Zadní část jazyka je pak v rozhodující fázi artikulace blíže měkkému patru, než tomu bývá u tradičního [l] (viz obr.1b),

což způsobuje zvláštní u-ovou rezonanci. Protože posun zadní části jazyka k měkkému patru je nejnápadnějším rysem této varianty, používá se pro ni název velarizované [l]. Měkké patro je totiž latinsky velum. Mezinárodní fonetická abeceda zapisuje velarizovanou laterálu jako [ɫ].

K rozšíření velarizovaného [ɫ] u nás přispívá patrně také to, že je pohodlnější, neboť klade menší nároky na přesnost a artikulační energii. V krajních případech ani nemusí dojít ke kontaktu špičky jazyka s dásňovým výběžkem. U-ová rezonance pak naprosto převládne a výsledný zvuk je podobný spíše nezaokrouhlenému [w] než původnímu [l].

Obrázky 2a, 2b zachycují fyzikální vlastnosti zvuku našich dvou [l]. Na vodorovnou osu je zanášen čas. Záměrně byla vybrána dvě stejně dlouhá [l] – obě trvají 125 milisekund. Na svislou osu jsou zanášeny frekvence složeného zvuku. Čím tmavší je obrázek v daném frekvenčním pásmu, tím je určitá složka zvuku v tomto pásmu intenzivnější. Různé hlásky znějí různě podle toho, ve kterých částech spektra mají takováto zesílená frekvenční pásma, neboli formanty. Na obrázcích vidíme, že první formant, to nejnižší tmavé pásmo, je u obou [l] v přibližně stejné poloze. Druhý formant (druhé tmavé pásmo zdola) je u velarizovaného [l] mnohem níže a je silnější. Třetí formant je u obou zvuků opět srovnatelný. Pro vnímání hlásek je důležitá také světlá oblast mezi formanty. Všimněme si šířky a rozdílné světlosti prostoru mezi druhým a třetím formantem u obou zvuků. Také proto zní každý jinak.

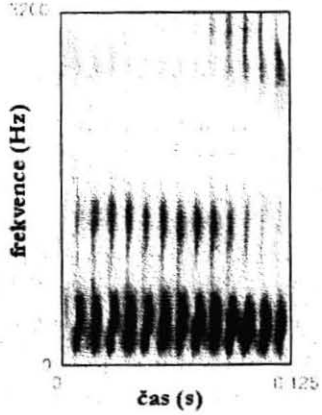

Obr. 2a

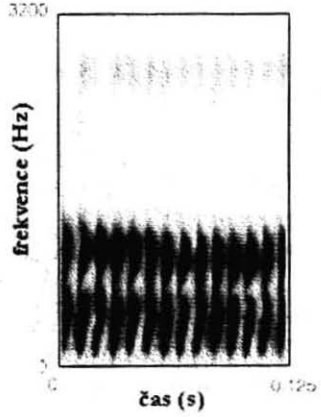

Obr. 2b

Spektrogram a) obvyklého českého [l], *b) velarizovaného*[ɫ]. *Důležité jsou především tmavé vodorovné pásy – formanty. Svislé proužky jen zachycují jednotlivé pulsy hlasivek.*

Ještě názorněji je tento rozdíl vidět na tzv. kochleagramu (Praat 4.0.7), což je vlastně spektrogram upravený podle nejnovějších teoretických modelů fungování hlemýždě v našem vnitřním uchu, kde se kmitání zvuku přicházejícího zvenčí přeměňuje na nervové impulsy vysílané do mozku.

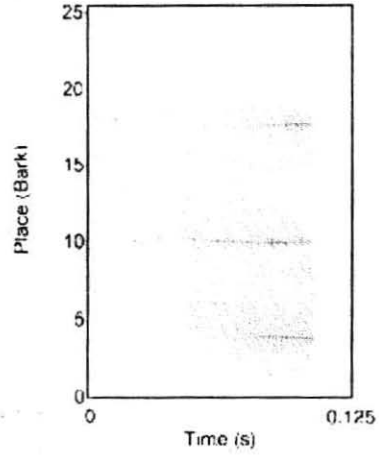

Obr. 3a

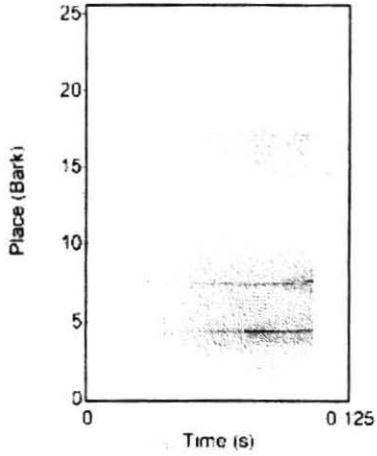

Obr. 3b

Kochleagram a) obvyklého českého [l], *b) velarizovaného*[ł]. *Tmavá místa zachycují oblasti předpokládaného podráždění vláken basilární membrány ve vnitřním uchu.*

Budeme jednou všichni velarizovat?

Zvuk živých jazyků se v průběhu času mění. Naši předkové používali v různých dobách třeba nosové samohlásky jako dnešní Francouzi, přední otevřené [æ] a obouretné [w] jako dnešní Angličané, stoupavé diftongy jako dnešní Španělé nebo palatalizované souhlásky jako dnešní Rusové (viz např. Lamprecht a kol., 1977). Vývoj zvukové stránky jazyka je dnes o něco pomalejší, přesto si však můžeme být jisti, že čeština bude časem znít jinak než ta naše dnešní. Není ovšem snadné předvídat jak. Hlásky někdy mění svůj zvuk, jindy ze standardní formy jazyka mizí a nové, případně i ty už jednou používané, se v ní zase objevují. Vzpomeňme jen na známé svědectví Husovo, který na rozhraní 14. a 15. století kritizoval splývání tvrdého (zřejmě velarizovaného) a středního [l] v mluvě Pražanů. Zdánlivý výstřelek substandardní výslovnosti se tehdy ukázal jako životaschopný, územně se rozšířil a prosadil se i ve vyšších jazykových stylech. Protiklad [l] – [ł] je dnes zachován jen na východě Moravy

a ve Slezsku. Slovenština má sice také dvojí [l], ale jedno je neutrální a druhé je měkké. Jaká budoucnost tedy nejspíše čeká naše dnešní české [l]? Načrtněme si v rámci prognózy čtyři scénáře.

a) Scénář konzervativní

Lidé podvědomě věří, že svět zůstane takový, jaký je, a nijak výrazně se nezmění. Pokud je však přimějeme k vědomému uchopení reality, uznávají nevyhnutelnost změn. Scénář, podle něhož by dnešní stav zůstal zachován, je nejméně znepokojivý pro nás, kterým se nastupující [ɫ] pranic nelíbí, ale pravděpodobnost jeho naplnění není příliš vysoká. Přesto by se dalo spekulovat, že se zvuková podoba češtiny bude měnit v některých jiných oblastech a [l] bude dalších změn ušetřeno. Určitá část populace ho bude nadále vyslovovat odlišně od většiny, ale tato většina se nebude chtít vzdát zvuku, na který je zvyklá. Obrázky 1a, 2a a 3a z našeho článku budou platit i nadále a budou reprezentovat správné české [l].

b) Scénář kyvadlový

Ve společenském životě se vývoj některých izolovaných jevů podobá pohybu kyvadla. Lidé například usilují o liberálnější vztahy, avšak když se vztahy rozvolní natolik, že nastává chaos, začnou se cítit ohroženi a touží po pevnějším řádu, který by jim dal větší jistotu. Pevný řád je ale brzy začne nutit k uniformitě a omezovat jejich osobní svobodu. Odpor k uniformitě nastartuje cestu zpět k liberálnějším vztahům. Dnešní liberalizace společenského života způsobuje nechuť k výslovnostním normám, a teprve až lidé začnou opět toužit po stabilnějším uspořádání, budou možná chtít výslovnost zase sjednocovat. Prestižní výslovnostní model může být v takové době hledán návratem k tradičním hodnotám. Velarizované [ɫ] pak bude jako stigmatizující výslovnostní prvek (načas?) opuštěno.

c) Scénář extrémní

Je dost dobře možné, že lidé včas nezatouží po méně chaotickém soužití a výslovnost [l] bude nadále sledovat nastoupený kurs. To, co je dnes považováno za vadu, se stane variantou a posléze normou. V dnešní Anglii je například přítomnost velarizovaného [ɫ] součástí standardní výslovnosti. Jeho existence je však omezena na koncové pozice ve slabice. V nespisovných útvarech tam dochází k dalšímu posunu. Velarizované [ɫ] se prosazuje i před samohláskou a rychle se šířící varianta zvaná Estuary English ho dokonce v mnoha polohách nahrazuje samohláskou [ʊ] (Trudgill, 1994). Pokud by

k tomuto jevu došlo v češtině, zanikl by například kontrast mezi dvojicemi *vedl – vedu, nesl – nesu,* a co je nepříjemné, i *kradl – kradu.* Jazykový systém by se pak zřejmě bránil kanonizací příčestí bez [l], nyní vlastně už bez [u], a říkalo by se stejně jako v obecné češtině *Pes nás zaved k jeskyni* nebo *Stejně krad až hanba.* Jelikož by komunikační možnosti takového systému zůstaly nezmenšeny, návrat k původnímu [l] by vyžadovali jen jazykoví fundamentalisté (viz obr. 4).

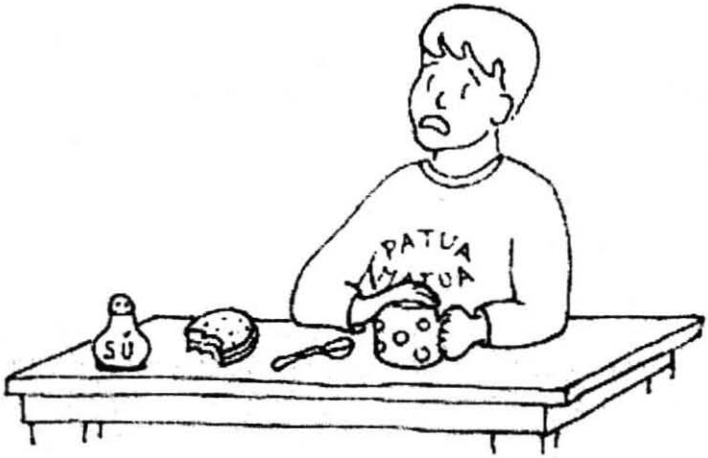

Chtěu, abych vysuoviu nějakou zuáštní huásku, a pak mi vypiu muíko!

Obr. 4 *Jen jazykoví extremisté budou vyžadovat návrat k původnímu [l].*

d) Scénář diferenciační

Velarizované [ł] nemusí být v budoucnu tolerováno plošně, ale pouze výběrově. Přijatelným se může stát třeba jen regionálně, dejme tomu po Praze a středních Čechách. Nebo by jeho výskyt mohl být omezen stylově a nepronikat třeba do veřejných projevů. Jiným typem diferenciace by bylo omezení fonotaktické. V tom případě by se [ł] ozývalo jen v určitém hláskovém okolí nebo v určité pozici ve slově či slabice. Žádný z uvedených stavů by však nebyl stavem konečným, protože existence dvou ekvivalentů jednoho fonému většinou způsobuje napětí, které dříve nebo později vyvolá další změny.

Co říci závěrem? Zjištění, že se naše staré dobré české [l] dalo do pohybu, vyvolá v citlivém uživateli jazyka určité rozechvění. Ani kdybychom se pokoušeli koncipovat sebepodrobnější varianty uvedených scénářů, nezískali bychom jistotu, zda se jeho příjemný zvuk zachová, nebo ne. Ať už však bude české [l] znít v budoucnu jakkoli, milovníci jazykové kultury si na něj určitě zvyknou a široké vrstvy obyvatelstva ho budou statečně artikulovat, a spíše než o velarizaci hlásek budou přemýšlet třeba o valorizaci mezd. Ta se dá snažením aktivistů přece jen reálněji ovlivňovat než hláskový vývoj, jenž sice probíhá díky nám, ale jaksi bez ohledu na naše přání.

Jan Volín

Literatura

BENEŠOVÁ, E., BUBENÍČKOVÁ, M., JANOTOVÁ, N., JANOTA, P. a kol. Průzkum výslovnosti u školních začátečníků v Praze v roce 1989. *Česká logopedie 1991*. Praha: KPK, 1991.
KRAKOW, R. A. Physiological organization of syllables: a review. *Journal of Phonetics 27*, 1999, pp. 23–54.
LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historický vývoj češtiny*. Praha: SPN, 1977.
PÚSTOVÁ, Z. a kol. Zpráva o průzkumu správné výslovnosti u žáků prvních ročníků ZŠ v roce 1999/2000. *Česká logopedie 2000*. Praha: Galén, 2001.
TRUDGILL, P. *Dialects*. London: Routledge, 1994.
Citovaný software: *Praat 4.0.7: Doing phonetics by computer*. BOERSMA, P., WEENINK, D. 1992–2002 (www.praat.org).

Pozn. ved. redaktora

Logopedická péče u nás, stejně jako v jiných evropských zemích, má dávnou, státem vytvořenou a podporovanou tradici a je didakticky, psychologicky i sociolingvisticky plně oprávněná. Autorův defétismus je tedy jeho soukromým názorem. Článek jen dokazuje, že v pražských rodinách a školách je jazykový projev dětí, narozdíl od situace mimo hlavní město, výrazně podceňován.

VÝVOJOVÉ TENDENCE V ČEŠTINĚ MEDIÁLNÍ

„...hledal Smrž vhodný příměr“ aneb Jak české deníky uvozují přímou řeč

Zhruba dva kroky dělily v pondělí vpodvečer 48letého Liberečana Pavla Smrže takřka od jisté smrti. Ve chvíli, kdy vstupoval na dřevěnou verandu starého činžovního domu v centru Liberce, necelé dva metry od něho udeřil blesk. Výboj zasáhl stoletý kaštan a vzápětí přepětí v síti zničilo nájemníkům domu veškerou elektroniku.

Vedle zpráv o politickém a společenském dění ve světě a v Česku uveřejňují české deníky i zprávy o událostech, které jsou méně důležité, ale zato se svých aktérů bezprostředněji osobně dotýkají. Aktéři arci podstatní nejsou, podstatné je, že se s nimi může identifikovat čtenář. Bývají to osobní svědectví o katastrofách, zprávy o šťastných nebo i nešťastných náhodách, o překonaných obtížích a osobních vítězstvích, příběhy lidí postižených byrokracií atd. atd. Takové texty bývají často umisťovány na titulní stranu (ale málokdy na ní končí) a nezřídka jsou od ostatních zpráv odlišeny např. typem písma (což se může týkat třeba jen jejich titulku). Odlišná funkce a tematika takových textů se odráží i v jejich odlišné stylové charakteristice. Kupříkladu se v nich zvyšuje podíl vyprávěcího slohového postupu na úkor postupu informačního. Protože se čtenář má identifikovat s hlavní postavou, velmi často je ve zvýšené míře podávána řeč této postavy, a to nejčastěji jako řeč přímá.

„Vešel jsem zrovna na verandu. Najednou jsem uviděl oslepující záři jako z reflektorů a uslyšel ohlušující ránu. Vůbec jsem nevěděl, co se děje, protože se začal sypat nejrůznější marast ze stromů, okapů a i na chodbách," začal svoje vyprávění Smrž.

Přímou řeč samozřejmě nacházíme běžně i v textech čistě informačního, zpravodajského charakteru. Od přímé řeči v příběhových textech se však v jedné věci výrazně liší: totiž ve způsobu, jakým je uvozována.

Když po chvíli apokalypsa ustala, odvážil se vyjít před dům a uviděl doutnající starý kaštan. U paty stromu výboj blesku vyhloubil asi patnáct centimetrů hlubokou jamku. „Vypadalo to, jako kdyby tam pes vyhrabal díru," hledal Smrž vhodný příměr.

Ve zpravodajských textech tvoří typickou rámcovou větu některé neutrální, obyčejné sloveso pravení a (rozvité) substantivum, zpravidla vlastní jméno, které označuje původce tohoto pravení, mluvčího. Je-li týž mluvčí citován víckrát za sebou, v nepočáteční rámcové větě je buď vynechána podmětová část, nebo není řeč uvozena vůbec. K nejčastějším slovesům pravení zde patří *řekl(a)*, *uvedl(a)*, *říká*, *dodal(a)*, *prohlásil(a)*, *vysvětluje*, *tvrdí/tvrdil(a)*, *přiznal(a)* a další.

Vzápětí na něho čekalo další nemilé překvapení v bytě. Výboj totiž způsobil značné přepětí v zásuvkovém obvodu elektrické sítě a zničil veškerou elektroniku, která byla právě zapojena. „Přišel jsem o televizor, fax se záznamníkem, hi-fi věž a další vybavení. Škodu odhaduji asi na padesát tisíc korun," shrnul. Podobně na tom jsou i další nájemníci v domě.

Vedle příběhových textů se od zpráv liší, pokud jde o uvozování přímých řečí, i články ve sportovní rubrice. I v nich se potlačuje věcnost a neosobnost a posiluje zaujetí a barvitost slohu. Autoři těchto textů se snaží držet se základního pravidla, které se naučili ve škole v hodinách slohové výchovy: užívat bohatství slovní zásoby a nikdy se neopakovat. Ze dvou vydání denního tisku, a to z Práva z 29. srpna 2001 a z Lidových novin z 27. srpna 2001 jsme vypsali všechna slovesa tvořící jádro vět, které uvozují přímou řeč. V této funkci je užito celkem 117 různých slovesných lexémů, z toho plných 79, tj. přes dvě třetiny, je užito jen jednou. Tento poměr je do jisté míry ovlivněn tím, že 27. srpen bylo pondělí, kdy vychází v Lidových novinách rozsáhlá sportovní příloha.

Podle náměstka Letecké záchranné služby Libereckého kraje Stanislava Mackovíka měl muž obrovské štěstí. „Když už by nešlo o zásah přímo bleskem, tak ho mohlo zranit či zabít cokoli, co blesk v tu chvíli zdemoloval," podotkl.

V dosavadním textu byla řeč o slovesech pravení (verbech dicendi). Už sám počet 117 různých sloves v pouhých dvou vydáních novin však napovídá, že slovesa pravení nejsou výlučnou skupinou sloves, která se objevují v rámcových větách. Jsou zde zastoupena rovněž:

– slovesa myšlení a cítění (verba cogitandi et sentiendi): *domnívá se*, *všiml*

si, litoval, divil se, radoval se, zlobil se, je přesvědčen, přemítal, přál si, uvědomuje si apod.;

– slovesa vyjadřující mimiku nebo gestikulaci doprovázející řečovou činnost: *mračil se, lomí rukama, pokýval hlavou, usmíval se, chmatla* (někoho za ruku);

– slovesa vyjadřující fázi řeči: *začal* (vyprávění), *pokračoval, uzavřel*;

– slovesa, která vyjadřují řečovou činnost až ve spojení s určitým objektovým doplněním: *pokládá řečnickou otázku, konkretizoval svá podezření*;

– slovesa, která vyjadřují činnost mluvčího předcházející jeho činnosti řečové nebo po ní následující: titulní *hledal vhodný příměr, odběhl* (se radovat);

– a konečně pozoruhodné spojení *odmítl odpovědět s tím, že.*

I mezi verby dicendi v širokém smyslu, tj. mezi slovesy, která vyjadřují řečovou činnost nebo činnost, při níž je užití jazyka jedním z možných prostředků[1], novináři nacházejí věru neotřelé (anebo naopak neváhají použít značně otřelé) výrazy. Pro ilustraci některé uveďme: *utrousil, přizvukuje, odtušil, glosoval, hlesl, hřímá/hřímal, opáčil, vysokým hlasem překřičela halas.*

Prožitý zážitek podle libereckého psychiatra Jaroslava Tržického může na člověku zanechat následky. „Někdy se člověk s šokovým stavem vyrovná dobře, ale může nastat postraumatická (sic!) *stresová situace, která na dotyčného dolehne po několika dnech anebo týdnech, když si uvědomí, co všechno se mohlo stát. To může vyvolat lehčí depresi či obavy z bouřky a podobně," uvedl Tržický.*

Náš článek si neklade za cíl popsaný stav hodnotit. Jsme si vědomi, že naše zjištění jsou jen povrchní a že materiál získaný ze dvou výtisků novin není reprezentativní. Uvozování přímých řečí v denním tisku by při seriózním výzkumu bylo navíc nutné analyzovat i v souvislosti s jinými formami podání řeči (vedle nepřímé se ve zmíněných vydáních denního tisku objevila i řeč nevlastní přímá a prvky řeči smíšené) a celkovou vyprávěcí (či zpravovací) perspektivou. Považujeme to za nadmíru zajímavý úkol a domníváme se, že ten, kdo by se ho ujal, by učinil záslužnou věc.

Jak Právu potvrdil meteorolog Bohumil Hubko z liberecké pobočky Českého hydrometeorologického ústavu v Ústí nad Labem, přecházela v pondělí nad Libercem bouřka. „Tady od nás na letišti, kde máme stanici, byla bouřka vzdálena asi dvě sekundy, takže to odpovídá tomu, že zasáhla střed města," potvrdil.

Rámcová věta, kterou jsme použili v titulu, pochází z textu Barbory Silné *Dva kroky ho dělily od smrti*, otištěného na stranách 1 a 2 deníku Právo 29. srpna 2001. Celý tento text zde citujeme, domnívajíce se, že jeho inspirační potenciál se zdaleka nevyčerpává tímto naším článkem. Mohli bychom upozornit na komický účinek hromadění příbuzných slov vedle sebe (*vzápětí přepětí, prožitý zážitek*), na opakování výrazů (*vzápětí* v prvním a čtvrtém odstavci; *potvrdil* v sedmém) a celých formulací (*zničil/o veškerou elektroniku* v prvním a čtvrtém odstavci; *energetici ne/jsou schopni přepětí zjistit* v osmém). Mohli bychom také spekulovat, co asi bylo pro pana Smrže horší: být málem zasažen bleskem a přijít o elektroniku, anebo přečíst si o sobě v Právu, že se neumím pořádně vyjadřovat, že mě čekají deprese a že mi paní redaktorka nevěří, že vůbec nějaká bouřka byla. Anebo bychom mohli zalitovat, že když už si Barbora Silná dala tu práci a telefonovala od čerta k ďáblu, aby sehnala vyjádření zástupců snad všech profesí, které mají aspoň trochu co dělat s bouřkou, nenašla kousek času zamyslet se nad kompozicí a formulační úrovní svého článku, a že ho nenašel ani editor.

Následné přepětí v síti a možné potíže od zásahu bleskem ovšem nejsou energetici schopni v těchto případech jednotlivě zjistit. „Pokud uhodí blesk do soukromého objektu, například do obytného domu, a způsobí škodu na elektroinstalaci, energetika se k tomu nevyjadřuje," reagoval na dotaz Práva, zda jsou energetici schopni podobné přepětí v síti zjistit, tiskový mluvčí Severočeské energetiky Jiří Koutecký, odflinkla svou práci a podnítila nás k napsání tohoto příspěvku Silná.

Robert Adam

Poznámky:

[1] DANEŠ, F., HLAVSA, Z. et al. *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia 1987, s. 164.

„Úžasný mišmaš stylů"

Praha je strašně srandovně malinká, když člověk přijede z Říma, z Londýna, Paříže nebo Madridu. Ale je tak dobře ložená v těch kopcích a je tady takový úžasný mišmaš stylů v tom kotli, který byl v pravěku kráterem, že mi to vyhovuje.

Otakáro Schmidt, Mladá fronta Dnes, 24. 10. 1998

Při četbě novin a časopisů v současnosti nejednou narážíme na články, které se odchylují od obvyklé a očekávané podoby veřejného psaného textu – pronikají do nich nespisovné jazykové prostředky a vůbec rysy každodenního hovoru a spolu s nimi zřetelná neformálnost, bezprostřednost a emocionálnost. Výsledkem bývá více či méně osobitá směs různorodých jazykových prvků. Jako podnět ke vstupu neformálnosti zpravidla působí subjektová složka komunikace: buď se formulace přizpůsobují předpokládanému osobnímu jazyku čtenáře (např. v napodobeninách promluv „muže z lidu" a především v rozličných tiskovinách určených mládeži), nebo mají charakterizovat individualitu pisatele, který se v textu prezentuje jako vyhraněná a autenticky vystupující osobnost (zpravidla přitom jde o ty, s nimiž se taková představa či požadavek nejvíce spojuje, tedy o známé umělce nebo sportovce). Situace však není takto jednoznačná: Texty často poznamenává napětí mezi bezprostředností a improvizací a na druhé straně promyšlenou stylizací a také mezi zcela přirozeným sebevyjádřením a cílevědomým utvářením obrazu vlastní osoby v povědomí veřejnosti, budováním a potvrzováním *image*.

Jako ukázka takového přístupu mohou sloužit některé příspěvky z řady subjektivních vyznání a úvah, které pod souhrnným titulem *Praha očima* po několik let vycházely v pražské příloze deníku *Mladá fronta Dnes*. Zajímavý materiál skýtá zvláště zamyšlení vodního slalomáře Lukáše Pollerta (1. 2. 1997), herce, režiséra a scenáristy Otakáro Schmidta (24. 10. 1998) a hudebníka, zpěváka a kreslíře Jana Vyčítala (15. 1. 2000). Každý z textů má poněkud odlišný ráz, spojuje je však narušování konvencí psaného vyjadřování, kontrastnost užívaných prostředků a také náhlé přechody a kolísání mezi nimi.

Nejnápadněji vyjadřovací konvence popírá příspěvek Lukáše Pollerta, jenž své až okázale nekonformní zaměření stvrzuje i celkovým způsobem uvažování, vyúsťujícím do kontroverzních a provokativních výroků (nostalgický poukaz na poklidný život za socialismu; chvála číšníka, který neplní přání hostů; panelové domy jako zdroj estetického zážitku).

V úvodní větě je vznikající text představen právě jako psaný projev („Když jsem tak přemýšlel o tom, co napíšu [...]"), proti tomuto východiskovému určení však vzápětí začíná vystupovat hromadění prostředků spjatých se spontánním a neformálním vyjadřováním mluveným – příznačně se hned v pokračování citované pasáže objevuje spojovací výraz *tak*, obvyklý v mluvených formulacích, avšak v psaném textu hodnocený jako nenáležitý („[...] tak jsem si vzpomněl na scénu z filmu Kamenný most"); dvojice *když – tak* se poté vyskytuje ještě třikrát. K tomu se připojují citové a navazovací částice (*on, ono, tak, teda*), četná ukazovací zájmena („ten Černý pivovar", „ten číšník"), *co* ve vztažných větách, časté užívání zájmenného podmětu *já* či výrazy obvyklé v každodenním, spíše „níže umístěném" hovoru (*fajn, fakt, pivko, nezájem*).

Spontánní mluvenou komunikaci připomíná také „bezstarostné" ignorování požadavku formulační diferencovanosti, požadavku neopakovat týž prostředek na malé ploše textu, který je tradiční součástí nároků na připravený projev („Potom si ale uvědomím, že na chvíli ano, ale potom by mi ta Praha scházela", „Co mně teda dost v Praze vadí, jsou nastartovaný páchnoucí avie, ty bych teda zakázal").

Nechybí ani další charakteristický rys mluvenosti, celková uvolněnost větné stavby: „Takový ty klasický hospody, ať už v centru nebo na Žižkově [...], to mě nebaví. Třeba taková Koruna – bylo to tam špinavý, ale každý se tam rád zastavil."

V neposlední řadě pak na mluvenost poukazuje rovněž uvolněnost v rovině tematické, náhlé a překvapivé „skoky" mezi tematickými prvky, zjevně podložené okamžitými subjektivními asociacemi.

S napětím mezi faktem psanosti a důrazem na prostředky příznačné pro mluvenost se propojuje napětí mezi spisovností a nespisovností. Zřetelně se dává přednost obecněčeskému *ý* a *ej* před spisovnými protějšky, používá se instrumentál na *-ama* či univerbizovaná pojmenování s příponou *-ák* (*Karlák, výčepák*). Stojí za zmínku, že text zároveň nepřímo podává jisté odůvodnění a ospravedlnění této své jazykové podoby. Daná podoba bezpochyby odpovídá široce rozvíjenému tématu hospod a pivnic, přítomen je však i „vyšší", kulturní kontext, jenž nespisovnost spíná s hodnotami, jako je autentičnost existence, svoboda a revolta: tyto hodnoty reprezentuje literatura – příznačně se zdůrazňuje vliv děl Bohumila Hrabala – a také „ten starej českej underground", který je realizuje v životní praxi.

Nespisovné a neformální jazykové prvky v textu převládají, na řadě míst

však do něj vstupují i prvky spisovné a formální. Někdy můžeme za vzájemným střídáním vidět sklon k budování kontrastů: po pasáži formulované spisovně následuje pasáž ostentativně nespisovná („Já si z těch starých časů vzpomínám na bufety, do kterých jsem rád chodil. Takovej už žádnej není [...]"), popř. proti sobě stojí vyhraněně spisovné a zhrubělé vyjádření („v jisté míře" – „může [se] z hosta podělat"). Zároveň lze užití nespisovných podob někdy spojovat s emocionálním zaujetím a hodnocením („Já nejsem naštvanej", „život [...] byl v něčem krásnej"); na druhé straně uplatnění spisovnosti můžeme vysvětlovat příslušností výrazu k intelektuální oblasti („Několikrát jsem přemýšlel") nebo – spíše z nouze – prostě působením faktu, že jde o psaný text („cokoliv jiného"). Tyto pokusy o zdůvodnění volby prostředků ale sotva mohou vést k zcela uspokojivým výsledkům, neboť součástí prezentovaného přístupu k životu a v souvislosti s tím i k utváření textu je uvolněnost, nenucenost, a tedy také jistá nedůslednost; text je založen právě na neuchopitelné různorodosti, ale také na stálém kolísaní mezi bezprostředním projevem a cílevědomým, někdy poněkud strojeným gestem.

Článek Otakáro Schmidta není tak nápadně poznamenán rysy mluvenosti a nespisovnost pro něj představuje spíše dílčí složku, která se zvýznamňuje v určitých partiích textu, jehož základnu tvoří vyjádření spisovné. Na skromnější úlohu nespisovných (obecněčeských) prostředků poukazuje také to, že je (vedle jednotlivých pojmenování) reprezentuje pouze *ý* a instrumentál *-ama*, naproti tomu výraznější *ej* v textu nenajdeme.

Přechod k nespisovnosti má především funkci zdůrazňovací a upoutávací, vyzdvihuje uzlové body autorova dosavadního života, intenzivnost vzpomínky na setkání či příhodu („já jsem ve chvíli, kdy šel pingl obsluhovat, skočil na bar s nůžkama"). Výraznost formulace ještě zvyšuje propojení jednotlivých nespisovných prvků s nezvyklým obrazným vyjádřením a pečlivým dodržováním spisovné podoby („setkání s Danem Nekonečným a Martinem Dejdarem, s klukama, se kterýma jsme se tenkrát prolínali v různých divadlech a některá spolu i zakládali"). K zvlášť vyhraněné podobě – byť jde jen o záležitost grafickou – dospívá toto pozornost budící střetání ve větě „všichni jsme byli takový bezprizorní". (Na druhé straně však jako prostředek zdůraznění slouží rovněž výkyv v opačném směru, k patetizujícímu obraznému projevu: „přece jen jsme přeťali kořeny svých rodišť".)

Vedle toho slouží nespisovnost k mírnému zlehčování a ironizaci, opět v kontrastním propojení s příznaky spisovnosti a psanosti: „ten těžký plzeňský punker byl občas viděn, jak jde od autobusu z Florence obtěžkán obrovskými

taškami plnými kastrůlků s jídlem, s knedlíkama a se zelím [...]. A byly tak těžký [...] – to byla poslední vazba na moje rodiště." Konečně se s přesahy mimo oblast spisovnosti setkáváme tam, kde jde o signalizaci citové angažovanosti („točím první celovečerák", „Praha je strašně srandovně malinká").

Ve Schmidtově textu tak pasáže, v nichž dominuje vyjadřovací bezprostřednost, tvoří jen jednotlivé „ostrůvky". Více se prosazuje snaha o originální a suverénní postoj, jak to také odpovídá subjektu autora-umělce představujícího se v textu.

Rovněž příspěvek Jana Vyčítala využívá hláskové a tvarové prostředky obecné češtiny střídmě. Objevují se jen na dvou místech, v podrobně rozvíjené vzpomínce na dobrodružnou příhodu z mládí („Tam modro policajtama, kteří na nás duli hlásnýma troubama", „Samozřejmě, že ne chlupatejm do náruče") a zcela „stopově" v samém závěru textu, v rámci nadšené chvály pití piva („jsem schopnej tvrdit zcela upřímně s místními štamgasty"). Do hry se tak zjevně dostává spontánnost a citový zájem na probíraném tématu; na sílu tohoto zájmu poukazuje volba právě těch prvků obecné češtiny, které ji od spisovného vyjadřování nápadně odlišují.

Zároveň tyto prvky odpovídají celkově „nižší" poloze textu, jež nachází svůj výraz také ve výběru prostředků lexikálních. Účinek článku asi nejvíce určuje poněkud obhroublá nenucenost „dítěte periferie", která je přitom v nemalé míře zakotvena v minulosti, právě v (už vzdáleném) dětství a mládí. Vedle už zmíněného pojmenování „chlupatej" k času spíše už uplynulému poukazují vyjádření jako „směrem na ‚rasák'", „kočičáren z mládí", „když si to šinu dolů", „pak už metou mé tlapy". Nechybí ale ani kontinuita se současností; zajišťují ji formulace jako „nás nechali pár hodin podusit", „střelil za pár piv", „k smrti oprudil" apod.

Slovní zásoba, s níž se v článku setkáváme, je ovšem značně rozmanitá a vnáší do textu i odlišné ladění. Nepominutelnou linii tvoří budování motivu romantiky dálek a putování prostřednictvím souboru známých a ustálených obratů („nádherná dobrodružství", „modré dálky", „měly cenu zlatého nuggetu"); uplatňuje se však i ironický odstup, signalizovaný výskytem pojmenování zjevně nepřiměřeného („do výběhu na tramp"). Zlehčující nadhled se prosazuje také na dalších místech článku, přičemž do něj takto opakovaně vstupují výrazně spisovné až knižní prostředky, jejichž nevážně míněné užití někdy podtrhuje kontrastní textové okolí („rvaví hoši", „chrabře bojovat s Podskaláky", „předváděl tehdy něžnému pohlaví svoji srdnatost", „duli hlásnýma troubama", „tím bájným pionýrem českého rokenrolu byl

Pavel Sedláček", „plzeňský balzám v těchto léčebnách podávaný"). Určitou chtěnost postupu založeného na rozporu mezi pojmenováním a předmětem řeči zřetelně ukazují problematické neologismy jako „pádné rodičovstvo" nebo „všechno chlupstvo na těle". Pozoruhodné pak je, že v nejmenší míře je spisovné vyjadřování poznamenáno ironizací tam, kde se popisuje vzhled Prahy, především zbytky přírody v ní („směrem k Vltavě se táhl skalnatý svah plný jeskyní", „když se začne opírat jarní slunce o vyšehradské svahy"). Vztah k Praze, jež je obecným tématem příspěvku, tak zůstává hodnotou nejméně zpochybnitelnou.

Tři články, které zde byly vyzdviženy z nepřehledné směsice textů zaplňujících české noviny a časopisy, jistě nepatří mezi typické, popř. vzorové příklady současné psané publicistiky. Nejsou však myslím ani něčím okrajovým, nýbrž reprezentují tendence, jež v dnešní veřejné, nejen publicistické komunikaci postupně dobývají stále větší prostor.

Petr Mareš

„Vyznavačkám chicstylu"
(Dnešní čeština podle časopisu Style)

Pokud chceš i ty zazářit jako retrokráska, třpytivě růžovým stínem vykresli mobilní víčko.

(Style 2001, č. VI, s. 82)

Možná si někdy ráno u otevřeného šatníku říkáte, zda vaše oblíbené šaty již dávno nevyšly z módy. Napadla vás ale někdy otázka, zda není nemoderní váš jazyk? V novinových stáncích si můžeme vybírat z nepřeberného množství časopisů o módě a životním stylu, které nás poučují, jak držet krok s nejnovějšími módními trendy a mít „styl". Zároveň však jazykem, který užívají, nabízejí k následování i určitý způsob vyjadřování.

Jedním z těchto časopisů je měsíčník *Style* s podtitulem *Hvězdný styl pro všechny*. Vychází od podzimu 2000 a zaměřuje se na mladé ženy. Vyjadřuje se především k módním směrům v oblečení, líčení, kosmetice, životním stylu.

Výrazným rysem jazykové stránky časopisu je snaha vytvářet dojem přátelského rozhovoru se čtenářem (čtenářkou) a iluzi mluvenosti a neškrobenosti. Dosahuje toho nikoli pomocí nápadně nespisovných tvarů, ale s využitím častých otázek, imperativů a jiných kontaktových prostředků směrovaných ke čtenáři (*Tak co, už konečně víš, jakým detailem ohromíš na večírku?* (č. IX, s. 69); *Sedne i tobě!* (VIII, 8)), vyjadřování hyperbolického a expresivního (*Narovnávací žehličku bys měla používat maximálně dvakrát týdně, častěji jde o sebevraždu!* (IX, 24); *proč se k čertu tak hrbí?* (VI, 77; z komentáře k fotografii); YZ *se v černých minišortkách přiřítila na pooscarovou VIP party* (VI, 72)), krátkých vět, převážně zvolacích (např. *Zaboduješ!*; *Jsou sexy!*; *Začni i Ty!*; *A má švih!* (vše IX, 3)), přívlastků hodnotících či intenzifikujících (*obrovská náhoda* (IX, 3); *šílenou hrůzu* (IX, 76); *její luxusní vlny na dlouhých vlasech* (IX, 80)), obrazných vyjádření (*Vpusť do svého šatníku závan nadčasové sexy klasiky* (IX, 70)) a řady prostředků dalších.

A jaké byly jazykové trendy letošního léta podle tohoto časopisu? Excerpce letních čísel ukazuje vedle řady jiných zajímavých jevů např. velmi silný vliv angličtiny. Může však jít nejen o módní směr ve vyjadřování, ale také o důsledek toho, že materiály, z nichž autoři vycházejí, jsou pravděpodobně v angličtině.

Pro slovní zásobu je charakteristické velké množství slov převzatých z angličtiny, která jsou autory počešťována různými, a to i neobvyklými způsoby. Přejímána jsou označení některých profesí a různých předmětů spojených s módou a dalšími oblastmi, jimž se časopis věnuje a u nichž v češtině není vhodný ekvivalent, nebo jejichž česká obdoba nezní dostatečně „světově" (např. *starmaker* (VI, 45); *bronzer* (VII, 79); či částečně počeštěné a přechýlené *imageová konzultantka* (IV, 8)). Občas je substantivum převzato včetně anglického plurálového morfému *-s*, který nahrazuje příslušný morfém český: [do bytů] *s recepčními a liftboys* (VIII, 39); *Megastars pečlivě trénují VIP krok* (IX, 3). Ne ve všech případech je však snaha, aby tato slova konotovala výjimečnost a módnost, úspěšná, např. ekvivalent *make-up artista* za anglický výraz make-up artist (*utratil 36 tisíc liber za make-up artistu a kadeřníka* (IX, 50); *podle pravidel světových make-up artistů* (VII, 3)) v češtině více než umělce (angl. artist) asociuje cirkusového artistu. Ne vždy je také přebírání slov motivováno vyjadřovací potřebou – vedle sebe se objevují i v zásadě synonymní výrazy převzaté a domácí, srov. např. *Vtipné painty a nejrůznější malůvky se přestěhovaly na trička* (VI, 3).

Některá z převzatých slov se v textech opakují tak často, že vytvářejí

(spolu s dalšími domácími slovy a obraty) základy jakéhosi slangu časopisu. Patří sem např. substantiva *outfit* (*Zjistili jsme, jak celebrity dělají ze sexy outfitů šílenou hrůzu* (IX, 76); *Vydej se na jachtu jedině v dokonale vychytaných modrobílých outfitech* (VIII, 3); *pohodové sportovní outfity* (VIII, 47); *patronka mejdanových outfitů* (IX, 50); *základní triky pro úspěšný outfit* (VII, 98) aj.), *look* (*party look* (VII, 25); *jarní nehtový look* (V, 3); *„dirty look"* (IX, 73); *retrolook* (VI, 76)) a *ikona* ve významu vzor či typický reprezentant (*ikony ženské krásy* (VIII, 67); *hollywoodská módní ikona* (IX, 71)). Frekventované je také adjektivum, popř. adverbium odvozené od substantiva *trend* (*trendově, trendový* i *trendy*): *vychytala trendově bílou* (XI,76); *Chceš se stravovat lehce a trendově?* (IX, 89); *trendy ohozy* (VIII, 11); *trendy retrodoplňky* (IX, 84).

Obrat *trendy retrodoplňky* zároveň reprezentuje dva další výrazné jevy v jazyce časopisu. První zmiňovaný jev je spíše syntaktické povahy: je jím užívání preponovaných nesklonných přívlastků podle modelu typologicky odlišné angličtiny, v níž je možné pomocí tohoto slovosledu indikovat adjektivní funkci slov neadjektivní povahy či víceslovných výrazů. Místo očekávaného titulku „Tip časopisu Style" se tak setkáváme s titulkem *Style tip* (VII, 4). Srov. též: *Last minute návod, jak do 5 dnů získat tělo do plavek,* (VI, 3); *VIP mafie* (VII, titul. list); *poznej svoje VIP sousedy* (VIII, titul. list); *Baby blond je úžasná* (IX, 79, v tomto případě byl asi výraz převzat jako celek)).

Druhým nápadným jevem je užívání velkého množství prefixoidů, popř. radixoidů, tj. útvarů, jejichž charakter je na pomezí předpon a kořenů a jejichž pomocí vznikají slova na hranici mezi slovy odvozenými a složenými. Nejčastěji mají prefixoidy (radixoidy) význam zdůraznění, intenzifikace (*maxi-*, *super-*, *ultra-* aj.), např.: *maxipřehlídka* (IX, 1); *maxipřízeň fanoušků* (VII, 76); *načerpej superosvěžující dávku zelené energie!* (IX, 3); *superdlouhé náušnice* (IX, 22); *superúspěšné světové turné* (IX, 29); *ultramoderní ženy* (VIII, 47); *ultrakrátké šortky* (VII, 72); *s ultraštíhlým bříškem* (VIII, 65). Avšak využívány jsou i prefixoidy či radixoidy s významy jinými (*etno-*, *retro-*, *chic-* aj.), např.: *etnodoplňky* (IX, 65); *etnomotivy* (IX, 66); *masivní kožené etnonáušnice* (IX, 67); *retrošaty* (VIII, 47); *retronalíčení* (VII, 80); *rozhodni se, kterému retrolooku v téhle sezoně podlehneš* (VI, 74); *vytvořil naivní ovolánkované modely, které obohatí šatník všem vyznavačkám chicstylu* (IX, 65).

Vliv angličtiny je patrný také v řadě případů kalků a nezdařených překladů. Ve světě časopisu *Style* se ženy např. nelíčí, ale *nosí make-up*, nevypadají svěže, ale mají *čerstvý look* a vhodné líčení nezvýrazní či nerozzáří jejich oči, ale způsobí, že jejich *pohled získá na větší intenzitě*: *Nos měkký, přirozený make-*

up, který tě promění ve hvězdu. Pro čerstvý a mladistvý look rozetře Jennifer doprostřed lící trochu růžové tvářenky. Díky oranžovopískovému odstínu získá její pohled na větší intenzitě (VI, 83). Nesmíme také zapomenout např. na *jednu horkou inovaci* (IX, 65) a na to, co je *v každém aktuálním šatníku* (VII, 69). Jste-li hezky opálení, jistě vám budou slušet světlé barvy – stejně jako ženě, která *vykontrastovala svou bronzovou pokožku bílými šaty* (VIII, 65). A pokud sledujete pravidelně módní přehlídky, nepochybně víte, že jistý návrhář *prezentoval komplexně poflitrovaný kabát na české modelce* XY (IX, 66).

Pokud však tyto letní *samé extra kousky* (VII, 72) nejsou dle vašeho vkusu, tedy si alespoň vezměte *příklad z hollywoodských topkrásek* (VI, 80) a mějte na paměti, že *podzimní kolekce jsou plné úžasně vtipných a inovovaných kousků, které přesně podtrhnou tvůj rebelský styl* (VII, 73) – neboť vám hrozí (čistě česky), že *když zklameš, tak jsi skončila* (VIII, 39). Ztvárnění vztahu ke čtenářům je totiž v jazyce časopisu *Style* další zajímavou otázkou.

Excerpované časopisy: Style 2001, č. V, VI, VII, VIII, IX.

Lucie Saicová Římalová

Střípky z Radiožurnálu v roce 2001

Střípek první: Výslovnost

Měl jsem za to, že klasický *cyglista*, uváděný jako příklad nespisovné výslovnosti snad ve všech příručkách, u mladších generací vymírá. Ale pak jsem zjistil, že ve zpravodajství Radiožurnálu žije.

Kromě toho se v řadách moderátorů této stanice objevila osoba, která neumí vyslovit hlásky *ť* a *ď*. Posluchači pak jen kroutí hlavami, když slyší, že *nejvyšší denní teploty se budou pohybovat od jedenácki do třinácki stupňů*. Protože zpravodaje s touž fonickou vadou má i Česká televize, sám pro sebe uzavírám sázky, od koho z nich dříve uslyším, že *rogiče pěki gekí měli škeskí*.

Střípek druhý: Spojování spojek

Hostem pořadu Křížem krážem byl 18. prosince cestovatel, který trpí jakousi rakovinou spojovacích výrazů. Když se mu synonymní výrazy *bez toho, aby*

a *aniž (by)* slily v *bez toho, aniž by*, vzpomněl jsem si, že tento jev už byl lingvisty doložen (SVOZILOVÁ, N. *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Jinočany 2000, s. 24). O minutu později řekl týž mluvčí *a to sice*, což je – spíše než místní jméno (Athosice, Porthosice podle vzoru Lovosice) – spojení spojovacích výrazů *a to* a *a sice*.

Střípek třetí: (Jazyková) kultura Zelené vlny

V aktuálních vstupech Zelené vlny se začínají prosazovat univerbizovaná pojmenování z motoristického slangu. Posluchači jsou informováni, jak dlouho se na hraničních přechodech zdrží *osobáky* nebo kterým stupněm je hodnocena dopravní situace na *kruháči*.

Podstatně děsivější je však to, co se ve vysílání Zelené vlny ozvalo 8. září ve tři hodiny odpoledne. Redaktor upozorňoval, že v Praze na Nuselském mostě je omezen provoz, protože *se někdo rozhodl skočit si do Nuslí*. Přeložil jsem si to jako *nějakej blbec se chce zabít a řidiči snad aby kvůli tomu zastavili*, a začalo se mi nad tou sobecky popuzenou ironizací lidské tragédie tmít před očima. Můj známý znalec vtipů mi pak prozradil, že jde o aluzi na časopis Sorry. Na nepřípustnosti páně redaktorova cynismu to však bohužel nic nemění.

Střípek čtvrtý: Sláva metaforám

Naštěstí hned téhož dne rozjasnil mou tvář kytarista a skladatel Štěpán Rak, byv moderátorem požádán o zhodnocení jakéhosi hudebního festivalu. Prohlásil totiž: *Doufám, že se tato první vlaštovka stane odrazovým můstkem...*

Robert Adam

Radiožurnál
ČESKÝ ROZHLAS 1

CO ZAJÍMÁ STUDENTKY BOHEMISTIKY

Jazyk české „čajové kultury"

Převrat v listopadu 1989 přinesl vedle společenských a hospodářských změn také touhu lidí po nové zábavě, po poznání jiných kultur a všeobecnou potřebu poznávat nové. Není divu, že vzrostl i zájem o východní filosofie a ezoteriku. A to vše dalo vzniknout novému fenoménu 90. let, čajovnám.

Každá nově vzniklá nebo velmi se rozšiřující skutečnost musí nutně přinést i reakci jazykovou, a to jak v potřebě pojmenovávat nové skutečnosti, tak i v tendenci přiblížit třeba už používanou terminologii běžným mluvčím. V posledních letech se však zájem o čaj neprojevuje již jen jako běžná záliba, ale jako vyhraněný objekt odborného popisu, což dokládá množství odborné i popularizující literatury. O tuto „čajovou" literaturu se budu v tomto článku opírat. Nejde mi ovšem o to, mapovat slovník čajové terminologie, který už řadu let existuje, spíš reagovat na nové zajímavé prvky, které česká „čajová kultura" přinesla.

Jde sice o velmi úzkou a specifickou oblast slovní zásoby, ale snad tato práce částečně nastíní přejímání slov z úplně odlišné provenience, než je ta angloamerická, a představí zcela novou sféru komunikace, která už tak běžně zasahuje do našich životů přes deset let.

Slovo *čaj*

Stručný etymologický slovník jazyka českého uvádí, že slovo *čaj* se do češtiny dostalo přes Rusko, a to ze severočínského *ča* [čcha]. Valter (2000) k tomu dodává, že synonymní výraz *thé* (angl. *tea*, něm. *Tee*) přišel především do západní Evropy ze zkomolené kantonské výslovnosti čínského znaku pro čaj.

Čeština zná slovo *čaj* dlouho, odkaz nacházíme již v Jungmannově slovníku. Heslový odstavec se však vyskytuje pouze u podoby *thé*: *listy stromu jistého w Chině, a strom ten Rusky slowe čag, což by znělo po česku: čeg.* Lze usoudit, že v Jungmannově době byla frekventovanější podoba *thé*, používaná především v západní Evropě. Už v Kottově slovníku tvaru *thé* konkuruje přejímka z ruštiny

(tedy paradoxně z „opačné strany") *čaj/čej*. Je zajímavé, že v dnešní době je konkurence těchto výrazů zcela opačná.

V Příručním slovníku jazyka českého se nově vedle významu pravého čaje (*suché listí čajovníku, nálev nebo odvar z něho*) objevuje i význam odvaru z bylin nebo koření (*např. z jahodového listí, kořene kozlíkového nebo lipového květu*). V dokladovém materiálu se objevují významy: *zváti na čaj* na čajový večírek, *čaj o páté* five o'clock, *čaj u pana ministra* recepce s podáváním čaje. Tyto doklady odkazují především na anglickou tradici pití čaje a na jistou společenskou prestiž, kterou popíjení čaje ve společenském styku vykazovalo. Ve Slovníku spisovného jazyka českého se ve výčtu v heslovém odstavci na prvních místech objevuje čaj *ruský* a *gruzínský*, potom až *čínský* a *cejlonský*. Zde se zajímavě odráží mimojazyková situace, totiž hlavní směr dovozu čaje do bývalé ČSSR, a tím implicitně i naše tehdejší hospodářská orientace.

Slova odvozená od slova *čaj*

Slovníky obsahují mnohé odvozeniny od slova *čaj*. Ne všechny se ovšem dodnes používají. Některé jevy jimi označované buď vůbec neexistují, anebo získaly nová pojmenování. Mezi ty neexistující patří *čajárna* (pouliční prodejna čaje) a od ní odvozená slova *čajař/ka* (pouliční prodavač/ka čaje) (PSJČ). V Kottově slovníku nacházíme slovo *čajárna* v synonymním vztahu se slovem *čajovna* a *čajírna*, s německým překladem *Theehaus*. Zde už jde tedy o význam hostinské místnosti. PSJČ ještě obsahuje výraz *čajčírna* (místnost, kde se prodává čaj), který se dnes již nepoužívá. Lze říci, že dnes pro pojmenování hostinské místnosti převládá výraz *čajovna* s variantní podobou *čajírna* (uvádí ji slovník Nová slova v češtině), která je užívána zřetelně méně.

Nádoby na čaj mají ve slovnících nesčetná pojmenování. V Kottově slovníku např. *čajnice*, *čajník*, v PSJČ *čajovka*, *čajovník*, v SSJČ např. *čajovar* (speciální nádoba k vaření čaje). Slovo *čajovník* se ve všech slovnících vyskytuje ještě v druhém významu *keř z čeledi čajovníkovitých* (Thea chinensis), používaném i dnes. V žádném slovníku už se ovšem nevyskytuje význam třetí, novější, „pracovník v čajovně" (např. *Čajovna u čajovníka*). Ze substantiv týkajících se přímo čaje lze ještě uvést z PSJČ *čajek/čajka*, *čajíček* jako synonyma ke slovu *čaj* a slovo *čajda* (nadávka dívce), v tomto významu dnes už nepoužívané (používá se taktéž ve významu čaj). V žádném slovníku se nevyskytuje výraz *čajítko* (sítko na čaj). Patrně ho nemůžeme klasifikovat jako zdrobnělinu (typu síto – sítko), ale spíš jako spřežení dvou slov *čajové sítko*.

Z adjektiv uvádějí slovníky *čajový*, *čajní/čajný* (stolek, bouda, obchod),

čajovní (stroj), *čajovníkový* (-á kultura, plantáž), z nichž se používá pouze *čajový* (např. stolek, listí, večírek) a *čajovníkový*. Nově se užívá *čajovnický* (týkající se čajovníků).

Verbum uvádějí slovníky jediné: *čajovat* (popíjet čaj, zvláště často a rád; besedovat při čaji). SSJČ připouští ještě *načajovat se*. Dnes se spíše užívá výrazu *zčajovat se*, podle typu zpít se, zkouřit se, ve významu „nechat na sebe působit čaj", „zpít se čajem". Můžeme se setkat i se slovesy *začajovat*, *počajovat si* (dát si čaj), ale jen zřídka.

Složeniny obsahující slovo *čaj*

„Čajová kultura" přinesla i některé zajímavé složeniny. Podle typu vodomil je utvořeno slovo *čajomil/ka* – ten, kdo má rád čaj (Vše o čaji pro čajomily). Se slovem *čajomil* souvisí složenina *čajomilec*. Další složeninou je okazionalismus *čajozemě* (země, kde se pěstuje čaj), zajímavě utvořený, jelikož asi nenajdeme jiné analogicky utvořené slovo (pouze černozemě, hnědozemě – zde jde ovšem o jiný význam). V nápojových lístcích v čajovnách také velmi často narazíme na spojení *čaj-nečaj*, které se snaží vystihnout rozdíl mezi pravým čajem a odvarem z jiné rostliny (např. rooibos, maté). Z dalších dokladů zmíním známý *čajovar* a poetický okazionalismus *čajokrásný* (čajokrásné Žluté hory).

Zpracování, druhy a názvy čajů

Z přejaté anglické čajové terminologie zmíním již zdomácnělý výraz *aftertaste* (chuť, která přetrvává v ústech po vypití čaje). Používá se běžně, jelikož jednoslovný výraz v češtině – kromě nespis. „ocásek" – neexistuje. Tento termín neobsahuje žádný slovník (pouze překladové slovníky ve významu „pachuť"), proto je těžké určit např. rod tohoto slova. Valter (2000) ho např. užívá jako maskulina (*aftertaste: dlouhý, vonný, jemně hořkosladký*). Slyšet lze ale i *aftertaste* jako femininum, nejspíš podle českého *chuť*.

Názvy čajů jsou v literatuře i v nápojových lístcích uvedeny většinou v přepisu z originálního jazyka českou transkripcí nebo transkripcí pchin-jin s českým překladem, popř. s anglickou zkratkou charakteristiky. S přepisem z čínštiny dochází k jistému problému. Čínské znaky vyjadřují pouze význam, nikoli výslovnost, kterou je třeba přepisem zachytit. A jelikož v jednotlivých jazycích se čtou různé hlásky různě, není přepis jednotný. Proto roku 1957 vydala čínská vláda zákonnou normu přepisu čínštiny pchin-jin. V Čechách se často užívají obě vedle sebe (např. v pchin-jin *cha*, v české transkripci *čcha*).

Pokud se název čaje nepřeloží do češtiny, platí obecná „tendence začleňovat

přejímaná slova co nejúplněji do domácího jazykového systému, a to jak po stránce hláskoslovné, tak morfologické" (Příruční mluvnice češtiny). Názvy podle koncovek přirozeně vstupují do české deklinace. Např. japonské čaje se zakončením na *-cha* [ča] = čaj se skloňují podle vzoru žena (*Sencha, -y, Bancha, -y*), názvy zakončené na *-o* podle vzoru město (*Gyokuro, -a*), další vstupují do mužské deklinace podle vzoru hrad (*Wu long, -u, Bai mu dan, -u.*) atd. Některé zůstávají nesklonné (*Jun nan lu*). Jestliže jsou čínské názvy pro češtinu těžko vyslovitelné nebo příliš dlouhé, používá se většinou českého překladu. Názvy bývají často víceslovné a v běžné komunikaci se zkracují (*Železná bohyně milosrdenství* – pouze *bohyně*). Obecně lze říci, že přejímání z čínštiny (a z ostatních východních jazyků) probíhá podobně jako z jiných jazyků, ale tyto jednotky jsou českému jazykovému systému přizpůsobené jen částečně (jsou pociťovány jako cizí, často kolísají po stránce pravopisné).

Eliška Stehlíková

Literatura

Akademický slovník cizích slov. Academia, 1997.
Čajový lístek. Čajovna u čajovníka, ul. Boršov, Praha.
GALUŠKA, P. *Čínský zelený čaj a zdraví.* T-art, 1999.
JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý.* Praha 1836 (fotoreprint 1990).
KOTT, F. Š. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický.* Knihtiskárna J. Koláře, 1878.
Nová slova v češtině – Slovník neologizmů. Academia, 1998.
Příruční mluvnice češtiny. Nakladatelství Lidové noviny, 2000.
Příruční slovník jazyka českého. Státní nakladatelství, 1937–1938.
Slovník spisovného jazyka českého. Academia, 1989.
Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia, 1994.
Stručný etymologický slovník jazyka českého. SPN, 1978.
VALTER, K. *Vše o čaji pro čajomily.* Granit, 2000.
Internetové stránky: www.caj.cz, www.cajovna.com

Jazyk kávy

Po roce 1989 se u nás stejně jako čajovny začaly objevovat specializované kavárny, které nabízejí kávu ze všech koutů světa, připravovanou podle nejrůznějších receptů. Na knihkupeckých pultech se objevilo i několik knih o kávě (ve srovnání s příručkami o čaji však o mnoho méně), které požitek z pití posvěcují na předmět odborného popisu. Většina této literatury je ale překladová, proto budeme především srovnávat jednotlivé překlady s originálními termíny, s územ a s českými slovníky. „Kávová" terminologie na rozdíl od „čajové" nevykazuje takovou poetičnost, směřuje spíše k přesnosti v komerční oblasti. V případě kávy také nelze hovořit o tak velkém a fundovaném zájmu běžných mluvčích jako v případě čaje (specializovaných prodejen a kaváren je méně a u Čechů přece jenom stále převládá pití tradičního „českého turka").

Češi se o kávě dozvěděli už v 16. století z cestopisů Heřmana Černína z Chudenic a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic. Pít se v Čechách začíná ovšem až později. Prvním doloženým pražským pouličním prodejcem byl prý Arab Georgius Hatalah il Damasky, zvaný Jiří Deodat. Až v 18. století začínají vznikat kamenné kavárny v Praze i v ostatních větších městech. V roce 1905 založil Arnošt Dadák první českou pražírnu kávy, jejíž tradice funguje dodnes. V době socialismu byl bezpochyby nejoblíbenějším způsobem popíjení kávy již zmíněný turek, který však nemá s tureckou kávou nic společného (pravá turecká káva se připravuje zpěněním kávy v džezvě).

Slovo *káva*

Domovskými zeměmi kávy jsou Jemen a Etiopie, odkud se pak káva dostala do Turecka a Arábie. Jelikož si tyto země po dlouhou dobu udržely monopol na pěstování a vývoz kávy, přejala většina jazyků i jejich výrazy pro kávu (arabsky qahwah, turecky kahve). Objevuje se ovšem také domněnka, že i tyto jazyky slovo přejaly z názvu etiopského kraje Kaffa, kde kávovník divoce rostl. Českému výrazu *káva* konkuruje hovorová podoba *kafe* (do češtiny přejatá z němčiny a francouzštiny). Podoba *káva* převládla až za národního obrození, protože zněla „slovanštěji" (do češtiny byla přejata nejspíš přes maďarštinu nebo polštinu).

Podle českých slovníků má slovo *káva* pět významů: 1. semena (plody) kávovníku; 2. nápoj; 3. náhražka kávy, např. fíková, sladová, žaludová, žitná, cviklová (cvikla = mangold), kvaková (kvaka = dial. řepa, tuřín), mandlová, uhlená (uhlím barvená), cikorka (slovo pochází z latinského názvu čekanky

Cichorium intubus, z jejíhož mletého kořene se cikorka vyrábí); 4. (v Jungmannově slovníku) kavárna; 5. (opět u Jungmanna) kávovník. Vedle podob *káva* a *kafe* nalezneme ve slovnících ještě *káwisko, káwka, kávečka, kávička, kávinka, kafíčko, kaféčko, kafiště, kafrnko* a *kafčo*.

Slova odvozená

Z adjektiv uvádějí slovníky *kávový*, např. lžička, zrno, konvice, dort, z mé excerpce dále např. plantážnictví, kantáta (J. S. Bach), likér (Kahlúa), perkolátor (překapávač), roaster (umělec, pražič kávy), číšník (ve Francii *garçon du café*); dále zastaralou podobu *kávní*, od níž je odvozen *kávník* (kávový ubrus); od podoby *kafe kafový, kafovitý* (mající zálibu v pití kávy) a *kafní* (od něho *kafník*, konvice na kávu).

Substantivum *kávovina* je ve slovnících uvedeno v několika významech. U Kotta je *kávovina* synonymem kofeinu, v dalších slovnících už jde o kávovou náhražku: 1. kávová přísada (cikorka), 2. obilná káva jako kávová náhražka, 3. směs obilné kávy a přísady.

Výraz *kávovník* kromě významu rostliny má u Jungmanna ještě význam toho, kdo rád pije kávu. (Není tedy analogické slovu *čajovník*, které pojmenovává toho, kdo čaj připravuje.)

Slovo *kavárna* (popř. *kafírna*) vytváří velké slovotvorné hnízdo: *kavární, kavárník, kavárnice, kavárnický/-y, kavárnictví, kavárnička, kavárenský/-y, kavárenství*, u Jungmanna a Kotta *kawář, kavař* (nejen kavárník, ale i milovník kávy), pouze u Jungmanna se vyskytuje podoba *káwowna*. U podoby *kafírna* nalezneme: *kafírník, kafírnice, kafírnictví, -cký, -cky, kafenictví, kafeník, kafenice, kafna, kafesídr, kafetérie* (ve významu kavárny, dnes se spíše používá pro označení francouzské pístové konvice). Dnes se používá především podoba *kavárna* s nepatrnou konkurencí podoby *kafírna* (v excerpci pouze jeden doklad *Čajírna a kafírna U tří lvů*). Při srovnání s analogickými výrazy *čajovna* (analogicky *kávovna*), *čajárna* (*kavárna*) a *čajírna* (*kafírna*) vidíme, že podob s *kávou* se užívá frekvenčně jinak.

Z kompozit uvádějí slovníky tato: *kávonoš* (číšník nosící kávu), *kávovar* a *kávostroj*, *kávoměr* (kovová nádoba na kávu v obchodech), *kávomlýnek* (častěji *kafemlejnek*) a *kafešálek*. Připomeňme ještě ze slovníků Jungmannova a Kottova *kawowar* (ve významu kavárna), popř. *kavovarčí, kavovarčík* a *kávovarník*. Z excerpce uvedu *kafemletí* ve spojení *Podzimní kafemletí*, což je benefiční kampaň za pracovní integraci lidí s mentálním postižením. Poslední

doloženou složeninou je výraz *středokáva*, káva pocházející ze střední Ameriky. Zde jde nejspíše o nesprávně utvořené eliptické spojení *středoamerická káva*, kde ovšem není naplněna podstata elipsy, totiž možnost doplnit si chybějící z kontextu nebo situace.

Dalšími substantivy jsou u Jungmanna *káwiště* – místo, na kterém káva roste – a v PSJČ *kávenka* – poukázka na kávu v přídělovém zásobování za světové války. U podoby *kafe* nacházíme výrazy *kafenda* (pro mužský i ženský rod), *kafař*, *kafičkář* a *kafičkářka* ve významu toho, kdo pije rád kávu (v PSJČ má *kafičkář* význam prodavače nebo roznašeče černé kávy). Dále slovníky uvádějí výrazy pro hrnky na kávu: *kafáč*, *kafák*, *kafáček*. A ze sloves: *kafovat*, *kafičkovat* (u Jungmanna ještě *káwečkowati*). U podoby *kafovat* (analogicky k *čajovat*) můžeme uvažovat i podobě *zkafovat se* (typ *zpít se*).

Frazeologie

Slovníky uvádějí frazém *jiné/jinčí/jiný kafe* ve významu něčeho zcela odlišného, zpravidla lepšího, vhodnějšího, přijatelnějšího. Zaorálek uvádí i antonymum *stejný kafe*. V úzu můžeme zaslechnout *to je silný kafe/ silná káva*. Dále slovníky obsahují sousloví *bílá káva*, nápoj z kávy nebo kávoviny a mléka.

Z excerpce frazémů jiného typu uvedu ještě slangové *mít lišku* nebo *káva s liškou*; *liška* znamená vadná černá nebo světlá nedopražená zrna.

V jazycích, jejichž mluvčím je kávová tradice nejbližší, existuje řada přísloví a metaforických pojmenování, která ovšem češtině nejsou vlastní, např.: Káva musí být černá jako peklo, silná jako smrt a sladká jako láska. (Turecko) Mele kávu od rána do večera. (velký kompliment v severní Africe) Hnědé nebo brazilské zlato (analogicky zelené zlato = chmel), arabské víno, keř štěstí z Moky atd.

Vše, co se kávy týká

Z atributů kávy, které se objevují ve slovnících, můžeme dobře vyčíst dobové zvyklosti pití kávy, používání náhražek a povědomí o druzích kávy. Tak např. u Kotta naleznem tyto atributy: *káva drážďanská* (něm. Blumchenkaffee, podle květin uvnitř drážďanských šálků), *dvojmocná*, *fíková*, *praná* (podle způsobu zpracování), *pražená*, *řepová*, *žaludová*, *vanilová*, *zelená*, *černá*, *bílá*. Dále se můžeme setkat s *kávou mraženou*, *sladovou*, *žitnou*, *robustní* (podle Coffea robusta), *ovocnou*, *vínovou*, *čistou*, *hrubozrnnou*, *rozpustnou*, *instantní*, *pergamenovou* (podle neporušené pergamenové slupky plodů při sušení),

tělnatou, překapávanou, zelenou (nepražená), *organickou* (podle organického farmářství) atd.

Názvy jednotlivých kávových druhů vznikly podle místa nebo země pěstování nebo podle přístavu, ze kterého se káva vyváží. Např. *Bourbon Santos* (Brazílie), *Harar* (Etiopie), *Supremo* (Kolumbie), ale i např. *Jáva*. Známý název *moka* vznikl podle města *Al-Mukha* a kromě druhu jemenského zrna označuje i nápoj z kávy a čokolády a ještě nejstarší kávovou směs na světě.

Stejně jako v souvislosti s čajem existuje i zde rozvinutá terminologie pro hodnocení kávy, pro způsoby jejího zpracování a druhy přípravy. Na světových burzách se používá především terminologie anglická, do které však proniklo i několik výrazů z domovských zemí kávy. Tato terminologie je celkem dobře přeložena do češtiny, ale je neustálená. Tak např. v případě typů zpracování kávy se terminologie rozchází. Někteří autoři používají termíny *praná* a *nepraná káva*, jiní *mytá* a *nemytá*, *suchá* a *mokrá* metoda zpracování nebo *východoindické* a *západoindické* zpracování. U pražení se zase vedle výrazů *pražit, pražič* objevují synonyma *roastovat, roaster* (ve významu stroje i odborníka na pražení) a *roast* (jako výsledek pražení). Odbornější terminologie týkající se zpracování nebo přípravy kávy je často latinská, např. *pyrolýza, dekortifikace, perkolace, flipovat* apod. Metody přípravy kávy bývají v českých kavárnách často uvedeny italsky: *espresso/presso*, *caffé latte* (nebo fr. *café au lait*), *macchiato*, *con panna*, *cappuccino* (i *kapučíno*) atd. Mezi českými názvy nalezneme *kávu alžírskou, vídeňskou, ledovou*.

V souvislosti s degustací kávy (*degustátorům* se říká též *cuptesteři*) existuje podobná terminologie jako u degustace vína či čaje. Např. chuť může být *bohatá, nakyslá, tělnatá, kořenitá, sametová* atd.

Eliška Stehlíková

Literatura

DUFEK, O. *Káva známá i neobyčejná*. Čestlice: Medica Publishing, 2000.
JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý*. Praha 1836 (fotoreprint 1990).
KOTT, F. Š. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Knihtiskárna J. Koláře, 1878.
NORMAN, J. *Káva*. Přel. M. Marková. Bratislava: Champagne Avantgarde, 1993.
Nová slova v češtině – Slovník neologizmů. Academia, 1998.
Příruční slovník jazyka českého. Státní nakladatelství, 1937–1938.
Slovník spisovného jazyka českého. Academia, 1989.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia, 1994.
Stručný etymologický slovník jazyka českého. SPN, 1978.
THORN, J. *Káva.* Přel. A. Vlčková. Praha: Fortuna Print, 2000.
ROSEN, D. *Rádce milovníka kávy.* Přel. M. Dobeš. Praha: Pragma, 1999.

Kosmonaut, či astronaut?[1]

Nedávno se na stránkách novin objevila zpráva o havárii vrtulníku, v němž cestovali dva kosmonauti. Nebo to byli astronauti? Podívejme se, jak toto dilema řešili novináři: *Spadl vrtulník s* ***kosmonauty****.*, ***Astronauty*** *zachránil zraněný voják.*, *Vrtulník s oběma* ***kosmonauty****.* atd.

Tento zdánlivý nesoulad byl způsoben tím, že se tu na jedné palubě ocitli dva lidé, kteří, ač mají stejné povolání, jsou nazýváni různě. Sešel se tu kosmonaut (Remek) s astronautem (Cernanem). To se asi příliš často nestává, a tak se nám naskytla možnost podívat se blíže na užití obou slov v případech typu *s americkým* ***astronautem*** *Eugenem Cernanem a českým* ***kosmonautem*** *Vladimírem Remkem*; *zraněného* ***astronauta*** *Cernana*; *s dalším americkým* ***astronautem***; *Vrtulník odvezl amerického* ***kosmonauta*** *Cernana* aj.

Porovnáme-li několik deníků a podíváme se na užití obou slov i do Českého národního korpusu, zjistíme, že slovo *kosmonaut* se používá převážně s přívlastkem *ruský* či *sovětský* a slovo *astronaut* s přívlastkem *americký*. Obou slov se užívá i v obecném významu (= „letec do vesmíru") a v plurálu, kterým se zahrnují označení letců obou národností. Můžeme ale narazit i na *amerického* či dokonce *japonského kosmonauta*,ovšem těžko budeme hledat jiného *astronauta* než *amerického*.

Kdy tedy které slovo použijeme? Podívejme se, jak obě slova zachycují výkladové slovníky češtiny. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2. vydání (1994), uvádí obě slova jako synonymní. Dozvídáme se, že slovo

kosmonaut je utvořeno z řeckého *kosmos* = „vesmír, svět" a slovo *astronaut* z rovněž řeckého slova *astron* = „hvězda". Významový rozdíl těchto slov můžeme odhadnout z uvedených příkladů: *sovětští kosmonauti, američtí astronauti*. Ve Slovníku spisovného jazyka českého (1958–1971) nalezneme pouze slovo *kosmonaut*. Můžeme z toho usuzovat, že toto slovo je v češtině starší, a zřejmě proto se užívá častěji a v obecnějším významu. Slovo *astronaut* je novější a je spojováno většinou s přívlastkem *americký*, kterým je tudíž omezeno jeho užití. Rozdíl v užití těchto slov tedy ve slovnících kodifikován není. Přesto však existuje v povědomí lidí, mnozí z nás si jej uvědomují, jak to ostatně dokládají i nejnovější příklady z tisku.

Jaký je tedy skutečný rozdíl mezi slovy *kosmonaut* a *astronaut*, respektive v jejich užití? Určité světlo sem vnáší Všeobecná encyklopedie Diderot: *Astronaut – název kosmonauta, používaný zejména v USA a v zemích západní Evropy*[2]. Slovo *kosmonaut* tu bohužel chybí, postačí však definice příbuzného slova: *Kosmonautika – označení pro lety do vesmíru, které se vžilo v SSSR a ve státech východního bloku*[3]. To mnohé vysvětluje a potvrzuje naše domněnky. Zajímavá a důležitá je poznámka o tzv. spřátelených zemích. Zdůrazňuje se tu nedávné (politické) rozdělení světa na Západ a Východ, přičemž jazyk zde přímo ukázkově odráží realitu tím, že vytváří dva pojmy příslušející k té či oné „straně světa". Zjednodušeně: Východ má *kosmonauta* a Západ má *astronauta*, čímž se obě strany od sebe (snad záměrně?) zřetelně distancují.

Odkud se však vzala tato dvě slova v češtině? Z kterých jazyků byla převzata? Etymologické slovníky prozrazují jen řecký původ obou slov: *kosmos* = „pořádek, svět"; *astron* = „hvězda"; *nauta* = „plavec". Porovnejme ekvivalenty obou slov v cizích jazycích, konkrétně v angličtině a ruštině. Oba tyto jazyky mají obě slova. Neomezily se tedy pouze na pojmenování „svých vlastních" letců do vesmíru, ale znají i „ty druhé". V Anglicko-českém výkladovém slovníku (1990) je *astronaut* popsán jako účastník letu do vesmíru a *cosmonaut* je astronaut z bývalého SSSR, sovětský kosmonaut. Angličtina tedy chápe slovo *astronaut* jako primární a teprve vůči němu vymezuje slovo *kosmonaut*, které je opatřeno vysvětlující poznámkou. Analogicky je tomu tak v ruštině: vysvětlující poznámku tu najdeme u slova *astronavt – kosmonaut, termín užívaný např. v USA, Velké Británii a Francii*[4], přičemž *kosmonavt* je ponecháno bez poznámky. Tím jsme však ještě neodhalili původ či první výskyt obou zmíněných slov. Takový údaj najdeme v anglickém slovníku z roku 1969[5], který uvádí, že slovo *kosmonaut* bylo poprvé vytvořeno či užito v ruském jazyce. Další slovník[6] uvádí i dobu prvního písemného výskytu slov: *kosmonaut* se

poprvé objevil v letech 1955–1960, *astronaut* v letech 1925–1930, do angličtiny se toto slovo dostalo přes francouzštinu.

Shrňme si výsledky našeho pátrání: slovo *astronaut* je starší než *kosmonaut*, přes francouzštinu se dostává do angličtiny a posléze do dalších světových jazyků. Slovo *kosmonaut* je o něco mladší, je vytvořeno v ruštině, odkud se pak také dostává do dalších světových jazyků. Jak jsme uvedli výše, bylo jedno slovo (podle data výskytu zřejmě *kosmonaut*) vytvořeno a užíváno záměrně v opozici k druhému již existujícímu (*astronaut*).

Je otázkou, zda má dnes ještě takovéto rozlišení nějaký význam a perspektivu. Důvod či motivace odlišnosti obou slov zůstane možná jen pouhou zajímavostí. V češtině jsou obě slova již vžitá, není tudíž důvod jedno z nich vypouštět ze slovníku. Lze však předpokládat, že se jejich rozdíl daný sférou užití časem vytratí. Nasvědčuje tomu tento, byť ojedinělý, příklad z tisku: *stroj převážející českého* ***astronauta*** *Vladimíra Remka.*

Zuzana Vávrová

Poznámky

[1] K této otázce srov. Machač, J. Kosmonaut, astronaut. *NŘ* 44, 1961, s. 254-255.
[2] *Všeobecná encyklopedie Diderot.* 1. díl. 1996.
[3] *Všeobecná encyklopedie Diderot.* 2. díl. 1997.
[4] *Nový ilustrovaný encyklopedický slovník.* 1999.
[5] *The Random House Dictionary of the English Language.* 1969.
[6] *Random House Webster's College Dictionary.* 1991.

CO ZAJÍMÁ DOKTORANDKY

Z Harantova *Putování*

V roce 1598 se český diplomat a válečník Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic vydal na dlouhou a dobrodružnou pouť do Svaté země. O deset let později vydal popis této své cesty, dvoudílnou knihu s názvem *Putování aneb Cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do Země svaté, Země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu, potom na horu Oreb, Sinai a svaté Panny Kateřiny v Pusté Arabii ležící.* Jako významný bojovník v nedávném protitureckém tažení se Kryštof Harant putováním do Turecka odvážil riskantního kousku. Zalistujeme jeho zápisky a postřehy, psanými vybraným jazykem, a zastavíme se u několika zajímavostí humanistické češtiny.

Také se podnes na těch pouštích arabských mana, pokrm nejsubtylnější nachází, a když jsem byl v klášteře svaté panny Kateřiny, přinesli ji nám Arabové, kterouž jsme také jedli, i na cestě místem jsme ji nacházeli. (Té maně podobná pršela při městě Jerichu, kdyžto Židé velikunoc drželi, léta od počátku světa 2453, 16. dne měsíce Máje.)...

Pokrm ten, kterýž jsme my jedli, byl velmi chutný a sladký. A však jakož těchto posledních časův všecky věci proměnu svou berouce, prvnější podstaty své pozbývají, tak i mana ta se pozměnila; než smýšlím, že za onoho zlatého věku zvláštním božím zázrakem jsouci, také lepší a chutnější býti mohla. (II 111)

Jednou z prvních věcí, která upoutá dnešního čtenáře, je humanistický slovosled. Na konec věty se často staví sloveso (*nachází, jedli, nacházeli* apod.). Naproti tomu v dnešní češtině je v podobných větách koncová pozice vyhrazena členům, které jsou pro posluchače nejdůležitější, v nichž se přináší nová informace (tzv. réma). Na tyto členy lze v nové češtině položit důraz, aniž se změní smysl věty. V souhlase s novočeským slovosledem bychom první větu přestylizovali takto: *Také se podnes na těch arabských pouštích nachází MANA, POKRM NEJSUBTYLNĚJŠÍ.* Naopak, kdybychom tuto větu četli v původní Harantově slovosledné úpravě, ale s novočeským kladením důrazu, evidentně

porušíme její smysl: *Také se podnes na těch pouštích arabských mana, pokrm nejsubtylnější NACHÁZÍ.* Slovesa se v Harantově cestopise kladou do poslední pozice mechanicky, bez ohledu na to, jak důležitá je pro posluchače informace, kterou přinášejí do věty; svůj vliv tu jistě uplatňuje latina a němčina.

Potom ale vzniká zajímavá otázka: kam tedy humanistická čeština umisťuje nejdůležitější člen, když poslední pozice ve větě je obsazena slovesem? Uvedená ukázka svědčí o tom, že réma často stojí těsně před koncovým slovesem nebo jen v malé vzdálenosti od něj: ... *kdyžto Židé VELIKUNOC drželi*; ... *jakož těchto posledních časův všecky věci... PRVNĚJŠÍ PODSTATY SVÉ pozbývají*, ... Stejná slovosledná tendence se objevuje i na řadě dalších míst:

Nebo když jsme DO MĚSTA CANDIE přijeli, hned k nám některé přednější osoby SVÉ NEJLEPŠÍ VÍNO v flaších posílaly, přitom nás žádajíce, abychom jim zase naproti tomu NAŠEHO VÍNA, které jsme s sebou Z BENÁTEK přivezli, odeslali, ješto bylo již nakyslé a k octu nápodobné; nicméně předce jsme jim VDĚK s ním učinili. (I 69)

Nelze však přehlédnout, že koncové postavení slovesa a umístění rématu těsně před něj není v jazyce Kryštofa Haranta jediné a závazné. V obou ukázkách jsme se setkali také s typickým novočeským slovosledem s rematickým členem na konci, např. *Pokrm ten, kterýž jsme my jedli, byl VELMI CHUTNÝ A SLADKÝ. ... ješto bylo [víno] již NAKYSLÉ A K OCTU NÁPODOBNÉ.* Jindy se naopak člen, který přináší nejdůležitější informaci, může nacházet blízko začátku věty:

V témž městě [Hall] také dobrá a pěkná sůl se dělá a k nám do Čech vozí... VELIKÝ pak DOSTATEK tuto se jí vaří, a to v několika velikých pánvích, ... (I 4)

Věty se slovesem na konci měly zřejmě jiný intonační průběh, než je obvyklé v dnešní češtině. Koncová část není tou, na kterou by se čtenář či posluchač měl nejvíce soustředit, spíše větu jako celek pěkně rytmicky uzavírá a zaokrouhluje. Humanističtí autoři si byli této funkce koncového slovesa dobře vědomi a dávali si na vyznění větných závěrů záležet (tzv. větné klauzule). Formulovali např. věty tak, aby se u několika sloves za sebou opakovalo stejné zakončení a vznikl tak vlastně rým v prozaickém textu (tzv. homoioteleuton):

Ta bouře tak trvala za dobré dvě hodiny, a zahnala naši návi daleko cestou na levo k Barbarii; potom se pomalu ten vítr, déšť i blýskání utišilo, a však dokonce se až do rána nespokojilo; mezi tím moře od pohnutí z toho větru předce se celou noc bouřilo a návi naší ustavičně semotam zmítalo, a nám

všem napořád velikou nelibost v mysli i v žaludku působilo. (II 259–260)

Jindy se koncová slovesná část jakoby uměle prodlužuje. Např. infinitiv se neumisťuje doprostřed věty, ale často se předsouvá před koncové určité sloveso. Do blízkosti určitého slovesa na konci věty se kladou také krátká nepřízvučná slova, která slouží jako rytmické výplňky:

A jakož jsme prvního dne všecky profanty naše pojedli a je té chásce toliko ukázali, byli jsme zase perně od nich pomštěni. Nebo nerci-li jídla žádného, krom biskotů, ale za dva dni ani trunečku vody jsme neměli, z každého truňku Turkův jsme prositi musili; někdy jí nám dali, a to smradlavé, které sami nechtěli, a někdy i té nám uděliti se zbraňovali, že jsme, jak Vlaši říkají..., „bez vápna na sucho stavěti musili." (II 23–24)

Ze stejného důvodu se často užívá dvou slovesných tvarů spojených spojkou *a*. Tato slovesa mívají synonymní nebo velmi blízký význam, nebo se jedno sloveso opakuje v různých formách:

Ty věže [pyramidy] tak jsou nazvané od řeckého slova p y r, totiž oheň, a to proto, že dole od spodku široce, k vrchu pak čím výše tím úže se stavěly, tak rovně jako každý oheň svým vrchem k špici směřuje a se ztenčuje, tak tyto, aneb jako diamant špičatě k vrchu staveny byly a jsou. (II 156)

Spojení *směřuje a se ztenčuje* ukazuje k další slovosledné zvláštnosti v Harantově jazyce a v humanistické češtině vůbec, totiž ke zdánlivé libovůli v umisťování krátkých nepřízvučných slov. Máme na mysli slova jako *se, mi, mu, ho, jsme, bych* apod., tzv. příklonky. V nové češtině se příklonky kladou na druhé místo ve větě (*Asi **bych mu to** neměl říkat. Zařadil **jsem se** na konec fronty.*), kdežto v Harantově cestopise není jejich postavení tak výrazně omezeno. Velmi často následují za slovesem: *Tak tedy vší cesty z Benátek až do Jerusaléma dostalo **se nám** stráviti padesáte čtyry dni; (I 108) Můj tovaryš s tulmačem z velkého hladu jedli **je** [ryby sušené na slunci] s ochotností, ... (II 71) Od toho místa šli **jsme** po rovině až k vrchu Sinai, samotnému co homole, ... (II 75)*

Jindy příklonky stojí těsně před koncovým slovesem. Několik takových ukázek jsme uvedli už výše, nyní přidáváme další: *Těch kobylek bylo toho roku množství veliké v Arabii, a po skalách hor svatých i po cestě zvlášť v noci místem jich dosti zhusta **se** prolétalo; ... (II 83) Což my spatřivše, ihned tu milou flašku mezi sebe pod šaty **jsme** postavili, tak že on jí víc nemohl* viděti. *(II 98) A po mně velmi bolaví a palčiví nežitové **se** vyrazili. (I 72)*

Právě na těchto dokladech je však vidět, že postavení příklonek přece jen mělo určitá omezení. Ačkoli příklonka běžně stojí za slovesem, nelze ji umístit za sloveso v koncové pozici. (**A po mně velmi bolaví a palčiví nežitové vyrazili se.*) Příklonky jsou totiž v humanistické češtině typickými „vnitřněvětnými" prvky, a neměly by stát tedy ani na počátku, ani na konci věty.

Některé věty jsou ale tak krátké, že mají jen počáteční a koncovou pozici – kam se potom umisťuje příklonka? V dnešní češtině by stála jednoznačně na druhém místě: *Prosím **tě**. Neptej **se** a ber **si**.* Tomuto pravidlu odporuje již první spojení, jímž jsme začali výklad o příklonkách, *směřuje a **se** ztenčuje*, a řada dalších dokladů z Harantova cestopisu: ... *stranou nadcházejíc [ženy při brodění], ostatek šatů nad hlavu vytahovaly a **se** obnažovaly, z čehož očím stydlivým... hanebné divadlo činily... (II 43)* ... *jak jsme svíčku zhasili a **se** utišili, dal se nám do zpívání hlasem, ... (II 30)* Příklonka v těchto případech nemůže zůstat vnitřněvětným prvkem; klade se proto tak, aby byla vnitřním prvkem alespoň v delším intonačním celku, tedy aby nehraničila s výraznou pauzou. Mezi slovy *směřuje* a *ztenčuje* stejně jako mezi *vytahovaly – obnažovaly* či *zhasili – utišili* nedochází k výraznému přerušení intonační linie, čteme je jako jednu skupinu. Naproti tomu pauza za tímto celkem je výrazná, začínáme jí nějaký nový intonační celek: *ztenčuje,* | *tak tyto* (viz výše); *obnažovaly,* | *z čehož; utišili,* | *dal se.* Příklonka se tedy může v těchto případech umístit na počátek i na konec věty, ale tak, aby se octla ve vnitřní pozici intonačního celku.

Tady se může objevit poslední námitka: kam by se v humanistické češtině umístila příklonka v krátkých větách typu *„Blýská se."*, kde příklonka nemá jinou možnost než hraničit s výrazným intonačním předělem? Řekl by Kryštof Harant pouze *„Blýská se."*, nebo by mohl říci i *„Se blýská."*? Odpověď je jednoduchá: Kryštof Harant by tak krátkou izolovanou větu nejspíš vůbec nepoužil. Jako vzdělaný autor své doby usiluje o souměrně vystavěná souvětí po vzoru ciceronské latiny, a takováto úsečnost je pro něj proto nepřijatelná.

O tom ostatně svědčí i poslední úryvek, jímž Kryštof Harant shrnuje popis své dobrodružné cesty a kterým uzavřeme své krátké putování po slovosledu humanistické češtiny:

A jsa bez peněz co osekaný na cestě tak daleké, nevěděl jsem sobě jaké jiné lepší rady dáti, nežli milosti boží vždycky se poroučeti: a ta sama mne skrze všecka ta i nebezpečenství hrdla, i bídy, nouze, hlad, žízeň, horko, zimu atd. provedla a šťastně do zemí našich křesťanských zase přivedla, ... Již pak

jiným mladším podobnou žádost a mysl k projetí těch i jiných dalších zemí poroučím. Ale sic aby z všetečnosti a nějakého kvapného úmyslu do těch a takových zemí, strastí, nebezpečenství a bíd plných, se vydati a pustiti měli, žádnému dobrému neradím, aby snad, muse tam častěji se potkávati s stýskalem než s výskalem, bycha potom nevinšoval sobě viděti; než tam se ho nelze doptati. Pročež aniž já tam podruhé víc jezditi se nestrojím, a konečně, jak v přísloví říkáme...: „a bych tam byl jednoho oka mého zapomněl, s těžkem bych tam zase pro ně jeti svolil." (II 265)

Šárka Lešnerová

Prameny

HARANT z Polžic a Bezdružic, Kryštof. *Putování aneb Cesta z království Českého... do Země svaté... 1, 2.* Praha: Daniel Adam z Veleslavína – dědici, 1608.
HARANT z Polžic a Bezdružic, Kryštof. *Cesta z království Českého do Benátek, odtud do Země svaté, země Judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arabii 1, 2.* Ed. K. J. Erben. Praha: František Řivnáč, 1854–1855. Zkrácené vydání.

Poznámka: Cituji podle Erbenova vydání.

Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic

Slabikotvrné hlsky

Češtinu lze v zahraničí snadno popularizovat šokujícím tvrzením, že mluvčí tohoto jazyka užívají věty bez samohlásek. Nevěřící cizinec je pak velmi udiven, když slyší *Strč prst skrz krk* (i když význam věty je lépe podržet v tajnosti). Na přilepšenou lze zmínit *Třistatřiatřicet stříbrných stříkaček stříkalo...* i s vysvětlením, že takovou hlásku jako české ř v žádném jiném jazyce nenajdete. Tomu cizinci většinou snadno uvěří, protože po pravdě řečeno je pro ně nepochopitelné, že takový zvuk může existovat byť i v jazyce jednom jediném.

Trochu mě zklamalo, když jsem se setkala s Belgičankou, která mluvila plynně hovorovou češtinou, české *ř* jí nedělalo potíže a která navíc tvrdila, že slabikotvorné hlásky jsou nesmysl a že „tam slyší samohlásku". Snažila jsem se ji přesvědčit, že jde o jazykovou interferenci z její mateřštiny při produkci i percepci, ale s příslovečnou vlámskou tvrdohlavostí trvala na svém. Nakonec jsme se rozhodly, že naši při může rozsoudit jen objektivní důkaz ve formě zvukové analýzy nahrávky slov se slabikotvorným *r* a *l*.

K mému úžasu se ukázalo, že ucho cizince bylo spolehlivější než ucho rodilého mluvčího, protože samohláska tam byla pěkně masitá. Přestože jsem se narodila a vyrostla v Praze 4, evidentně říkám věci jako *V Belgii furt jen preší a preší.* Mám si zajít k logopedovi, nebo mě česká lingvistická škola obelhala, když mi tvrdila, že Češi ve slabice samohlásku nepotřebují?

Vypadá to, že pravda je někde uprostřed. V závislosti na mluvčím, frekvenci slova, tempu mluvy a na fonetickém okolí se zvuková realizace jednotlivých slov může měnit natolik, že občas jsou skrz naskrz prošpikovaná samohláskami, zatímco jindy jsou i neslabikotvorné souhlásky slabikotvorné. Podle americké lingvistky Joan Bybeeové[1] se z tohoto důvodu můžeme i v angličtině setkat se slabikotvornou souhláskou – tak např. slova jako *memory* „paměť" nebo *salary* „plat" jsou vyslovována se slabičným *r*.

Marie Nilsenová

Poznámky

[1] V citaci J. Pierrehumbertové: PIERREHUMBERT, J. B. Exemplar Dynamics: Word Frequency, Lenition and Contrast. In BYBEE, J., HOPPER, P. (Eds.). *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure.* John Benjamins, 2001.

Na dlani, v kostce, ve zkratce

Kdeže jsou ty časy, kdy jsme se jako maturanti domlouvali na společném vypracovávání otázek, kdy jsme sháněli málo dostupné příručky a po nocích z nich vypisovali žádané informace, napadlo mě nedávno při procházce po internetu. Jako zodpovědná učitelka jsem chtěla blíže prozkoumat to, co mi mnozí studenti bezelstně uvedli jako jediný (!) zdroj přípravy k maturitě. Rozhodně nechci na tomto místě vzdychat nad starými zlatými časy a zašlou poctivou mravenčí prací, naopak. Dnešním studentům spíš závidím pozici ceněného zákazníka. Díky naprosté otevřenosti trhu mají nynější středoškoláci takový servis, že se nám o tom ani nesnilo. Trh s pedagogickou literaturou je doslova zaplaven různými přehlednými příručkami s vypracovanými maturitními tématy.

Komu se nechce chodit do obchodu a zatěžovat peněženku i už tak přeplněný batoh knihami, má i jiné možnosti a nemusí se při nich prakticky zvednout ze židle. Stovky, ba tisíce webových stránek, na nichž najdete nejen maturitní otázky, ale i nejrůznější referáty a vůbec rady na vše, co by vás mohlo před maturitou tížit, si obstaráte několika pohyby myší. Většinu z toho získáte navíc zdarma, stačí jen být on-line.

Zní to až příliš krásně, aby se za tím neskrývalo nějaké úskalí. Kvantita totiž velmi často nesouvisí s kvalitou. Pověstná kosa může na kámen narazit v okamžiku nejkritičtějším – před maturitní komisí. Představte si, jak potěšíte svého češtináře, případně angličtináře tvrzením, že Shakespeare založil divadlo Globus *(šlo o divadlo Globe)*. Ještě než se stačí vzpamatovat, ohromíte ho informací o počtu průvodců v Komenského Labyrintu. Podle jedné z maturitních příruček totiž byli tři – Všezvěd, Všudybud a Mámení *(v románu se vyskytují jen dva průvodci – Všezvěd Všudybud a Mámení)*. Svého pedagoga (i sebe) pak můžete dorazit vyprávěním o půvabném šumavském románu Ze světa lesních samot, podle téže příručky z pera Jana Herbena *(skutečným autorem je K. Klostermann)*.

I ve virtuálních prostorách narazíte na podobné problémy. Dnešní maturant sice může vybírat z desítek, ba stovek webových stránek, ovšem nezřídka narazí na stejný problém – vzhledem k tomu, že autoři (většinou studenti) často zasílají své příspěvky ve velmi „syrovém" stavu, nekorigují je ani po jazykové, ani po obsahové stránce. Tím pádem se opět nevyhnou faktickým a pravopisným chybám, stejně jako zkreslujícím a útržkovitým charakteristikám jednotlivých problematik (v našem případě literárních děl).

Webové stránky www.volny.cz/dedjohn s vypracovanými maturitními tématy mně tak poskytly dosud netušené informace o staré české literatuře. Zaujalo mě například satirické dílo Devatero kázanie božie *(zmiňovaných kázání bylo desatero)* nebo jedna z prvních památek duchovní lyriky Ostravská píseň *(správně Ostrovská píseň)*. Mohla bych škodolibě pokračovat, ale stačí, když uvedu, že průměrná frekvence je 3 chyby na stránku. Podobným nedostatkům se nevyhnuly ani pravděpodobně nejpopulárnější stránky tohoto typu www.maturita.cz, o čemž mě přesvědčili dva zde zmínění barokní autoři – Vavřinec Benedikt z Nudořez a František Kosmánek *(jinak Vavřinec Benedikt z Nudožer a František Kocmánek)*.

Opravdu není mým záměrem se vysmívat chybám, kterých se dopustili většinou studenti. Tito mladí autoři, naopak vedeni dobrým záměrem, využili vlastně jako první flexibility internetu pro didaktické účely (předběhli tak drtivou většinu pedagogů) a poskytli svým spolužákům to, co sami vypracovali. Tímto je chválím, přestože škodolibému kritikovi často nabízejí spoustu roztomilých pravopisných a faktografických úletů. Už více mě ale znepokojují některé formulace a přiložené charakteristiky jednotlivých literárních děl. Mnohé z nich jsou v lepším případě klišé, v horším hrubá zkreslení. Domnívám se, že vinu nelze klást autorům těchto stránek. Ti jen reagovali na situaci „na trhu", to jest přizpůsobovali se tomu, co od nich učitelé u maturity požadují. A zřejmě mnohým z nich stačila taková bezduchá encyklopedičnost.

Nicméně touha mít veškeré poznatky (v našem případě z oboru český jazyk a literatura) pěkně pohromadě ve stručné podobě není sama o sobě zavrženíhodná. A autory učebnic to stále podněcuje k novým pracím. Výsledkem těchto snah je i nová publikace z pera Aloise Bauera Čeština na dlani. Jedná se o dílo na pomezí učebnice a příručky, podávající výtah z dějin literatury od počátků do dnešní doby a souhrn středoškolské mluvnice a teorie jazyka. To vše na zhruba 400 stranách. Předesílám, že ani já nejsem v zásadě proti stručným přehledovým pracím, jsem si naopak vědoma toho, co potřebuje student před maturitou z českého jazyka. S potěšením tedy konstatuji, že autor Češtiny na dlani si docela dobře poradil s požadavkem souhrnnosti a přehlednosti, aniž by se dopustil výše citovaných prohřešků. Podařilo se mu dokonce vyhovět nepsanému dobrému tónu nejnovějších učebnic literatury a přímo do výkladového textu zařadil vhodně zvolené literární ukázky.

Diktát stručnosti ovšem pocítí čtenář v místech přechodu od jednoho literárního období k dalšímu. Autorovi zkrátka nezbylo příliš mnoho místa, aby literární dění zařadil do celokulturního kontextu. Menší prostor je také

určen posouzení významu jednotlivých literárních děl a jejich zařazení do kontextu ostatní literární tvorby. Celkově ale literární část Češtiny na dlani sleduje kontinuitu literárních dějin a neupadá do prostě slovníkového podání, nicméně například chybějící vročení u jednotlivých děl už je citelným nedostatkem.

Jazyková část tvoří asi třetinu publikace a představuje syntézu informací z oblasti mluvnice, pravopisu, teorie jazyka, stylistiky, slavistiky a historické mluvnice. V první části se autorovi podařilo popsat podstatu jazykové komunikace formou přiměřenou pro středoškoláka. Ve fonologické části je naopak poměrně nadbytečná míra termínů (například veškeré názvosloví hlásek podle místa a způsobu tvoření), aniž by byla uspokojivě vysvětlena podstata tohoto rozlišování. Naopak stručně a nenáročně zpracovaná syntax je devízou publikace, už proto, že mezi současnými učebnicemi českého jazyka pro střední školy podobné komplexní a zároveň intelektuálně přiměřené zpracování těžko najdeme. Podobně je tomu i u lexikologie a stylistiky, ačkoliv je trochu škoda nezařadit alespoň v některých případech krátkou ukázku (například u výkladu o odlišnostech jednotlivých stylů). Stejně tak by si alespoň zmínku zasloužila frazeologie a idiomatika. Kapitolka o pravopisu se soustředí na nejběžnější pravopisná osidla a i zde jako přínos vnímám jistou míru didaktického a populárního přístupu, který tento výklad odlišuje od strohosti Pravidel českého pravopisu: „***Kdykoli není z věty zřejmé**, jak použít výše uvedená pravidla, kdo nebo co je vlastně podmět, zda převažuje rod mužský nebo je za ostatními skryt hluboko ve struktuře věty, je-li přísudku blíž ten či onen podmět, který by mohl mít vliv na tvar přísudku, neváhejte a s čistým svědomím **napište v koncovce přísudku -i**.*" (Čeština na dlani – český jazyk, str. 84).

Části věnované slavistice a historické mluvnici podávají poměrně podrobné informace o vývoji jazyka (podle středoškolských měřítek). Právě v místech, jako je historická slavistika, může spočívat jisté úskalí. Autor jakoby se nemohl rozhodnout, zda píše středoškolskou učebnici nebo encyklopedický přehled. Pro předpokládaného zákazníka – studenta by zde bylo vhodnější více názornosti (tj. více textových ukázek). Rovněž kapitole o typologii jazyků by jistě prospěly alespoň stručné příklady, jak se jednotlivé jazyky v systému odlišují. Přesto je i tento historický výklad, stejně jako popis vývoje spisovné češtiny pro studenty dobře stravitelný díky přehlednosti a jednoznačnosti poskytovaných informací. Grafické signály v textu, sloužící k lepší orientaci, jsou v části o jazyce využity lépe než v části o literárních dějinách.

Alois Bauer si ponechal všechna vrátka otevřená. Češtinu na dlani nevydal jako učebnici (tzn. publikace nemá doložku MŠMT) a její účel nevymezil ani

slůvkem předmluvy či doslovu. Dá se ale předpokládat, že zákazníky si tato kvalitní kniha najde sama. Třeba mezi studenty, kteří budou toužit po stručnosti se zárukou.

Alena Nováková

Prameny

BAUER, A. *Čeština na dlani – přehled světové a české literatury / český jazyk.* Olomouc: Rubico, 2000, 412 str.
Maturitní otázky – čeština, Radek Veselý, Třebíč, další neuvedeno
www.volny.cz/dedjohn
www.maturita.cz

Bruselská čeština v Evropském roce jazyků

Rok 2001, který Evropská unie a Rada Evropy vyhlásily Evropským rokem jazyků, byl pro Středisko českých studií na Svobodné univerzitě v Bruselu ***(Centre d'Etudes Tchèques, Université Libre de Bruxelles – CET ULB)*** zajímavými aktivitami a náročnými akcemi vskutku nabitý.

Je to i tím, že od vzniku CET ULB uběhlo roků již téměř pět a jeho systematická práce v Bruselu přináší viditelné výsledky. Založení Střediska v r. 1997 institucionálně umožnila existující bilaterální meziuniverzitní dohoda ULB a UK. Ředitelem se stal Jan Rubeš, někdejší vědecký pracovník Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV, nyní úspěšný překladatel české literatury do francouzštiny, profesor a znovu i vedoucí katedry slovanských jazyků a literatur na ULB. CET má v rámci ULB zvláštní statut. Je úzce napojeno na zmíněnou katedru slavistiky (zvláště v pedagogické činnosti a její administrativní podpoře), jako mezioborové pedagogicko-výzkumné centrum je však samostatnou administrativní jednotkou a funguje v personálním složení ředitel-profesor ULB (Jan Rubeš), hostující profesor FF UK (1997–2000 M. Hrdlička, od 2000/01 D. Slabochová), doktorand (Ariane Fraipont); od loňska se střídají i stážisté – studenti informačních studií a knihovnictví FF UK v rámci výměnného programu Erasmus (Tomáš Kovařík, Martin Kusák). Administrativně-organizační složka pracovní náplně je v tomto skromném personálním obsazení časově velice náročná a nepominutelná vzhledem k mnohostranným činnostem CET, které se již staly součástí univerzitního i kulturního života belgické metropole.

Právě v ní uspořádalo CET ULB v roce 2001 tři významné akce. Nikoli ve znamení prázdnin proběhl ve dnech 22. a 23. června seminář *Čeština jako cizí jazyk na evropských univerzitách,* pracovní setkání vysokoškolských učitelů češtiny, kteří působí v současné době na několika renomovaných vysokých učeních v zemích Evropské unie. Navázala na něj čtrnáctidenní *Letní univerzita českých studií 2001* (24. června – 6. července), která se konala již podruhé; kromě studentů ULB ji navštěvovali převážně pracovníci evropských institucí.

14. a 15. prosince, tedy v čase adventním, se sešla dvacítka nejvýznamnějších současných kunderologů z Francie, Belgie, Česka, SRN, Itálie, USA a Kanady na mezinárodním kolokviu *Milan Kundera, une œuvre au pluriel,* které bylo hojně navštíveno nejen univerzitní, ale i mimouniverzitní veřejností.

Seminář *Čeština jako cizí jazyk na evropských univerzitách* svým způsobem zahajoval Letní univerzitu. Deset zkušených učitelů češtiny z osmi[1] univerzit šesti států (Česko, Německo, Španělsko, Itálie, Francie, Belgie) si vyměnilo poznatky, zvážilo své četné problémy, dohodlo se na budoucích vzájemných kontaktech, společných projektech a střídavém hostování na Letní univerzitě CET ULB.

Jednotlivé referáty věnovaly v různé míře pozornost historii slavistiky a výuky češtiny na zastoupených univerzitách, současným formám jejího studia v rámci tradičních literárně historických, ale i perspektivnějších odborně profesních univerzitních programů, sociální i věkové stratifikaci uživatelů, možnostem uplatnění absolventů v praxi, učebním materiálům a zavádění nových informačních technologií. Obecně bylo konstatováno, že problémy, s nimiž se čeština na evropských univerzitách potýká, vyplývají ze zastaralé, bohužel však stále institucionalizované koncepce slavistiky, která nevede k jasně profilované profesi. Tradičně lingvisticko-literární pojetí studia neodpovídá pak zájmu studentů, kteří těžko nacházejí uplatnění na trhu práce (J. Rubeš). Nejvýrazněji se to projevuje zřejmě ve Francii, kde počet studentů takto pojatého studia neustále klesá (M. Mračková). Perspektivní je proto pouze kombinovatelnost češtiny s jinými obory (historie, politologie, kulturologie, žurnalistika) či jinými, pokud možno „velkými" jazyky (translatologie), jak je to možné v Německu (H. Adam). Rovněž v Itálii se objevil nový směr, jehož cílem je spojit požadované aspekty odborně-profesní s tradičními filologickými: tzv. evropské profese – mezinárodní organizace, vydavatelská činnost, odborný překlad (K. Rubešová). Relativně dobré možnosti uplatnění skýtá soukromý sektor, především cestovní ruch a malé či střední soukromé podnikání (L. Uchytilová). Pro značnou část posluchačů, kteří neaspirují na diplom slavisty/bohemisty a zapisují si češtinu v rámci jiných oborů či celoživotního vzdělávání, by byl přitažlivý mezinárodně uznávaný certifikát o složení standardizované zkoušky z češtiny jako cizího jazyka (K. Rubešová, D. Slabochová, K. Vlasáková).

Sborník přednesených referátů ve zkrácené podobě byl vydán s cizojazyčnými anotacemi koncem roku 2001.[2] Jeho vydání představuje jednak splnění závazku vůči účastníkům, jednak osobitý příspěvek ke zmapování současné nejednoznačné situace univerzitní češtiny ve sjednocující se multilingvní Evropě.

Letní univerzita českých studií 2001 se stala vyvrcholením studijního programu předchozího akademického roku. Je jedinou svého druhu ve frankofonním světě a mohla by se stát určitou tradicí. Zapsalo se celkem dvacet pět studentů, výuka probíhala ve dvou úrovních pokročilosti v dopoledních kursech a ve třech úrovních pokročilosti ve večerních kursech. Odpoledne bylo vyhrazeno pro přednášky, filmové projekce a samostudium s využitím českého internetu. K hostujícím profesorům FF UK byla za evropské univerzity tentokráte přizvána kolegyně ze Šantiaga de Compostela. Letní univerzitu zamýšlí CET ULB koncipovat jako otevřené fórum, kam by byli postupně zváni učitelé češtiny z různých evropských univerzit (viz výše) či významných pracovišť specializovaných v oblasti češtiny pro cizince.

Příprava předvánočního **mezinárodního kunderologického kolokvia** si vyžádala celý rok a úvodní projevy velvyslankyně ČR Kateřiny Lukešové a francouzského kulturního rady Marka Vilaina potvrdily jeho mimořádnost. Kolokvium bylo zatím nejrozsáhlejší akcí tohoto druhu, která byla věnována jednomu z největších současných spisovatelů, jenž svým dílem rozhodujícím způsobem přispěl k vytváření konceptu střední Evropy jakožto specifického kulturního a historického prostoru mezi Východem a Západem. O aktuálnosti tohoto konceptu svědčí i program večera *Kultura za rozšíření EU (Culture for enlargement)*. Uspořádala jej poprvé čerstvě vytvořená platforma *Culture Central Europe*, spíše politická iniciativa šesti středoevropských ministrů zahraničí. K této inauguraci došlo v Bruselu 10. prosince, tedy počátkem týdne, který pak končil nejen Evropským summitem v Laeken, ale – čirou shodou okolností – právě i kunderologickým kolokviem CET ULB.

Onen adventní čas byl na pozvání prestižních institucí vůbec bohatý. Je zřejmé, že CET ULB sklízelo plody své úspěšné práce z předchozího období, neboť taková pozvání nejsou ve vysoce konkurenčním bruselském prostředí samozřejmostí. Belgické Ministerstvo vysokého školství a vědeckého výzkumu Valonsko-Brusel uspořádalo 5. prosince mezinárodní kolokvium o evaluaci profesně zaměřené cizojazyčné výuky na vysokých školách v kontextu evropské jazykové politiky (*L'évaluation dans l'enseignement des langues aux non-spécialistes*).[3] Na závěrečnou mezinárodní konferenci Rady Evropy k Evropskému roku jazyků (*Rencontre dans la diversité*) se 7.– 8. prosince za velmi přísných bezpečnostních opatření sjeli do střežených budov Evropského parlamentu národní koordinátoři ze 45 zemí a o místo v belgické delegaci, do níž byl zástupce CET ULB překvapivě nominován, se vedl tvrdý zákulisní boj.[4]

Evropský rok jazyků i belgické předsednictví Evropské unie a s nimi spojené

velkolepé společenské akce jsou za námi. Potvrdila se však správnost novátorského úsilí, které před pěti lety vedlo nikoli ke vzniku lektorátu češtiny pod katedrou slavistiky, ale k založení CET ULB jako samostatného interdisciplinárního centra. Dnes existuje v Bruselu poměrně stabilizovaná základna posluchačů, kteří se do kursů češtiny vracejí a chtějí se dále zdokonalovat. Během akademického roku si zapisuje volitelnou češtinu, která se vyučuje na čtyřech úrovních pokročilosti, průměrně čtyřicet zájemců. Kromě studentů slavistiky, politologie a žurnalistiky z ULB tvoří značnou část publika v rámci tzv. *cours libres*, tedy celoživotního vzdělávání, mimouniverzitní veřejnost. Posluchači jsou většinou plurilingvní. Jsou to především pracovníci z oblasti belgické kultury či školství a různých mezinárodních (evropských) institucí. Právě ti pak mají eminentní zájem na intenzívním studiu v rámci letní univerzity. Uspořádání třetího ročníku v létě 2002 je tedy perspektivní. Pro řadu posluchačů se čeština stala koníčkem, mnozí ovšem přiznávají, že osvědčení o absolvování kursu CET ULB či jeho či letní univerzity není bez významu pro jejich profesní postup.

O své slovo se však hlásí i ostatní slovanské jazyky, a nejen ony. Vedle pohodlně etablované a bezkonkurenční ruštiny a polštiny jsou to v poslední době zvláště slovenština a slovinština, které si spolu s češtinou osobují právo zvát se jazykem přední kandidátské země EU a zvýšit tak hodnotu uchazečů na bruselském, potažmo evropském trhu práce. Ani estonština však není bez šancí. Jazyková diverzifikace Evropy a podpora tzv. minoritních jazyků nejsou v Bruselu jen prázdným heslem. V tom je jistě síla, ale i křehkost svébytného postavení bruselské češtiny v předvečer vstupu České republiky do Evropské unie.

Dana Slabochová

Poznámky

[1] Univerzita Karlova v Praze, Humboldt-Universität zu Berlin, Université de Paris IV – Sorbonne, Istituto universitario orientale di Napoli, Università degli Studi della Tuscia di Viterbo, Universidade de Santiago de Compostela, Institut supérieur de traducteurs et interprètes de Bruxelles, Université Libre de Bruxelles.

[2] Čeština jako cizí jazyk na evropských univerzitách. Sborník ze semináře vysokoškolských učitelů češtiny, Brusel 22.–23.6. 2001. Ed. J. Rubeš, D. Slabochová. Brusel: CET ULB, 2001, 50 s.

[3] Poster D. Slabochové *Identikit ou essai d'une typologie de l'étudiant du CET ULB* si organizátoři vyžádali pro připravovaný sborník, jehož editorem je valonská Université de Mons – Hainaut. Mezi řečníky kolokvia byli kromě pracovníků belgických frankofonních univerzit např. J.-C. Béacco (Sorbonne nouvelle, Paris), Ch. Tagliante (CIEP, Sèvres), zástupci univerzit v Barceloně, Soluni, Vojenské královské školy v Bruselu aj.

[4] Účast D. Slabochové ve dvou pracovních skupinách (Plurilingvismus a celoživotní vzdělávání, Jazyk a zaměstnání).

Spisovnost a nespisovnost v učebnicích češtiny pro cizince[1]

Hluboko ve svědomí každého učitele češtiny jako cizího jazyka tkví zneklidňující otázka: co když si studenti uvědomí, že jazyk, kterému je učíme, se hodí především k psaní, ale nikoli k mluvení, alespoň na většině území České republiky? Jistou úlevu poskytne fakt, že každý student musí znát psanou podobu studovaného jazyka, ale ani tak se nezbavíme řady problémů, spojených se značnou variantností češtiny.

My, vyučující, víme, že ryze spisovná čeština (SČ), ta jedna jediná psaná podoba češtiny, se v soukromých hovorech skoro neužívá. Češi v Čechách a na západní Moravě komunikují většinou češtinou obecnou (OČ), kdežto Moravané a Slezané používají buď jeden ze tří moravských interdialektů, nebo nějakou směs tohoto interdialektu a SČ. Jevy SČ v soukromé konverzaci označují buď záměrnou aktualizaci jazykových prostředků (např. ironickou nebo sarkastickou), nebo intertextualitu (např. odkazy, vědomé, nebo nevědomé, na společné texty českého národa, od poezie až k reklamě).

Je to ale tak jednoduché, že existují dva útvary a musíme zůstávat buď u jednoho, nebo u druhého? Nejdříve jsem se pokusil jasně definovat, co myslíme slovy „spisovnost" a „nespisovnost", a tu jsem narazil na další potíže. V románě Radoslava Nenadála *Tudy chodil K.* soudružka Žehůrková dostává za úkol vysvětlit skupině cizích studentů, že „ne všechno, co není zakázáno, je dovoleno". S jazykem je to skutečně tak: mluvíme-li o „spisovnosti", kam zařadíme např. prostředky široce užívané v hovoru, ale nepatřící do formálních dokumentů? Máme házet do jednoho pytle prostředky výrazně knižní a prostředky s příznakem oficiálnosti, ale ne zas knižního rázu, jen proto, že jsou všechny „spisovné"? Dále, co se týče nespisovnosti: máme vůbec rozlišovat stupně nespisovnosti, přiznat svým studentům, že to, co není „správné", není vždy rovnocenně nepoužitelné?

Takové otázky jsou v češtině důležité, snad důležitější než v angličtině. Jaké jsou tedy argumenty pro spisovnost a nespisovnost v jazykové posluchárně?

Na straně spisovnosti: studenti češtiny jako cizího jazyka se učí na základě psaného jazyka, přičemž „psaným jazykem" tu myslíme zejména jazyk učebnic a dalších učebních pomůcek. Vyučování je těsně spojeno s psaním. Studenti píší úkoly, píší testy a zkoušky a zapisují si to, co píše vyučující na tabuli.

Spisovná čeština je a zůstává jediným přijatelným útvarem pro psané texty. Bylo by přece zvláštní, kdyby v těchto materiálech byly jen mluvené nebo nespisovné prostředky. Učit studenty češtiny psát obecnou češtinou by byl stejný nesmysl jako učit studenty angličtiny psát newyorským nářečím. I kdybychom mohli určit, který český dialekt bude pro každého studenta nejužitečnější podle toho, kam hodlá jet, snad bychom nechtěli mít na svědomí tucty negramotných studentů, kteří jsou schopni klábosit u piva v hospodě, ale nedovedou napsat pohlednici anebo promluvit ve formální situaci, aniž by udělali ostudu.

Ve prospěch nespisovnosti bychom mohli připustit, že se mluví spisovně jenom v oficiálních situacích a že v mnoha neformálních kontextech působí spisovná čeština divně a nevhodně. Každý student, který pojede do České republiky, ať na Moravu nebo do Čech, určitě narazí na jazyk výrazně nespisovný. K tomu se ještě setká se slovy „spisovný" a „nespisovný" v poměru k těmto novým jevům. Vyučující na univerzitě mu jistě řeknou, že tvar, který pochytil od svých známých včera v hospodě, je „nespisovný" a nehodí se do univerzitní posluchárny. Naopak jeho čeští spolužáci se budou divit, nakolik umí „mluvit spisovně". Někteří z nich budou dokonce stále tvrdit, že se „má" mluvit jinak, než opravdu mluví, a litovat, že taky neumějí mluvit spisovně.

Má-li náš student už nějaké zkušenosti s cizími jazyky (a většinou má), jistě očekává, že ne každé slovo, které uslyší v putyce, bude vhodné pro konverzaci se starší vzdělanou dámou. Ale asi ho docela překvapí, když si uvědomí, že dokonce i gramatické tvary, které slyší od svých kamarádů a spolubydlících, většinou nemá užívat v psaném textu: není to totiž ta pravá „spisovná" gramatika. Můžeme my, učitelé češtiny v cizině, s čistým svědomím odeslat své studenty např. do Prahy, kde velice spisovně pak *bydlí v domech* a *pijí kávu s kamarády*, když všude kolem nich Pražané – nebo spíše *Pražáci* – nepochopitelně *bydlej v barákách* a *pijou kafe s kamarádama?* Jestliže tento rozpor nikdy nevysvětlujeme svým studentům, může to u nich vyvolat nepochopení, ba popuzení.

Učebnice češtiny pro cizince jsou určené pro publikum, které je dnes pro svou nečetnost nebývale rozdílné. Kdo se učí česky, v jakém prostředí a s jakým cílem? Češtině se učí u nás v cizině: studenti, kteří už znají Českou republiku z cestování do ciziny, děti emigrantů, postgraduální studenti a studenti, kteří mají českého přítele nebo českou přítelkyni. Dále jsou to studenti s méně jasnými důvody, mezi kterými jsou nadaní lingvisté, studenti s mezerami v rozvrhu, do kterých čeština zapadla lépe než ostatní výběrové předměty, dokonce i lajdáci, kteří už umějí polsky nebo rusky a těší se na dobrý výsledek s minimální dřinou

– a pak ta většina studentů, kteří se k češtině přihlásili z důvodů, které nejsou jasné ani jim samým.

Pro zajímavost tu probereme situaci ve vybraných učebnicích, a to domácí výroby i cizí. V obou případech se soustředíme na učebnice určené anglosaskému publiku. Zdejší výběr má ilustrovat různé tendence, rozhodně nechceme zařazením nebo vyřazením jednotlivých děl naznačit, že představené učebnice jsou nutně lepší – nebo horší – než nepředstavené.

Učebnice pro začátečníky

Výše jsme se ani nezmínili o dalším problému: že potřeby začátečníků, ať „doma" nebo „ve světě", jsou úplně jiné než potřeby pokročilejších studentů. Proti naší pochopitelné snaze zjednodušit situaci v počáteční fázi vyučování stojí skutečnost, že studenti dříve nebo později narazí na nestandardní tvary a měli by si být vědomi jejich existence. Tento problém značně zatíží učebnice orientované na studenty žijící v České republice, poněvadž toto publikum se setká s češtinou nespisovnou všude kolem sebe, ať v Praze nebo v moravské vesnici.

Contemporary Czech

Jako první příklad uvádíme učebnici *Contemporary Czech*, tj. *Současná čeština*, od amerického profesora Michaela Heima z roku 1976 (druhé vydání je z r. 1982). Heimova učebnice patří mezi starší generaci cizích příruček češtiny a užívá se stále na různých severoamerických univerzitách. Hlavním cílem učebnice je podle předmluvy „rozvoj pohotové plynulosti a vytvoření pevného základu pro aktivní užívání jazyka".[3] Je jednou z mála učebnic, ve kterých najdeme explicitní formulaci o žádoucím jazykovém útvaru. Heim píše dále, že „věty a cvičení shrnují prostředky spisovné i hovorové češtiny".[4]

I když jazykovědci dnes pochybují o existenci tzv. hovorové češtiny (HČ) jako samostatného útvaru, neznamená to, že tento pojem nemůže mít pedagogickou funkci. Každý si může víceméně představit, že jako HČ označujeme ty prostředky OČ, které jsou přijatelné v kultivovaných mluvených projevech a neformálních textech psaných. Není příliš důležité, zda výběr tvarů předložených Heimem patří do nějakého ustáleného jazykového útvaru, který opravdu běžně užívají rodilí mluvčí. Čeština začátečníků už má tolik osobitostí, že stylistická neadekvátnost je asi poslední, co by nás tahalo za uši, dříve bychom si všimli divných gramatických novotvarů, zkomolené výslovnosti, nečeské skladby atd. Pro našeho začátečníka je snad nejlepší cestou omezit se na relativně nepříznakové tvary a slova. Z tohoto ohledu má právě Heimův výběr smysl.

Místy dává Heim přednost knižnějším tvarům před hovorovými. Heimovi studenti chtějí něco *říci*, nikoli *říct* (36), a řeky mohou jen *téci* a ne *téct* (180). Připouští však tvary *budu moct* a *mohu vám pomoct* vedle knižnějších variant *budu moci* a *mohu vám pomoci* (70, 72). Jinak se Heim vyhýbá všemu, co může znít jako archaismus nebo úzce spisovný tvar. U něj studenti *umějí něco dělat* nebo *číst*, a ne *něco dělati* nebo *čísti*, studenti *nepíší*, nýbrž *píšou*, a dávají rozkaz *tlučte!*, nikoli *tlucte!* O starších variantách se ani nezmiňuje.

Občas předloží Heim obě varianty, jde-li o rozdíly mezi mluveným a psaným jazykem. U časování základních sloves vidíme např. *pracuju/pracuji, pracujou/pracují* (s lomítky). Poznámka upozorňuje, že „*pracuju* a *pracujou* patří k mluvenému jazyku: v psaném jazyce máme spíš *pracuji* a *pracují*"[5]. Podobně se dozvíme, že voláme *pane Machek* místo *pane Machku* jen v tzv. „colloquial usage" (v hovorovém styku (38–39)). Pokud jde o konstrukci typu *dvacet jeden student* nebo *dvacet dva studenti*, Heim varuje, že je „dost knižní", a že „v běžné mluvě následuje po všech číslech druhý pád množného čísla se slovesným tvarem jednotného čísla."[6] Jako příklad uvádí větu: *ve třídě bylo dvacet jedna studentů* (69).

Psaná věta typu *cos říkal?* (38) je na druhé straně vysvětlena jako časté zkrácení věty *co jsi říkal?* Není zmínka o tom, že by šlo o slohový rozdíl, nebo že by Češi v určitých kontextech pokládali takové zkrácení za nevhodné.

Z lexikálního hlediska je u Heima pramálo slov, která se považují za OČ. Podle Heima smíme říct *taky* i *také*, přičemž to druhé je „formálnější" (36). Něčeho může být *hodně* (82) nebo *moc* – Heim tato dvě slova popisuje jako „hovorová synonyma slov *velmi, mnoho* a *příliš*" (184).

Ponecháme-li tyto výjimky stranou, pak je předmětem Heimovy učebnice výhradně SČ. O vyhraněně nespisovných tvarech – i velice rozšířených – se ani nezmiňuje. Jako příklad můžeme uvést z jednoho dialogu výkřik „*to jsou ale velká okna!*" (45), který se zdá přinejmenším zvláštní. Vzpomeňme si ale na publikum sedmdesátých let, pro které Heim psal. Česky se učilo ve Spojených státech jen pár postgraduálních studentů, kteří většinou potřebovali jen pasivní znalost spisovného jazyka. Pokud vůbec do Československa jeli, pak pravděpodobně jako stážisté, aby pracovali v archivech a stýkali se se svými přidělenými akademickými poradci na univerzitě. Za těchto okolností je možná lépe riskovat dojem pedantskosti, než působit hrubě nebo nevzdělaně na své akademické kolegy.

Czech for Foreigners

Czech for Foreigners od Parolkové a Novákové je známá učebnice, už

několikrát reeditovaná. Tato učebnici představuje češtinu trochu zjednodušeně (ve srovnání s Heimem), ale má zřejmě jiné publikum: i když se učebnice užívá v zahraničí, je určena především pro cizince, kteří bydlí v ČR a potřebují rychle získat základní znalost každodenní češtiny. Čekali bychom o něco méně formální jazyk než u Heima a skutečně to tak je, alespoň částečně. Parolková a Nováková nám doporučují jen tvary *můžu, můžou* (36, 37) a *říct* (139), jinde však není tak jasně vysvětleno, co máme kdy používat. V tabulkách na konci knihy se dozvíme, že tvary *má – moje* a *tvá – tvoje* jsou „paralelní tvary bez jakéhokoli rozdílu" (146), ale ve výkladu gramatiky má nominativ jinou grafickou podobu *moje (má)* (11), což snad naznačuje, že první varianta je výrazně vhodnější. Později najdeme v dalších pádech: *moji/mou, mé/moji, mou/moji* (62–63). Z toho není jasné, zda má student brát první variantu jako užitečnější, správnější, častější, doporučenou, nebo zda nemá na pořádek tvarů vůbec brát ohled. Oproti Heimovi máme u sloves třeba jen infinitiv *moci* (37), a když říkáme pořád to stejné, to já jenom *opakuji* a oni jenom *opakují* (92), i když jenom *děkuju*. Autorky tento výběr nevysvětlují ani nezdůvodňují. Dále se slova jako *moc* a *velmi, dívka* a *holka* přestavují jako synonyma bez slohových rozdílů.

Autorky učebnice zřejmě chtěly seznámit studenty se zjednodušeným systémem, který pak student může prohloubit při dalším studiu. Tady ovšem narazily na nepřekonatelný problém: nemohly přece dost dobře vynechat tvary, které se běžně užívají v psaní a mluvě, a proto je raději daly do učebnice, avšak bez vysvětlení. Když ale tyto alternativní tvary už v učebnici zmíněny jsou, nebylo by vhodné jednoduše a jasně vysvětlit, v čem jsou rozdíly mezi nimi? Učitel, který chce efektivně pracovat s touto učebnicí, musí hned od začátku chápat, co myslely autorky všemi těmi závorkami a lomítky. Dále musí umět sám vysvětlit svým studentům, co to všechno obnáší, a v tom mu učebnice nepomůže.

Teach Yourself Czech

Učebnice londýnského docenta Davida Shorta *Teach Yourself Czech – Čeština pro samouky* představuje podobně nepříliš formální variantu SČ, do které se mísí vybrané výrazy a slova z mluveného jazyka. Short postupuje opatrně a konzistentně k oběma útvarům a jeho samoukové jsou dobře informováni o existenci dublet se stylovými rozdíly. Takové dublety se vždy uvádějí ve stejném pořadí *(moct-moci, děkuju-děkuji)*. Short jen připouští, že druhá varianta je považována za „formálnější" (27), ale jinak se k otázce úzu těchto tvarů nevyjadřuje. Dochází zde k určitému zjednodušení situace, ale v učebnici pro

začátečníky je to ovšem pochopitelné a možná i žádoucí.

Místy Short uznává existenci mluvené normy, která se značně liší od normy psané. Tak se např. dozvídáme, že zájmena *ony, ona* (neut. pl.) se v mluveném jazyce pravidelně nahrazují zájmenem *oni* a že se nadbytečné zájmeno 3. os. sg. občas vyskytuje v mluvě (*Ono to bylo loni v červnu*, 192). Některá slova OČ se sem tam vynoří (*kafe, radši, fér* atd.), ale je jich až překvapivě málo. Jako Naughton (viz níže), i Short vkládá do své učebnice poučnou diskusi o jazykových útvarech, a to v poslední kapitole, která má název „Vybrané prostředky z češtiny nízkého stylu" („Selected Features of Low-Style Czech"). Na charakteristiku výrazu „čeština nízkého stylu" můžeme mít svůj názor – nám osobně se to zdá zavádějící –, ale jeho zpracování otázky je jasné a výstižné. Short neuvádí žádné OČ texty, ačkoli cituje jednotlivé OČ tvary. Jeho vysvětlení naznačuje, že OČ prostředky jsou vyvozené z prostředků SČ (Short píše, že „foném *ý* se skoro pravidelně zaměňuje fonémem *ej*", 304).

Čeština pro cizince

Pro změnu se obrátíme k učebnici, ve které jsou všechny tyto problémy podrobně zpracovány.

Čeština pro cizince je určena pro studenty technických oborů, hlavně z Asie a Afriky. Tito studenti si nutně potřebovali za krátkou dobu osvojit češtinu natolik, aby v Česku mohli komunikovat a pokračovat ve studiu. Autoři se proto snažili spojit naléhavé potřeby komunikace v českém prostředí s nutností dobré znalosti SČ pro studium. Novinkou je, že se v mnohých případech student nejdříve seznamuje s OČ tvary a až později, v druhé polovině učebnice, se seznamuje s tvary SČ. Autoři si to sami představují takto:

Některé gramatické jevy vykládané v 1. části jsou uváděny ve formách běžných pro obecnou mluvenou češtinu. Není to jen proto, že na tomto stupni se student zabývá především mluveným jazykem, ale zejména proto, že tyto tvary jsou více v souladu se systémem, který spěje k jednoduchosti a větší pravidelnosti, takže umožňují větší přímočarost postupu.(6)

I když se o tom přímo nezmiňují, autoři zřejmě pečlivě vybrali jen ty OČ tvary, které nezní zvlášť geograficky omezeně a u kterých se spisovné protějšky málokdy užívají v hovoru. Z těch můžeme jmenovat tvary jako *děkuju, velký auta*. Tvary jako např. *mluvěj(i)*, i když by došlo ke zjednodušení a větší pravidelnosti systému časování, jsou zřejmě příliš „středočeské", a proto se jim učebnice vyhýbá. Později, když už se student setkal se spisovnými protějšky těchto mluvených tvarů, autory asi přestal zajímat mluvený jazyk a jedno-

duchost: o existenci tvarů jako *s mužema, s knihama*, které jsou rozšířené na celém českém území a jsou pravidelnější než jejich spisovné protějšky, se student nedozví.

Ovšemže OČ paradigma není vždy logičtější nebo jednodušší, naopak se občas paradigma spisovné jeví jako pravidelnější. V učebnici jsou tedy *velký auta, dobrý kamarádi, zajímavý knihy,* ale představuje se jenom *má sestra* a známe jenom *mou sestru,* nikoli *moje sestra, moji sestru.* Podobně děláme něco *lépe, méně* nebo *více* a v žádném případě *líp, míň* nebo *víc*. Tady můžeme spatřit spíše zřetel ke slovotvornému principu a k tomu, že spisovné tvary jsou průzračnější než tvary obecné (např. lépe se navazuje na *lepší* a *méně* na *menší*). Z tvarů *má, mou* je už jasné, že jde o adjektivum typu *krásná, krásnou*, kdežto u tvarů *moje, moji* se tato analogie ztratí.

Občas se zdá, že tyto pedagogické motivace vedly k výběru tvarů, které nelze zdůvodnit na základě běžného úzu. Mísí se tu tvary výhradně spisovné s tvary výhradně mluvenými (viz pro srovnání situaci u Heima, kde se ze dvou variant vždy upřednostňuje tvar neutrálnější). Dále je problematické, že student začíná s jedním systémem a později musí přestoupit na zcela jiný. Není ale spravedlivé posuzovat tuto učebnici za současných podmínek, poněvadž byla určena pro jiné publikum za jiných okolností.

Colloquial Czech

Nejriskantnější postup je explicitně a opakovaně odkazovat na výběr tvarů a variant, ale právě tento způsob zvolil docent Oxfordské univerzity James Naughton v novém vydání učebnice *Colloquial Czech*.[8] Studenti, kteří se učí podle jeho učebnice, by měli od začátku pochopit, jak a kde se užívají SČ a OČ tvary.

U Naughtona se neučíme, že jsou tvary spisovné a mluvené, naopak je každý tvar vyložen a občas i srovnán s podobnými. U tvarů *děkuju* a *děkujou* čtenář najde tvrzení, že *děkuju* je obecně přijatelnější než *děkujou* v písemných projevech a formálních hovorech. Nekončí to ale u zespisovněných tvarů. Když jde o *dobrý jídlo* nebo *nový auta*, Naughton upozorňuje, že tyto tvary, ačkoli nemusí patřit do sféry aktivní znalosti jazyka, určitě uslyší každý. Obecná čeština jako celkový systém se traktuje na konci učebnice ve vlastní kapitole, ale student se už předtím předběžně seznámil se všemi nespisovnými tvary. Naughton tu má zřejmě na mysli nejenom zahraničního studenta ve své posluchárně, ale i cizince-samouka v ČR, který chce rozumět tomu, co dnes slyšel v práci.

Složitost tohoto postupu jistě vyvolá výhrady. Když si studenti vtloukají do hlavy, který tvar např. substantiva *stůl* patří ke které pozici, máme k tomu dodávat ještě další výběrové tvary jako *stolama*? Odpověď zastánců Naughtonova přístupu je zřejmě ano, existují, užívají se, a proto máme. Za výhradami se v tomto případě často skrývá jazykový purismus.

Učebnice pro středně a více pokročilé studenty

Napsat učebnici pro středně a více pokročilé studenty může být z hlediska jazykových variant méně složitý úkol. Za prvé, je-li učebnice určena pro cizince žijící v ČR, je celkem přijatelné připustit si, že se studenti už běžně setkávají s neformální češtinou v denním styku, a proto ji můžeme ignorovat. Za druhé, takoví studenti často mají nějaký cíl, pro který je SČ důležitá: je možné, že chtějí složit zkoušku z češtiny, naučit se číst určitého autora nebo dosáhnout dostatečné jazykové úrovně, aby mohli pracovat v archivech. Možná proto se v takových učebnicích už nenajdou legrační besedy na každodenní témata. Nahradily je četby na témata vážnější (literaturu, ekologii, dějiny), ve kterých by prostředky nestandardního jazyka nebyly na místě. Za třetí, chce-li autor na něco upozornit, může jistě počítat s určitou jazykovou obratností čtenářů. Nejde o to, aby situaci zjednodušil nebo zpřístupnil pro začátečníky.

Chcete ještě lépe mluvit česky?

Nejrozšířenější učebnice je asi *Chcete ještě lépe mluvit česky*, napsaná kolektivem autorů a vydávaná v Liberci. Hodí se přibližně pro studenty třetího ročníku a obsahuje bohatý výběr zajímavých a užitečných komunikačních a gramatických témat a cvičení. Stejně jako v mnoha učebnicích je hlavní výklad relací mezi SČ a OČ umístěn na konci. Z 510 stránek v učebnici jsou dvě věnovány problematice, jak tvary SČ konvertují do tvarů OČ. Hned na začátku autoři upozorňují, že „obecná čeština je nespisovná, používá se pouze v mluveném projevu v neoficiálních situacích". Následuje však psaný literární text, který se OČ tvary hemží. Výklad textu začíná tímto poučením: „Charakteristické rysy obecné češtiny – sledujte v textu: ‚-o-' na začátku slova se mění na ‚-vo-': *von, vod, vokno, voblíknout se.*" (412) Literární vyprávění napsané obecnou češtinou je ale specifický případ, který tvoří malé procento situací, ve kterých se OČ vyskytuje. Jen a jen v podobné situaci má pojetí „konverze" SČ do OČ vůbec nějaký smysl.

Takový postup by moc nevadil v učebnici pro začátečníky – ti ovšem málo vědí o jazyce a opírají se skoro výhradně o znalost SČ –, ale zneklidňuje v učebnici pro pokročilé studenty. Opravdu se nesmí přiznat těmto znalcům

češtiny, že jde-li vůbec o „konverzi" – což je ovšem sporné –, pak tato směřuje v běžném hovoru od obecného tvaru k spisovnému a ne naopak?

Učebnice *Chcete ještě lépe mluvit česky?* přijímá jinde z mluvených tvarů jenom ty zespisovněné, třeba *můžu, děkuju, blahopřeju, víc, dřív* a vyhýbá se tvarům označeným za výhradně nespisovné. Nezmiňuje se ani o rozdílech mezi tvary výhradně spisovnými a tvary zespisovněnými. Bylo by žádoucí mít např. vysvětlivky, když se setkáme v přátelském dopise s tvarem *mohu* a v neformální konverzaci s tvarem *dříve*. V klíči k jednomu cvičení stojí dost formální *Kanaďané* i jejich relaxovaní kamarádi *Rakušani*. Bohužel to není ojedinělý příklad a taková nedůslednost může splést studenty více, než kdyby se mluvené tvary neužívaly vůbec.

Často se varianty vyskytují jako jednoduché alternativy. Ve výkladu komparativu najdeme např. *víc(e), výš(e), níž(e)*, ale jenom *lépe, méně, déle* – tvary *líp, míň* a *dýl* byly zřejmě příliš nespisovné. Není zmínka o tom, že by studenti měli používat *víc* v jedněch situacích a *více* v jiných. Stejně synonymicky jsou vyložena slova *který* a *jenž*; *stejný* a *tentýž* atd. V úkolech má student nahradit první slovo v páru druhým. Nikdy se ale nedozví, že tím převedl větu do sféry výhradně nekonverzační češtiny.

Z hlediska jazykových útvarů je tato učebnice problematická tím, že mluvené varianty připouští, ale nedostatečně je vysvětluje a rozlišuje stylisticky a kontextově. Tento úkol zřejmě připadne učiteli nebo samému studentovi. Učebnice sama celý úkol ignoruje, jako kdyby vůbec neexistoval.

Čeština pro středně a více pokročilé

Učebnice *Čeština pro středně a více pokročilé* (1997) od Bischofové, Hasila, Hrdličky a Kramářové má mnohem tradičnější postup a ve cvičeních klade důraz na osvojení gramatiky a gramatických tvarů. Oproti *Chcete ještě lépe mluvit česky?* se ale vyskytují důsledné, propojené vysvětlivky, týkající se jazykových útvarů. Tato učebnice je určena přibližně stejnému publiku jako *Chcete ještě lépe mluvit česky?*, a také má na konci krátkou kapitolu o jazyce. Tam najdeme krátký esej o rozvrstvení češtiny, který vysvětluje korespondenci mezi tvary takzvaně „hovorovými" a „spisovnými".

Jinde v učebnici je student důsledně upozorňován na stylistické a útvarové rozdíly v jazyce. Předpokládá se, že se student už s těmito rozdíly seznámil.[9] Už v první kapitole najdeme úkol: „Řekněte, jaký je stylový rozdíl mezi následujícími tvary: děkuji – děkuju, děkují – děkujou, píši – píšu, píší –

píšou, mohu – můžu, mohou – můžou, říci – říct, dělati – dělat." (11) Nestojí tam vysvětlení, ale pozornost studentů a učitele je explicitně obracena na tento jev. Tato důslednost se projevuje i v gramatických výkladech. O komparativu např. čteme, že „frekventovanější jsou kratší tvary *(dál)*, tvary zakončené na *-e* mají knižní ráz *(dále)*" (59). Jediný zjevný nedostatek je, že v seznamu „hovorových" slov jsou uvedena nejen slova neúplně spisovná, avšak v běžném hovoru obvyklá, ale i slova z výrazně nižších vrstev jazyka. Může to vést až ke zmatku: student snad pochopí, že lze celkem v jakémkoliv běžně mluveném projevu říci, že kabát je mu *akorát* nebo že něco dal do *šuplete*, ale měl by si také uvědomit, že udělá nejspíš úplně jiný dojem, když někoho označí za *kočku*, *teplouše* nebo *kámoše*.

Kam odsud?

Závěrem je nutno přiznat, že přístup k OČ a SČ a jeho zpracování není pro výběr učebnic rozhodující. Jsou daleko důležitější a aktuálnější otázky, z nichž můžeme jmenovat: jaké jsou cíle kurzu? jsou v učebnici užitečná cvičení? shoduje se s našimi pedagogickými zásadami? je dostupná? kolik stojí? Některé z učebnic, které jsou výše kritizovány, jsou z jiných hledisek úplně dostačující a užitečné. K čemu jsou tedy úvahy o jazykových útvarech v učebnicích?

Za prvé: OČ a SČ hrají určitou roli v jazykovém životě našich studentů a učitel by měl umět určit, jaká je ta role a jak s ní zacházet. S kým budou naši studenti mluvit česky a kdo pro ně má sloužit jako vzor mluvenosti? Co budou muset psát a jaká čeština bude k tomu nejvhodnější? Na jaké úrovni jsou schopni jazyk pochopit a užívat? Vzhledem k tomu, že na výuku máme relativně málo času a že naši studenti nejsou všichni oddaní filologové, nakolik jsme ochotni odchýlit se od svých ideálů?

Za druhé: nějaký postoj k těmto otázkám zaujímá každá učebnice. Zásadní ignorování OČ a odmítání rozlišovat mezi míšenými útvary se také považují za postoje a musíme na ně brát ohled. Učitel potřebuje propracovaný výklad a postup, které jsou buď v souladu s vybranou učebnicí, doplňují ji, nebo v nejhorším případě ji upravují. Je nutno si uvědomit, že všechno, co dáváme studentům, je pochopitelně vnímáno spíše jako doplněk k jejich učebnici. Vybereme-li si postup odlišný od postupu učebnice nebo chybí-li v učebnici jasný a konzistentní postup, je rozumné předem se pokusit určit, kde pravděpodobně vzniknou nedorozumění a jak jim předejít.

Za třetí: lingvistické termíny se zřejmě užívají dost nepřesně a výrazně se liší v jednotlivých učebnicích. Např. termín „hovorový" je častý, ale v novějších

učebnicích se dost vzdálil od tradiční definice, se kterou jsme setkali u Heima (tj. „mluvená podoba spisovného jazyka"). V některých učebnicích slovo „hovorový" označuje naprosto všechno v psaní a mluvě, co není vulgární. Takové zjednodušení se dá zdůvodnit pro začátečníky. Čím víc umějí, tím méně je takový postup adekvátní. Je třeba zkoumat, co se rozumí těmi kterými termíny v učebnici, co jimi myslí učitel osobně a jaké problémy mohou z případných nesouladů vzniknout pro studenty.

Za čtvrté a za poslední: nenašli jsme v těchto učebnicích důsledné pojetí „spisovnosti" a „nespisovnosti" v češtině, protože, jak jsme si už všimli, taková široká pojetí cizincům ve výuce češtiny příliš nepomáhají. Už jsme zažili, že se pod heslem „spisovnosti" mohou skrývat slova a tvary velice *knižní* a nevhodné v hovoru, slova a tvary *neutrální* a slova a tvary *zespisovněné* a obvykle omezené na mluvenou řeč nebo na neformální psaní (např. *děkuju, píšou, moct*). I v té poslední skupině se ne všechny prostředky traktují stejně. Např. *říct, z třech, dvacet jedna studentů* jsou podle mínění různých autorů učebnic tvary buď plně spisovné, nebo vůbec neuznané. Z prostředků „obecných" můžeme rozlišovat varianty *více přijatelné*, které se občas vyskytují v učebnicích (např. *Angličani; o mužovi; ono prší; student, co jsme s ním mluvili*), od variant *méně přijatelných* (např. *dobrý jídlo; čistej papír; nový auta*). Do pojetí OČ se k tomu velice často mísí vulgarismy a další slova, která tam z čistě lingvistického hlediska nepatří.

Neodhalili jsme tu žádnou odpověď na implicitní otázku: kde jsou hranice spisovnosti a nespisovnosti pro naše studenty? Pravděpodobně taková odpověď neexistuje a existovat nemůže. Nejen že tyto hranice už nejsou úplně přesné, ale vlastní stanovisko a potřeby svých studentů musí každý vyučující určit sám. Snad všichni chceme ukázat studentům bohatý výběr možností, který čeština poskytuje svým mluvčím a pisatelům, aniž bychom je těmi možnostmi zavalili. Takový záměr vyžaduje určitou vstřícnost, ochotu prozkoumat tištěné materiály a hledat spojení a smysl tam, kde často nejsou otevřeně vyjádřeny. To v praxi znamená spolupracovat s našimi učebnicemi – a nejen s nimi koexistovat.

Neil Bermel

Poznámky:

[1] Tento článek vznikl na základě anglické verze, otištěné v časopise *Czech Language News*. Česká verze vychází s laskavým souhlasem redakce CLN. Za připomínky k obsahu a jazykovou úpravu textu děkuje autor PhDr. Ivaně Bozděchové, Csc. (FF UK), prof. Masako Fidlerové (Univerzita Brown,

USA), Mgr. Haně Vodové, p. Janu Vodovi a redakci časopisu *Čeština doma a ve světě*.

[2] To se ovšem týká jenom tzv. studentů češtiny jako cizího jazyka. V České republice se cizí studenti orientují na češtinu spíše jako na druhý jazyk a takoví studenti mohou mít i jiné cíle a motivace.

[3] „the double objective of developing ready fluency and laying a foundation for active use of the language" (5).

[4] „the sentences and exercises include elements from both written literary Czech (*spisovná čeština*) and spoken literary Czech (*hovorová čeština*)" (5).

[5] „*pracuju* and *pracujou* belong to the spoken language; the written language favors *pracuji* and *pracují*" (30).

[6] „this construction is quite bookish. In everyday speech all numbers take the genitive plural and a singular verb."

[7] Citujeme vydání z roku 1969.

[8] Název „Colloquial Czech" se nesmí vůbec traktovat jako odkaz na hovorovou češtinu. Nakladatelství Routledge vydává desítky jazykových učebnic pro začátečníky, včetně *Hovorové afrikánštiny, Hovorové lotyštiny* a *Hovorové mongolštiny*. Slovo „hovorová" tu má znamenat něco jako „skutečná" nebo „živá".

[9] Tato učebnice se vydává jako skriptum, tj. je určena primárně pro studenty žijící v Praze, kteří by už nějakou znalost mluvené češtiny mohli mít.

Literatura

Bermel, N.: Common Czech and Standard Czech in textbooks for foreigners. *Czech Language News* 13 (1999): 2-7.

Bischofová, J., Hasil, J., Hrdlička, M., Kramářová, J.: *Čeština pro středně a více pokročilé*. Praha: Univerzita Karlova, 1997.

Čechová, E., Trabelsiová, H., Putz, H.: *Chcete ještě lépe mluvit česky?* 1. vydání. Liberec: Pantype, 1996.

—: *Do You Want to Speak Czech?* 3. vydání. Liberec: Pantype, 1997.

Gammelgaard, K.: *Spoken Czech in Literature*. Oslo: Scandinavian University Press, 1997.

Hammer, L.: *Prague Colloquial Czech: A Case Study in Code-Switching*. Ph.D. dissertation: Indiana University, 1985.

Heim, M.: *Contemporary Czech*. Columbus, OH: Slavica, 1982.

Naughton, J.: *Colloquial Czech*. Second edition. London: Routledge, 1999.

Parolková, O.: *Czech for Foreigners II: Advanced Level*. 1. vydání. Praha: Bohemika, 1998.

Parolková, O., Nováková, J.: *Czech for Foreigners: My Good Czech Companion*. 1. vydání. Praha, 1992.

Short, D.: *Teach Yourself Czech*. First edition. Londýn: Hodder, 1997.

Šára, M., Šárová, J., Bytel, A.: *Čeština pro cizince*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1969.

Čeština jako cizí jazyk ve vybraných učebnicích z německé oblasti

Výuka češtiny jako cizího jazyka má dlouholetou tradici jak v České republice, tak i v zahraničí. Německo zde patří vedle Rakouska, kde si v loňském roce připomněli 225letou tradici této výuky, k těm zemím, kde se čeština vyučuje jak na univerzitách, tak i na lidových školách (Volkshochschule), při českých centrech i na gymnáziích. Zvláště je nutno vyzvednout německou nadaci Bosch-Stiftung, která vybraným absolventům českých vysokých škol umožňuje působit na německých univerzitách, a také Fond česko-německé budoucnosti, který např. z velké části podporuje berlínské Bohemicum/Slovacicum, což je jazykový kurz spojený s jazykovědnými, literárními a historickými přednáškami a širokým kulturním zázemím.

Zdá se, že i ze strany České republiky se výuce češtiny jako cizího jazyka věnuje stále rostoucí pozornost. Téměř všechny univerzity pořádají tzv. letní školy, ale i menší jazykové školy se na tuto výuku specializují a pořádají nejrůznější krátkodobé či dlouhodobější kurzy.

Přístup k výuce češtiny jako cizího jazyka není neměnný, podléhá trendům, a prochází tedy určitým vývojem. Povšimneme-li si učebnic z počátku 20. stol., zjistíme, že dominantní jsou gramatická vysvětlení, mnohdy samoúčelná, a jednotlivé jevy se procvičují především na základě překladatelské metody. Jisté je rovněž, že věty jsou obsahově poplatné své době: např. deklinace podstatných jmen pomnožných, kterých je daleko více než v němčině a jejichž důkladné procvičení je opravdu nezbytné, je demonstrována na větách typu: *Mrtvola leží na márách. Sestra umírá souchotinami. Ženy stojí u necek.*

Tyto učebnice, např. *Praktische Grammatik der böhmischen Sprache in kürzester Zeit durch Selbstunterricht sich anzueignen* od Karla Kunze nebo *Tschechisch-deutsches Gesprächsbuch* Emila Smetánky z roku 1914, jsou dokladem metod, ale i vývoje jazyka a společnosti vůbec. Dnes se jistě budeme usmívat nad příkladem rozhovoru následujícího typu:

-Kočí, Václavské náměstí, hotel Štěpán.
-Kolik dostanete?
-Korunu čtyřicet.
-Není to mnoho?
-To je sazba, vašnosti.

nebo

-Sklepníku, ukažte tomu pánovi pokoj.
-Hodláte zde zůstati dlouho?
-Odpusťte prosím, vyrušuji-li, přivádí mě k vám velmi důležitá záležitost.

Ve své době byla jistě velmi záslužná dvoudílná učebnice Marie Maschnerové *Tschechische Konversationsgrammatik zum Schul-, privat- und Selbstrunterricht* z r. 1924, které se dostalo deseti vydání – poslední z roku 1937. Uvádějí se v ní i příklady z české literatury nebo příklady osobních či úředních dopisů, pro nás dnes opět úsměvné, ale zároveň poučné.

Jisté novum představuje učebnice *Tschechisch für Deutschsprechende* z roku 1936, jejímž autorem je Karl Müller a pro jejíž koncepci byla zvolena „sugestivní cesta – der suggestive Weg". Je opatřena gramofonovými deskami a hned v úvodu se poznamenává, že v ní nejsou žádné nudné příběhy, ale rozhovory ze současného života, které takto přinášejí praktická slovíčka a frazeologismy. V instrukcích se nejprve doporučuje číst originální český text větu po větě – za pomoci výslovnostního přepisu –, a to pokud možno nahlas. Poté je třeba pomocí klíče, nacházejícího se na pravé straně, věty překládat. Začátečníkům se doporučuje opisování textů. V úvodní lekci se začíná s výňatky z českých novin, později se novinové články střídají s tematickými frázemi z všedního života, jako jsou jídelní lístek, jídlo a pití, návštěva, určení času, počasí atd.

Období 50. a 60. let, jak se zdá, není na učebnice češtiny příliš bohaté. V 60. letech vychází útlá učebnice s názvem *Wir lernen tschechisch sprechen* od Rudolfa Fischera. Toto kapesní vydání bylo doplněno též kazetou a gramofonovými deskami. V úvodní kapitole se hovoří o české fonetice a upozorňuje se na správnou výslovnost jednotlivých hlásek na pozadí němčiny a ruštiny. Tematicky je učebnice rozvržena do 7 lekcí (např. cesta do Prahy, hotel a restaurace, pošta, nákupy, u lékaře atd.); úvodní texty mají formu dialogů – ke každému z nich existuje německý překlad, což je samozřejmě jistou výhodou. Texty jednotlivých lekcí však nejsou odstupňovány podle gramatické obtížnosti a také dialogy vedené nepřímo působí často velmi strojeně, např. hned v první lekci: *Kolega Arnold se umlouvá se svým přítelem, že se sejdou zítra odpoledne, dopoledne bude zaměstnán. Přítel ho prosí o sdělení telefonem, kdy má za ním přijít, a přeje mu dobrou noc.* I prezentace gramatiky je dost sporná – hned v druhé lekci se probírá rozdělení sloves do slovesných tříd, imperativ, kondicionál, trpný rod a reflexivní sloveso najednou.

Pro výuku češtiny alespoň v NDR byly velmi záslužné učebnice *Mluvíme česky I-III*, jejímiž autory byli Josef Bauernöppel a Herrmann Fritsch. Byly

koncipovány převážně pro gymnázia, kde se čeština vyučovala jako třetí jazyk a která byla např. v Berlíně, Drážďanech, Tangerhütte a dalších městech. Z dnešního hlediska je nápadné to, že byly tematicky velmi poplatné době, v níž se používaly. I při prezentaci gramatických jevů se vychází ze srovnání s ruštinou, s jejímiž znalostmi se tehdy počítalo a které byly samozřejmě do jisté míry, alespoň pokud se týká morfologické stavby jazyka, podpůrné. Dnes z těchto znalostí vycházet nelze a pro studenta, který dosud s flektivním typem jazyka nepřišel do styku, se řada jevů jeví jako velmi složitá. Chvályhodná je v těchto učebnicích velmi dobrá prezentace morfologie, i když přístup k deklinaci podle frekvence jednotlivých pádů je sporný. Vyzvednout je třeba i fakt, že jsou zmiňovány i zásady tvoření slov a pojmenování. Rozpoznání těchto principů a jejich aplikace usnadňuje především receptivní přístup k jazyku, který je u mnohých studujících rozhodující.

Cvičení jsou zde opravdu rozmanitá a lze též pozorovat jednoznačnou tendenci procvičovat nejen gramatické jevy, ale zaměřit se i na komunikaci, což odpovídá trendu 70. let – mluvčí by měl v cizím jazyce dokázat úspěšně realizovat svůj komunikační záměr především v ústní podobě. K této knize patřila také gramatika – *Kurze tschechische Sprachlehre* – a tematicky uspořádaná slovní zásoba – *Lernwortschatz* –, obé z pera již zmíněných autorů.

Koncem 70. let vychází na lipské univerzitě *Grundkurs der tschechischen Sprache* Bernda Koenitze, obsahující tři díly: první zaměřený na fonetiku a ortografii, druhý a třetí věnovaný gramatickým výkladům a jejich procvičování. Celý komplex uzavíral slovníček. Nesporný klad této učebnice spočíval v precizně propracované morfologii a v jejím rámci v prezentaci takových jevů, které jsou z hlediska německy mluvícího rodilého mluvčího maximálně relevantní. Pro gramatickou terminologii často neodpovídající české tradici a pro značně náročný popis některých jevů byla tato učebnice použitelná jen v rámci univerzitní výuky. Její velkou nevýhodou byly úvodní texty k lekcím: sice dialogické i monologické, avšak uměle sestavené podle probíraného gramatického jevu, většinou nezáživné a navíc vůbec nereprezentovaly živý jazyk.

Jestliže před rokem 1989 učebnice češtiny vycházely víceméně sporadicky, lze nyní tvrdit, že knižní trh je jimi zaplaven. Je to potěšitelný stav, neboť učitel si může vybrat podle vlastní úvahy a přizpůsobit se potřebám studujících. Učebnice vycházejí jak v České republice, tak i v Německu či Rakousku.

Nové učebnice lze v podstatě rozdělit do tří kategorií podle uplatnění a také chápání komunikačního přístupu. Koncepci učebnic češtiny tedy

ovlivňuje komplex faktorů, ze kterých se jako zásadní jeví to, jak prezentovat obšírnou morfologii s komplikovaným deklinačním systémem obsahujícím spousty variant a nepravidelností, a přesto dosáhnout komunikačního efektu, tedy aby se ze čtyř řečových dovedností hlavně zvládlo ústní vyjadřování, poslech a čtení s porozuměním (písemné vyjadřování nebývá – kromě univerzitní výuky – tak relevantní). Záleží také na typu učící se osoby, na jejím stáří, znalostech dalších cizích jazyků atd. a je třeba také brát v úvahu důvod, proč se ten či onen češtinou zabývá. Jisté je, že člověk, který tohoto jazyka používá jen o dovolené či při krátké návštěvě České republiky, nemusí precizně ovládat všechny tvary a varianty, a může se tedy češtinu učit podle učebnic do jisté míry zjednodušujících. Tento přístup je možné podporovat – řekli bychom – sugescí, tedy tím, že na melodie všeobecně známých písní se sestaví texty, které je třeba nejprve poslouchat a potom zpívat. Předpokladem je, že učící se má hudební sluch a je ochoten zpívat, což často není dáno. Příkladem tohoto přístupu jsou učebnice Aleny Aignerové *Čeština jinak* a *Čeština zase jinak* (1998). Tak např. na melodii písně Sur le pont d'Avignon je nabízen následující text:

Děkuju, děkuju, děkuju Vám za laskavost.
Prosím Vás, není zač, na shledanou, buďte zdráv.
nebo na melodii Na krásném modrém Dunaji text:
Jak je to česky? To je salát.
A Spinat je česky špenát, a tady je mléko a káva, nebo si dáte raději čaj?

Primárně komunikativní cíle (přesněji řečeno ústní komunikaci a poslech s porozuměním) sleduje také učebnice Věry Amorové *Vítáme Vás* z roku 1993 s kazetou, pracovním sešitem a čítankou z roku 1996. Komunikativním záměrům je podřazena gramatika, tzn. prezentují se jen jevy nejnutnější v pokud možno zjednodušené formě.

Pokus o skloubení systematického přístupu při osvojování si gramatiky a její vhodné integrace do komunikačně relevantních situací představují učebnice *Mluvíme česky I a II* (autoři Adam, Lommatzsch, Mitzscherling). Obsahují dialogické i monologické texty a pestrá cvičení, ve kterých se obvykle nevyskytují izolované věty, nýbrž souvislé významové celky. Jejich nevýhodou z dnešního hlediska je, že byly psány pro gymnázia, tedy obsahují tu a tam školskou tematiku.

Zmínit se je třeba také o příručce s názvem *Pojďte se učit česky* a podtitulem *Handreichung für die Grundschule* autorek Dagmar Jägerové a Ute Müllerové.

Byla sestavena v rámci projektu Tschechisch als Begegnungssprache, který se realizuje na gymnáziu v Pirně, a je určena nejmladším zájemcům o češtinu.

Příkladem jasné preference gramatiky a vlastně spíše učebnicí o češtině než češtiny by byla kniha Bohumila Jiřího Freye, která se jmenuje *Tschechisch gründlich und systematisch* (o ní podrobně v ČDS 1/1998 a 1/2000).

Záměrně na gramatiku je orientována také učebnice *Krok za krokem* (autorský kolektiv H. Adamová, E. Hošnová, M. Hrdlička, P. Mareš), která vznikla ve spolupráci bohemistiky Humboldtovy univerzity v Berlíně a Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK. Byla koncipována přímo pro studenty bohemistiky a jejím přínosem je precizně popsaný nejnovější stav současné české gramatiky s ohledem na německého rodilého mluvčího. Pomíjí se zde komunikační aspekt a fonetika, neboť toto skriptum slouží pouze výuce gramatiky; počítá se totiž s tím, že studenti mají speciální kurzy fonetiky a komunikace. Lekce tohoto skripta mají klasickou podobu, vychází se tedy z textu reprezentujícího živý (ovšem spisovný) jazyk a slovní zásobu, následuje vysvětlení gramatického jevu a jeho důkladné procvičování v různorodých cvičeních.

Otázek, kterými je třeba se zabývat při výuce češtiny jako cizího jazyka a také při sestavování učebnic, je celá řada. Uveďme zde alespoň některé:
- Kdy je chyba opravdovou jazykovou chybou, a tedy prohřeškem proti normě spisovného jazyka?
- Ke kterým jevům je třeba volit tolerantní přístup?
- Kde jsou hranice zjednodušování a zamlčování?
- Do jaké míry je možné a je třeba prezentovat neoficiální formy?
- Jakou cestu je třeba zvolit pro získání optimálních znalostí, např. prezentovat deklinaci v kompletních paradigmatech nebo postupovat podle frekvence pádů?
- Jak co nejlépe prezentovat a popsat morfologické kategorie chybějící v mateřském jazyce, např. kategorii slovesného vidu?
- Jak stručně a jasně objasnit vokalické a konsonantické alternace doprovázející deklinaci, konjugaci a tvoření slov?

Podle našeho názoru bude nutné tyto problémy systematizovat a důkladně popisovat. V tomto ohledu je třeba vyzvednout velmi přínosnou práci M. Hrdličky *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka*. Podle našich informací tato obtížná partie – tedy precizní popsání významu a funkce předložek s ohledem na cizí jazyk – v tak systematické podobě dosud podána nebyla.

Domníváme se, že by se ani v učebnicích, ani ve výuce nemělo dopustit,

aby se podceňovaly otázky výslovnostní. Jsou nesmírně důležité jak v případě, kdy preferujeme gramatiku (tedy v univerzitním přístupu), tak pokud jde pouze o „turistické" znalosti češtiny.

Jsme si plně vědomi toho, že náš příspěvek není vyčerpávající. Šlo nám o to, abychom se poohlédli do minulosti a pokusili se nastínit problémy týkající se současného stavu ve vybraných učebnicích češtiny jako cizího jazyka.

Nesporným faktem zůstává, že učebnici je třeba naplnit životem a že každá učebnice představuje kompromis. Je třeba jen přesně vědět, kde je možno tento kompromis učinit. Proto by bylo záhodno, aby se úkolu učit češtinu jako cizí jazyk a psát učebnice zhošťovali opravdoví znalci českého jazyka.

Hana Adam

RECENZE

HRDLIČKA, Milan. *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka.*

AUC, philologica, monographia CXXXV. Praha: Karolinum, 2000, 142 s.

O tom, že je výuka češtiny jako cizího jazyka specifickou odborností, nepochybuje snad nikdo. Je-li vědním oborem, to je zatím otázka, která zcela jasnou odpověď nemá, nicméně je už dnes zřejmé, že nejde jen o specifika metodologická a didaktická, pomocí nichž se poznatky praktického i víceméně akademického rázu zpracují na učební texty pro cizince, stejně jako je zřejmé, že se kvalitní výuka cizinců neobejde bez trvalého respektování aspektů komparativních alespoň se skupinou jazyků příbuzných s mateřským jazykem cizince, stejně tak jako se dostávají do popředí témata obecnějazykovědná a reflexe jejich současného odborného zpracování. Tento typ aplikované bohemistiky neoplývá právě příliš rozsáhlou literaturou, nemáme-li na mysli pouze dnes už dlouhou řadu učebnic, skript a pomocných materiálů. Jejich počet se rozrůstal z velmi slabých začátků někdy v šedesátých letech (kdy vznikaly na univerzitách prázdninové kurzy češtiny pro cizince a střediska pro jejich jazykovou přípravu pro studium na našich školách) až po dnešní dobu úměrně se zájmem cizinců o češtinu a schopností a zájmem různých pracovišť akademických i neakademických tento zájem odborně rozvíjet a naplňovat.

Práci M. Hrdličky *Předložky ve výuce češtiny jako cizího jazyka* lze proto vidět jako jeden z vítaných autorských kroků, který pomůže chápat tuto část bohemistiky jako mezioborovou disciplínu s vymezeným předmětem bádání a s propojením na jazykovědné obory bohemistické, na obecnou jazykovědu, na didaktiku a metodiku jazykové výuky, na teorie týkající se komunikace, psycholingvistiky a dalších oborů a podoborů, a to s pochopitelnými rozdíly v intenzitě i rozsahu jejich respektování a reflexe.

Autor, zřejmě díky faktu, že je zkušeným odborníkem v profesi, zvolil téma, které reprezentuje nesporně jeden z nejobtížnějších problémů jak pro učitele, tak pro žáky. Kdo někdy učil cizince, dovede tuto skutečnost náležitě ocenit,

protože jde o téma zasahující více stupňů odborné složitosti, a tím i obtížnosti, a hlavně o téma aktuální pro cizince pocházející z kterékoli jazykové oblasti (slovanský mateřský jazyk tu není výhodou, spíše naopak). Východiskem práce se staly autorovy studie o stupni obtížnosti předložek při výuce češtiny jako cizího jazyka. Hodnocení ze strany studentů různých stupňů pokročilosti je objektivizováno autorovým komentářem. Dále práce obsahuje přehlednou prezentaci problému předložek v řadě učebnic češtiny pro cizince. V další kapitole se autor věnuje předložkám jako odbornému lingvistickému tématu a mapuje zpracování předložek v literatuře, a to nejen v mluvnicích, v nichž mohou cizinci hledat poučení nejspíš, ale i v monografiích věnovaných funkcím a formám předložek i pochodům prepozicionalizace. Byť to pro účel práce není třeba považovat za zcela nezbytné, byly by podrobnější rozbor problematiky různých postojů a autorův názor na ně vítány. Přitom si složitosti povahy předložky a jejího zapojení do věty především ve významech jiných než prostorových a časových je autor vědom a sám v dalších kapitolách učinil několik doplnění a zpřesnění dosavadního pojetí.

Jádro práce tvoří návrhy na zpracování předložek v učebnicích ČCJ (češtiny jako cizího jazyka). Prvním z nich je návrh na zpracování předložek po významových celcích. Jde tu o podrobný návrh zohledňující řadu kritérií včetně stupně obtížnosti a zaměření studentů češtiny. Základním autorovým postulátem je, že je třeba probírat předložky na pozadí celých paradigmat, tedy paralelně s probíráním deklinačních typů, nikoli na základě horizontálně probíraných alomorfů jednotlivých pádů. Další návrhy výkladů předložek vycházejí z jejich významových skupin, jak jsou prezentovány v odborné literatuře, především v Mluvnici češtiny. Popis prostorových významů vychází ze Šmilauerových významových skupin, je konzistentní a kvůli povaze věci samé nemohl přinést mnoho nového. Snad všechny mluvnice vycházejí při výkladech předložek cizincům z prostorových nákresů, z otázek *kde, kam, kudy* a odpovědí na ně. Většina autorů učebnic se s předložkami prostorovými dokázala vyrovnat daleko úspěšněji než s předložkami v jakémkoli abstraktním užití. Autor tuto nedostatečnost výkladů reflektuje a navrhuje propracovaný postup záležející v důsledném uvádění do problematiky ve vypracovaných sémantických okruzích a za stejně důležité považuje způsoby a volbu exemplifikace. Různé druhy procvičování jsou nápadité, typově různé a detailně propracované.

Po předložkách s místním významem autor navrhuje a realizuje zpracování předložek podmínkových v návaznosti na jejich významové přesahy. Poznat, kdy jde o užití podmínkové, lze při rozeznání paralelismu souvětného a vět-

něčlenského, což klade na znalosti studentů češtiny vyšší požadavky, proto je tato látka považována za obtížnější a autor ji doporučuje řadit až za základní poznatky o souvětí.

U podmínkově užitých předložek vystoupí zřetelněji problém komponentů významu předložky. To, co se v publikaci kvůli stručnosti a zjednodušujícím způsobem připisuje předložkám, je ve skutečnosti výsledkem souhry významu předložky a různých sémantických skupin slov (skupin substantiv, substantiv a adjektiv, substantiv a sloves apod.). Autor si tuto skutečnost uvědomuje, avšak pro návrhy zpracování jí nevyužívá. Šlo by ovšem o mnohem složitější popis, který není realizován v úplnosti ani v odborné literatuře. Bylo by vynikající moci užívat už propracovaných schémat významových struktur. Pro tyto a podobné účely by ovšem bylo nutno daleko častěji překračovat tradiční hranici mezi morfologií a syntaxí (jinak není možno, jak známo, vyložit protiklady jako *bez léků se uzdravit nemůžeš, jela na dovolenou bez léků, už je bez léků* a jiné další).

U předložek v místním dynamickém směrovém užití je vzat v úvahu mimo jiné typ predikátu v souvislosti s jeho prefixy a navazující povahou jeho předmětového doplnění. Autor odlišuje účelové užití od směrového a upozorňuje, že je možné, aby se zastupovala spojení *jdu do kina* a *jdu na film*. Dlužno však říci, že ani propracovaný popis typů predikátu a povahy objektu, k nimž přispěl také autor především rozborem a doplněním povahy různých faktorů popisovaných v literatuře, neřeší všechny problémy protikladu předložek *do* a *na* ve významu směrovém. Dovede však napomoci při rozhodování ve velkém množství příkladů. Jen na okraj budiž poznamenáno, že nepovažuji u případů typu *na pokoj* X *do pokoje* za rozhodující rozdíl generační. Domnívám se ve shodě s řadou konkrétních užití, že jde o protiklad sféry oficiální, zaměstnanecké X privátní. V zařízeních nás posílají nebo jdeme *na umývárnu, na služebnu, na podnik, na pokoj, na hotel, na ubytovnu, na kasárna, na úřad, na školu, na ošetřovnu, na sál,* ale neoficiálně, privátně, neúředně a nezaměstnanecky jdeme jen *do koupelny, do podniku* (zde se už vyvinul významový rozdíl, obvykle „zábavní podnik"), *do pokoje, do kasáren, do ubytovny, do sálu* apod. Přispívají tu ovšem i významy další, ale lze říci, že se spojení *na* + akuz. substantiv uvedeného typu zrodila v řeči vojenské a úřední administrativy.

Kapitola věnovaná předložkám v časovém významu konstatuje shody a rozdíly proti prostorovému užití, od něhož bývá odvozován. Základním odlišujícím rysem je jednorozměrnost časové osy a značná konkurence časových orientátorů. Autor věnuje pozornost předložkovým pádům v konkurenčním postavení

(*na Dušičky, o Dušičkách*), sémantickým přesahům do významu účelu (*přijel na neděli*). Význam času se stýká s významy způsobu, průvodních okolností i významem místa a podmínky. Také tuto kapitolu autor doplňuje o své postřehy v interpretaci významů a vymezení sémantické povahy substantiv vhodných k jejich vyjádření (např.: o sobotách X **o středách*), zaznamenává vyjádření poměru vedlejšího a hlavního děje: *mezi vařením poslouchala rádio* aj. Kapitolu velmi vhodně doplňuje tabulka prepozic a typů jejich užití v různých časových významech.

Kapitola o užívání předložek s významem příčiny vychází z konkurenčních spojení větných i nevětných. Přehledná tabulka na konci kapitoly však není stoprocentně přesvědčivá, protože doklady jsou zčásti použitelné i s jinými charakteristikami, než je uvedeno. Autor tu mluví o substitucích, které neuvádí, ale učitel vyučující cizince na problém jejich různosti musí nutně narazit. I tato kapitola v jistém ohledu dopracovává teorii předložek s významem příčiny a svým způsobem tak poukazuje na mezery v dosavadních popisech jazyka.

Poslední kapitola je tvořena pojednáním o předložkách s významem účelu. Tyto prepozice mohou mít podle kontextu další významy pouze blízké účelovému, přecházejí k určením adresním, určením doprovodu, přináležitosti, instrumentu. V těchto významech chybují často příslušníci slovanských jazyků. Autor se zabývá důležitou polysémií předložky *na: prášek na bolení hlavy* X *na provonění prádla.*

Uvedené autorovy postupy a návrhy ukázaly jak na nutnost doplňků v teoretickém zpracování předložek, tak i na zjednodušující praktiky přetrvávající v dosavadní výuce. Zároveň se prokázala nutnost toho, aby učitelé češtiny jako cizího jazyka doplňovali bohemistická bádání o důležitý aspekt poznávání jazyka, jakým je zprostředkování teoretických poznatků, jejich možné modifikace praktickou výukou cizincům studujícím češtinu. Autor splnil úkol, který si v publikaci předsevzal, dokázal posoudit, co z teorie je pro jeho cíle nezbytné a co nikoli, s literaturou různé metodologické provenience zacházel s porozuměním, jeho zpřesnění a doplnění teorií jsou přesvědčivá a představa praxe jasná.

Zdenka Rusínová

GESTER, Silke. *Anglizismen im Tschechischen und im Deutschen.*

Bestandsaufnahme und empirische Analyse im Jahr 2000. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2001, 254 s.

Problematika vlivu angličtiny na jiné jazyky patří již několik desítek let mezi nejaktuálnější témata lingvistických analýz projevů v těchto jazycích. O rostoucí závažnosti svědčí také množství studií českých. K nim se v nedávné době zařadila nová, a to konfrontační monografie německé bohemistky Silke Gesterové o anglicismech v češtině a v němčině.

Problematika anglicko-německé interference je podle úvodního autorčina tvrzení dobře prozkoumána a tvoří samostatné vědecké odvětví s tradicí sahající do období po druhé světové válce na území tehdejšího Západního Německa. Autorka ukazuje, že o výsledky tohoto bádání se částečně opíral i výzkum anglicismů v češtině. Tento fakt využila i jako opodstatnění a jedno z východisek své konfrontace. V podrobném přehledu uvádí práce o anglicismech v obou jazycích a přiřazuje krátký historický exkurz, v němž mj. poukazuje na to, že čeština i němčina byly ve svém vývoji pod vlivem jiných jazyků (latina, od 19. století angličtina), a připomíná také vliv němčiny na češtinu. Dosavadní bádání o anglicismech hodnotí jako analýzu reflexe obou jazyků na vývoj směřující k postavení angličtiny jakožto lingua franca s důrazem na jazykově praktické otázky a jazykovou situaci tzv. obyčejného člověka (tzn. nevěnuje se pozornost odborné slovní zásobě). Nejrozsáhlejší německou publikací o anglicismech v češtině je studie Jürgena Warmbrunna *Englische lexikalische Entlehnungen im Wortschatz der tschechischen Gegenwartssprache* (Münster 1994). Autorka pro účel práce dále vymezuje pojmy anglicismus, neologismus, internacionalismus, zdánlivé výpůjčky a hybridní složeniny a stanovuje a zdůvodňuje synchronní přístup k anglicismům jako základní metodu své analýzy.

Druhá část práce se postupně zaměřuje na foneticko-fonologickou, formální (grafickou) a morfologickou adaptaci anglicismů v češtině a v němčině, na jejich sémantiku, slovotvorbu, stylovou platnost a užívání v současných projevech. Zahrnuta jsou pouze plnovýznamová slova (podstatná a přídavná jména a slovesa) – zajímavým dílčím poznatkem je konstatování většího počtu anglicismů v rámci přídavných jmen v češtině (jakožto flektivním jazyku) než v němčině. Základní rozdíl foneticko-fonologické adaptace anglicismů v češtině a v němčině spočívá podle autorky v tom, že v němčině je snaha zachovat výslovnost

RP (čili „správně anglicky", nejde tedy o výslovnost podle německé relace foném – grafém) a v češtině se uplatňují změny ve výslovnosti několika anglických hlásek a slovní přízvuk se přesouvá na první slabiku. Hlavní formální změnou anglicismů v němčině je psaní podstatných jmen s velkým počátečním písmenem (velké písmeno se také zachovává v rámci substantivních složenin u jejich obou členů, což je typicky německý jev zvaný „Binnenmajuskel", viz např. *QuickSearch*). O češtině se konstatuje, že je dnes běžnější vycházet od podoby vyslovované, které se přizpůsobuje podoba psaná, než na základě pravopisu adaptovat výslovnost, a poukazuje se na závažnost formální adaptace pro deklinaci jmen. Zvláštní pozornost se věnuje anglicismům zakončeným na *-ing* a mezinárodní terminologii.

Morfologická adaptace sloves probíhá v obou jazycích – k anglickým infinitivům se pomocí slovotvorných přípon vytvářejí v češtině slovesa podle produktivního typu kupovat a v němčině slovesa slabá (srov. *to surf – surfovat – surfen*). Shodně se v obou jazycích vyskytují přídavná jména adaptovaná i nesklonná. V žádném z obou jazyků nedošlo vlivem angličtiny k rozšíření deklinačních typů podstatných jmen. V němčině představuje největší problém morfologické adaptace podstatných jmen jejich zařazení k rodu (autorka uvádí indikátory, které zařazení napomáhají), rozkolísané je také tvoření tvarů v množném čísle (vedle náležitých německých tvarů se objevují i anglické podoby, které se v současnosti stále více prosazují). Tento problém nevyvstává u českých podstatných jmen, pokud byla zařazena k domácímu deklinačnímu typu. V obou jazycích se zejména složitější podstatná jména vyskytují v podobách, které nesignalizují jejich rod, někdy ani číslo (*puzzle*).

Slovotvornou adaptací procházejí anglicismy v češtině i v němčině, a to v omezené míře. Rozdíly mezi oběma jazyky vyplývají z typologických rozdílů mezi nimi – i u anglicismů je v češtině běžnější derivace (příponová a předponová) a v němčině kompozice. Společné jsou hybridní složeniny, užívání zkratek a zkratkových slov v běžně mluvené češtině a němčině.

Důkladná, návodná a podle našeho názoru přínosná je sémantická analýza anglicismů, které mají i nemají ekvivalenty v obou jazycích, dále přehled hlavních sémantických polí anglicismů (např. *počítač/computer*, s. 142), ilustrace významových změn anglicismů při přijímání do češtiny a němčiny a především pak studie o rozdílech v konotačních příznacích anglicismů (jejich pozitivní konotace se využívají s oblibou např. v současné české i německé reklamě) a jejich domácích ekvivalentů. Samostatná kapitola je zaměřena na stylistické funkce anglicismů – zaznamenává se především jejich podíl na evokaci koloritu

prostředí, užívání jako eufemismů či stručných a přesných ekvivalentů domácích slov. Ilustrována je funkce anglicismů ve třech mládežnických časopisech a jsou představeny čtyři hlavní oblasti s větším podílem užívání anglicismů: hospodářství, reklama, počítačová technika/internet a anglicismy jakožto vlastní jména. (Zajímavá je např. sonda srovnatelných reklamních bloků před televizními zprávami jednoho veřejnoprávního a jednoho soukromého kanálu v ČR a SRN, která vykazuje shodu v užívání anglicismů jak v obou jazycích, tak na všech kanálech.)

V souladu se zaměřením práce na běžně mluvené (tedy neodborné) texty je zařazena anketa o porozumění anglicismům mezi uživateli českého jazyka a jejich reakci na adaptaci anglicismů. Autorka záměrně navazuje na obdobné výzkumy v němčině (nejnověji na studii Hermanna Finka *Anglizismen in der Sprache der Neuen Bundesländer*, 1997) a zejména na stať A. Tejnora Přejatá slova a veřejné mínění, NŘ 55, 1970, s. 185–202. Ankety se zúčastnilo 194 osob a testováno bylo 10 slov z různých oblastí (*go kupon, chat, cheeseburger, joint venture, power-play, rowdy, sales representative, light*, viz s. 181–183). Výsledky jsou přehledně zachyceny v několika grafech a tabulkách (pochopení významu dotazovaných slov je hodnoceno podle lexikografického vymezení ve slovnících výkladových i překladových). Bylo mj. zjištěno, že od r. 1970 vzrostl počet lidí znajících angličtinu (z 11 % na 46 %) a více respondentů hodnotí anglicismy kladně (58,5 %, u Tejnora 37 %).

Monografie S. Gesterové je důkladně promyšlena, jasně koncipována a přehledně uspořádána (návaznost a rozdělení obsahu do kapitol a podkapitol s použitím desetinného třídění, četné tabulky, diagramy a grafy v textu). Záslužné je uvedení rozsáhlého přehledu odborné literatury o anglicismech v obou jazycích (v úvodní kapitole je částečně zhodnocena) i zařazení reprezentativního ilustračního materiálu (v závěru knihy jsou lexikální anglicismy seřazeny do abecedního rejstříku, který obsahuje 1041 slov) z psaných textů (česká excerpce pochází z 26 různých periodik a časopisů a z 11 knižních titulů). Monografie přináší jak tradiční, tak nové pohledy na tuto problematiku, která stále získává na aktuálnosti. V obecné rovině dospívá k závěru, že angličtina působí vůči oběma jazykům stejně expanzivně a že čeština (jakožto tzv. jazyk malého národa) mobilizuje silnější ochranné mechanismy než němčina. Autorka pro oba jazyky shodně vidí do budoucnosti jako výhodnější zdravý bilingvismus než špatnou adaptaci anglicismů. Její práce představuje významný příspěvek k výzkumu anglicismů v současné bohemistice i germanistice.

Ivana Bozděchová

První ruská učebnice češtiny pro střední školy

Nestává se často, abychom měli možnost seznámit se s učebnicí naší mateřštiny pro cizince, která je primárně určena „nedospělému" publiku. Jednou z takových publikací, první svého druhu v Rusku, je dvoudílný učební materiál *Češskij jazyk dlja načinajuščich. I. část.* (Ekspress Poligraf Servis, Moskva 1999, 164 s.), jehož autorkou je zkušená a erudovaná bohemistka T. A. Acarkinová, docentka Lomonosovovy univerzity.

Učebnice je vypracována pro potřeby středoškoláků z ruských lyceí, gymnázií a dalších typů středních škol. Učí uživatele všem základním řečovým dovednostem, přičemž k prezentaci jazykového materiálu přistupuje z funkčního hlediska a při výkladu učiva blízce příbuzného slovanského jazyka prozíravě vychází ze srovnávacího přístupu.

V patnácti lekcích (první díl jich obsahuje sedm, druhý díl se bude skládat z osmi; po každé čtvrté lekci následuje opakovací test) se žák seznámí se základy české mluvnice a získá i solidní znalost běžně užívané slovní zásoby – jen první část obsahuje zhruba 2500 lexikálních jednotek. Důraz je mimo jiné kladen na správnou výslovnost a na všestrannou práci s textem včetně překladových cvičení. Často se využívají stylově i žánrově různorodé autentické texty vybraných českých autorů (K. Čapek, Fr. Hrubín, J. Skácel, Fr. Nepil aj.).

Vedle výběru textového materiálu a působivého grafického zpracování (učebnice je bohatě ilustrována, obsahuje řadu schémat a přehledných tabulek) oceňujeme především zdařilé zpracování i procvičení české gramatiky, jež náležitě bere v úvahu slovanského uživatele, což bohužel u nás v podobných případech zdaleka nebývá samozřejmostí: deklinace je uváděna po celých paradigmatech (upozorňujeme, že se na rozdíl od většiny přístupů nejprve prezentuje skloňování feminin, poté neuter a až následně maskulin), důkladný výklad o slovese se shoduje s pěti „domácími" slovesnými třídami.

Učebnice T. A. Acarkinové je kvalitním příspěvkem do fondu učebnic českého jazyka pro jinojazyčné mluvčí. Jistě se ze strany svých uživatelů setká s pozitivním ohlasem.

Milan Hrdlička

Heterogennost v komunikaci, v textu a v jazyce.

OLBS 1. Praha: FF UK, 1999.

Nová ediční řada „Opera linguae bohemicae studentium" je věnována pracím účastníků studentských workshopů „Žďárek", pořádaných v rámci ÚČJTK FF UK z iniciativy prof. O. Uličného. Stejně jako seminář je i edice zaměřena především na otázky synchronní lingvistiky, určitý prostor je však věnován i exkurzům do historie jazyka nebo do problematiky příbuzných oborů, např. textologie.

Příspěvky obsažené v prvním svazku uvedené ediční řady se dotýkají atraktivních témat současné lingvistiky: komunikace neslyšících, kterou se zabývají přispěvatelé první, nejobsáhlejší části sborníku, a ženské komunikace a feminity v jazyce vůbec, zahrnutých spolu s dalšími články do druhé části. Třetí oddíl představují krátké informační sondy do tří „exotických" jazyků.

Přestože problematika znakového jazyka neslyšících je už po určitou dobu odborníky vnímána jako rovnocenná s ostatními oblastmi vědeckého zájmu, uvedené příspěvky většinou nezohledňují kontinuitu příslušných bádání a vymezují značný prostor úvahám apologetického rázu; tím se však k prospěchu čtenáře utváří jistý ucelený pohled na menšinu neslyšících, který kromě jazykových aspektů přibližuje i jejich sociální a kulturní situaci. Základní rámec tvoří úvodní studie Hany Hejlové *Znakový jazyk jako prostředek komunikace interkulturní a intrakulturní*, která shrnuje existující odbornou literaturu a osobní zkušenosti a na tento základ aplikuje obecné lingvistické poznatky. Čtenáři se tak dostává srovnání systému znakového jazyka s ostatními přirozenými (mluvenými) jazyky. Je seznámen se základními prostředky dorozumívání mezi neslyšícími (znakové jazyky různých národnostních skupin, znakovaná čeština a přepínání kódů, mezinárodní znakový jazyk) a se specifičností komunikace prostřednictvím vizuálněmotorického kanálu (znakovací prostor, manuální a nemanuální složka jazyka, znak versus gesto). Nedostatkem této studie je její nezřetelná strukturovanost, ztěžující orientaci, a místy nedostatečný ponor, pro nějž zůstává spíše východiskem pro další zkoumání.

K nutnosti odlišné interpretace neverbálních projevů slyšících a neslyšících směřují studie Šárky Kučerové *Neverbální signály jako spoluindikátory propozičního a ilokučního aktu* a Věry Strnadové *Neverbální projevy neslyšících lidí.* Příspěvek V. Strnadové popisuje rozdíly v prostorovém chování obou skupin a v jejich zdvořilostním kánonu (např. dotyky, vzdálenost partnerů v rozhovoru, osvětlení). Sleduje vizuálněmotorickou komunikaci od okamžiku kontaktu

(dotyk, vizuální signál) až k jejímu ukončení (odvrácení pohledu). Postavení gest a mimiky v rámci znakového jazyka pokládá autorka za problematické a uvádí, že „je od znaků rozezná jen zkušený uživatel znakového jazyka" (s. 43). Upozorňuje také na možnou dezinterpretaci konvenčních neverbálních projevů u různých národnostních skupin neslyšících, tak jak je tomu mezi slyšícími např. u kývání hlavou v české a v bulharské jazykové oblasti, a na nedorozumění plynoucí z rozdílné schopnosti slyšících a neslyšících vnímat neverbální signály.

Zatímco V. Strnadová se opírá výhradně o osobní zkušenosti, vychází Š. Kučerová z rozsáhlé odborné literatury: její zkoumání se bezprostředně zakládá na teorii mluvních aktů, jak ji ve *Skladbě češtiny* (1998) prezentují M. Grepl a P. Karlík, využívá i poznatků získaných při výzkumu školního vyučování. Studie zachycuje podrobný přehled dosavadního bádání, a to z hlediska psychologického (J. Křivohlavý), lingvistického a pedagogického (A. Macurová, J. Šlédrová), následně podává částečně přejatou klasifikaci neverbálních prostředků podle sémantické funkce: symboly a ilustrátory, jejichž možná realizace je rozvedena do nejmenších detailů, regulátory a adaptéry (P. Ekman – W. V. Friesen – J. Bear, D. Lewis). V závěru studie jsou charakterizované neverbální signály začleněny do popisu mluvních aktů jako prostředky, které „mohou zvyšovat sémantický potenciál slov ..., mohou činit verbální sdělení názornějším, podílejí se na správném dekódování a interpretaci komunikátu" (s. 35). Pojednání Š. Kučerové je tak příspěvkem do široké diskuse o neverbálních prostředcích ve verbální komunikaci, ale také pokusem obhájit jejich sémantickou autonomii.

Vzděláváním neslyšících se zabývá studie Andrey Hudákové *Obrázkové příběhy a čtení a psaní*, několik poznatků z vývoje komunikace slyšících s neslyšícími, jak se odráží ve středověkých textech, přináší článek Borise Lehečky *Němí Staročeši*.

Druhá část sborníku je z poloviny věnována otázkám ženskosti v jazyce. Příspěvek Jany Schwarzové *Kategorie ženskosti v češtině: pojmenování žen v češtině* je výňatkem z rozsáhlé práce, která představuje třetí svazek edice. Rozdíly ve způsobu „mužské" a „ženské" komunikace si zvolila za předmět zájmu Lucie Římalová v článku *‚Ženské' a ‚mužské' v komunikaci (Korespondence B. Němcové)*. Svůj rozbor zakládá na teorii D. Tannenové (*Ty mi prostě nerozumíš. Jak spolu mluví ženy a muži*, 1991), podle níž na pohlaví mluvčího záleží volba tématu (u žen lidé a vztahy, u mužů práce a jídlo) i způsob komunikace a její cíl (u žen zaměření na intimní vazbu, u mužů na získání a udržení pevné pozice). Římalová přímo upozorňuje na nesourodost této teorie, vztahující se k mluvenému projevu, s psanými žánry, a předesílá, že ze závěrů

Tannenové vybírá jen některé (komunikace se ženou znamená citovost, intimitu, s mužem věcnost, neosobní téma). Kromě nich však dále nepřihlíží k žádným dalším faktorům (např. zaměření nebo kvalita vztahu k adresátovi, účel dopisu atp.), jež by mohly rozdílnost dopisů ovlivnit. Nepřekvapí tedy fakt, že jednotlivé body vytčené Tannenovou s příklady z dopisů B. Němcové příliš nekorespondují (srov. s. 88, kde Římalová uvádí jako příklad „*citovosti dopisů ženám*" úryvky z dopisů blízkým přítelkyním a jako příklad opačný část dopisu muži, o němž sama přiznává, že se „*nejedná o muže, se kterým měla Němcová velmi blízký vztah*"). Tvrzení načrtnutá v úvodu studie nejsou v jejím závěru zcela prokázána (např. volba tématu nemusí vycházet z odlišnosti, resp. totožnosti pohlaví, ale z překrytí zájmů odesílatelky a adresáta/adresátky, což Římalová v podstatě připouští, srov. s. 88; v textu (s. 92) je zmíněna také schopnost Němcové „*přizpůsobit dopis individualitě adresáta*").

Druhý oddíl sborníku doplňují studie Šárky Lešnerové *Skloňování latinismů na -us*, jež je precizním rozšířením Šmilauerovy klasifikace (*Nauka o českém jazyku*, 1972), a Aleny Novákové *Humanistické hláskosloví a Ezopovy Fabule v překladu Jana Akrona Albína*, obsahující spíše příspěvky k textologii.

Oddíl třetí představuje ve stručnosti tři v našem prostředí atraktivní jazyky. *Litevština* Austeie Martinkute je stručným popisem tohoto jazyka a neotvírá prostor diskusi. Podobně je tomu u stati Zuzany Ionové *Schwyzertütsch*, která však alespoň poskytuje částečné srovnání se spisovnou němčinou a slovanskými jazyky. Příspěvek Viktora Elšíka *Romština* naopak přináší řadu otázek, je však pouhou osnovou (patrně) ústního referátu, v níž chybí vysvětlení odborných pojmů i komentáře k početným tabulkám a grafům, a čtenář je tak odkázán na vlastní schopnost syntézy a dedukce. Autor vytyčuje problematiku kategorie romství (ne každý Rom mluví romsky) a dokládá současnou situaci v jazyce, který je rozrůzněn do mnoha nářečí. Uvažuje o možné standardizaci romského jazyka (problém písma, abecedy; orální charakter romštiny) a o případné změně jeho postavení (asimilace, genocida; nutný multilingvismus Romů). Uvádí také významná jména lingvistické romistiky a přehled jejích dosavadních výsledků.

Přes nevyrovnanou úroveň a nedostatečné zásahy editorů (chybějící korektury, nejednotná forma) působí sborník přinejmenším slibně, studentům přispívajícím i nepřispívajícím pak poskytuje žádoucí prostor i nemalou výhodu zpětné vazby.

Alena Scheinostová

SCHWARZ, Jana. *Die Kategorie der WEIBLICHKEIT im Tschechischen: Die Verwendung femininer und maskuliner Personenbenennungen für Frauen im Vergleich zum Deutschen.*

OLBS 3. Praha: FF UK, 1999. Český výtah in: *Heterogennost v komunikaci, v textu a v jazyce* (OLBS 1), s. 61–85.

Studie představuje mírně upravenou a doplněnou verzi autorčiny diplomové práce obhájené roku 1998 na Slavistickém institutu berlínské Humboldtovy univerzity. Schwarzová se v ní zaměřuje na otázku uplatňování různých prostředků, především přechýlitelných označení osob, při pojmenování, identifikaci a charakterizaci žen. Tyto výrazy jsou zkoumány v rámci nominálních frází (celkem asi 2000) a v souvislosti s danými širšími kontexty. Autorka při analýze vychází z rozsáhlého korpusu článků vybraných z 28 českých periodik, přičemž své závěry příležitostně konfrontuje jednak s vlastními překlady citovaných excerpcí do němčiny, jednak s výsledky ankety (celkem 190 respondentek a respondentů) a ústními sděleními pěti informátorek.

Ve velmi fundované kapitole „Teoretické základy" (2) představuje Schwarzová pojmy a koncepce, se kterými bude dále pracovat (fukčně sémantické pole ženskosti – 2.1; genus a sexus – 2.2; sociální stereotyp, prototyp, ideál, vzor – 2.3; reference a predikace – 2.4). Analytické kapitoly se pak zaměřují na užití nominálních frází (NP) ve funkci jedinečné reference (oddíl 3.1), nejedinečné reference (3.2), na predikativní užití NP (4) a na otázku jazykových změn u názvů povolání (5).

Za hlavní nedostatek práce pokládám neujasněnost sledovaných cílů i přístupu k danému materiálu, přinejmenším na úrovni argumentačně diskurzívní. Text je totiž tvarován i jakousi „hloubkovou strukturou", jíž se čtenář(ka) musí teprve dobrat dešifrováním stále frekventovanějších autorských prohlášení a hodnotících komentářů. Postupně z textu vysvítá, že pro Schwarzovou představuje nejdůležitější východisko feministická kritika jazykového úzu. Takový přístup je samozřejmě zcela legitimní, přinejmenším kvůli přehlednosti by však bylo žádoucí zřetelněji oddělit analýzu od kritiky a případných doporučení. Jednotlivé roztroušené poznámky totiž autorce nezajišťují dostatečný prostor pro argumentaci, a tak často působí nepodloženě, např. když Schwarzová bez jakéhokoli odkazu či zdůvodnění poznamená, že po roce 1989 postihly

„existenciální změny" v bývalém východním bloku „především ženy" (s. 12). Autorčin styl občas kolísá až mezi přísně odborným a polemicky provokativním, např. na s. 46 je zničehonic řeč o „tvrdém konkurenčním boji mezi pohlavími".

Schwarzová navíc pomíjí fakt, že snaha postihnout „jazykový obraz ženy" v češtině (s. 12) ve své podstatě nutně nesouvisí s feministickým hlediskem. Nemohu souhlasit s jejím prohlášením, že u daného tématu nelze smlčet „vlastní stanovisko" (s. 12); a pokud už se jej autorka rozhodla brát v potaz, bylo by bývalo užitečné jej jednoznačně exponovat nejpozději v oddílech objasňujících cíl zkoumání a použité metody, ne-li přímo v názvu práce. Lze si totiž snadno představit stanovisko jiné (např. antifeministické), navíc i představy o „jazyce spravedlivém k ženám" se mohou značně lišit (např. mnoho Němek především z bývalé NDR odmítá přechylování, neboť chtějí být vnímány jako ředitelé, lékaři či inženýři – viz s. 92). Schwarzová také nikde nevysvětluje neúměrně vysoký podíl ženských časopisů mezi excerpovanými periodiky (1/4 titulů a asi 8,6 % čísel, při naprosté absenci pánských časopisů) ani absenci mužů mezi ústně dotázanými, ačkoli předmětem jejího zkoumání měla být „současná čeština" (s. 7) bez dalších přívlastků.

Zdá se, že poněkud diskutabilní je i deklarovaný komparativní zřetel autorčiných překladů příkladových vět (s. 7). Ty totiž, jak místy vyplývá, mohou vypovídat spíše o osobních preferencích než o soudobém německém úzu. Např. na s. 77 Schwarzová překládá *nekuřák* jednoznačně jako *Nichtraucherin* (mluvčí je žena), vzápětí ovšem poznamenává, že i v němčině bývají ženy někdy charakterizovány (nebo se samy označují) nepřechýlenými výrazy *Raucher* či *Vegetarier* (s. 78). Ačkoli Schwarzová na „jistou subjektivnost" překladů sama upozorňuje (s. 8), nemohu se zbavit dojmu, že „němčina" tu vystupuje spíše jako určitý idealizovaný model, s nímž je český úzus poměřován.

Přes tyto nedostatky přináší studie celou řadu nových poznatků. Za obzvláště přínosnou pokládám např. erudovanou konfrontaci soudobého českého úzu s německým, ruským a polským nebo s prezentacemi dané problematiky v různých gramatikách a lexikologických studiích. Z množství dílčích postřehů je možné zmínit např. autorčino upozornění na nalezené doklady redundantní specifikace typu *žena-učitelka, muži-řidiči* a na fakt, že studie o české slovotvorbě tuto binominální konstrukci nezmiňují (s. 50). Velmi zajímavá je i tendence, kterou autorka výstižně nazývá „biologickou kongruencí": pokud hovoří žena nebo je řeč o ženách v určité funkci apod., může se femininum vyskytnout i ve významu „všichni jedinci dané třídy" (včetně mužů): „*Zpěvačka je vždycky odkázaná na kapelu.*" (s. 55)

Zčásti lze souhlasit i s autorčiným doporučujícím závěrem, formulovaným ovšem nejjasněji v českém výtahu práce: „Není ani logické, ani zdvořilé, ani nutné, aby se ženy označovaly nebo byly označovány za *vědce, historika, kuchaře, diplomata, studenta, zástupce, redaktora, ředitele* nebo *herce*." (*Heterogennost v komunikaci, v textu a v jazyce*, s. 79) Na druhé straně Schwarzová konstatuje, že zejména v plurálu je maskulinum „ve vědomí českých mluvčích zakotveno jako ‚bezpříznakové' označení pro obě pohlaví" (*Die Kategorie der WEIBLICHKEIT...*, s. 121). Právě toto pojetí ovšem feministické lingvistky kritizují (tamtéž, s. 15). Zdá se tedy, že inherentní příznakovost veškerých maskulinních tvarů není daným faktem, který by mohlo odkrýt lingvistické zkoumání, ale spíše pocitem, který vzniká až v důsledku feministické kritiky.

Daniel Soukup

Kvíz

Za jednu z výrazných vývojových tendencí současné češtiny bývá často považováno to, že dochází k nivelizaci nářečí. Že však regionální mluva může být stále živá, a může se dokonce stát jakýmsi prostředkem pro vyjádření určité svébytnosti, pýchy a lásky k místu, kde jsme se narodili nebo kde žijeme, o tom bychom vás rádi přesvědčili pomocí dvou následujících ukázek.

1) Podívejte se pozorně na následující nápis na džusu Relax. Jde o nápis dvojjazyčný a jistě snadno všichni hned odhalíme, že spodní text je formulovaný slovensky. V jakém „jazyce" je ale formulován nápis horní? Dokážete rozpoznat ty jazykové jevy, které mají pisatele zařadit do určitého regionu? Řešení naleznete na str. 91.

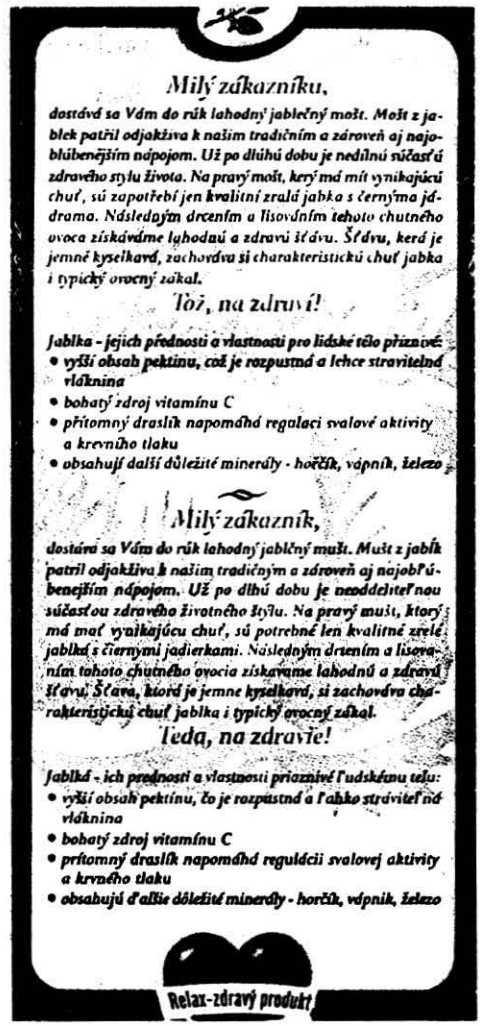

2) Jako druhou ukázku jsme zvolili písničku s textem v brněnském hantecu. Vidíte sami, že jde o text nový, vzniklý v posledním desetiletí. Někteří Brňané jsou na svůj hantec totiž patřičně hrdí, a tak – i z určitého patriotismu – neustále rozšiřují jeho slovní zásobu, píší v něm povídky nebo texty k písním, a dokonce je vydávají knižně. (Naše ukázka je převzata z publikace *Velká kniha hantecu*, kterou vydalo nakladatelství FT Records v Brně v roce 2000.) Hantec je tedy stále živý a dál se vyvíjí.

A teď úkol pro vás, kteří nejste z Brna. Dokážete text písničky přesně interpretovat? Jestli máte pochybnosti o významu jednotlivých slov, připojili jsme pro vás na str. 91 malý slovníček, kde si můžete zkontrolovat, zda byl váš „překlad" správný, přesný a výstižný.

eh

ŠTATLAŘŮV SONG

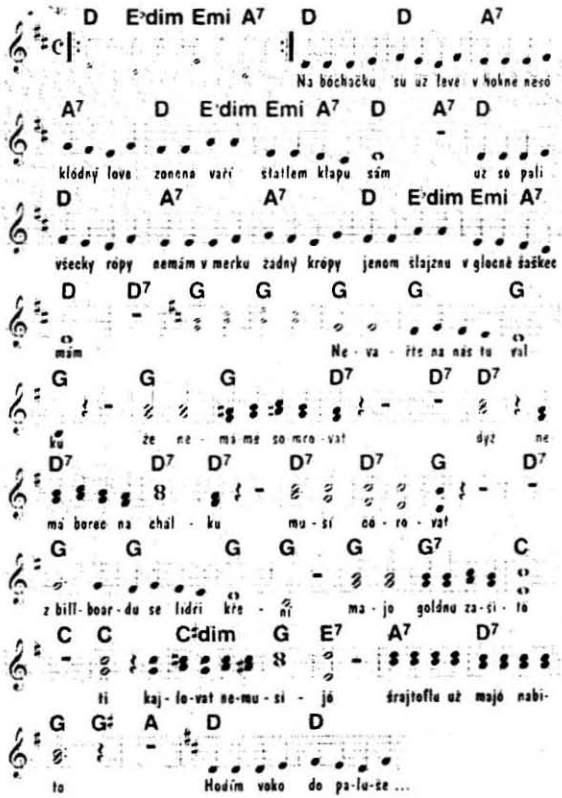

Na bóchačku su už levé
v hokně nésó klódný love
zoncna vatí - štatlem klapu sám
už só pali všecky rópy
nemám v merku žádný krópy
jenom šlajznu - v glocně šaškec mám

Nevařte na nás tu válku
že nemáme somrovat
dyž nemá borec na chálku
musí čórovat
z billboardu se lidři kření
majó goldnu zašité
ti kajlovat nemusijó
šrajtoflu už majó nabité

Hodím voko do paluše
vzteklé pinkl za mnó kluše
že tu visím vod minula cech
rozhodím mu jedno sandál
nechcu ale dělat randál
dneska mám na tuty velké pech

Nevařte na nás tu válku ...

Házu kakść na ty žgryndy
só to samý levý pindy
kvůli tomu mašlu nehodím
sbalím koňu na Výstecu
vybořím ju na Olltecu
kalit škopky všecky naučím

Nevařte na nás tu válku ...

Jára Cimrman lexikografem

(Pozn. red.: Na tomto místě přetiskujeme text přednášky proslovené pod názvem *Předchůdci Staročeského slovníku* v lednu 2001 při příležitosti křtu 24. sešitu Staročeského slovníku. Text nám poskytl pracovník StčS Boris Lehečka.)

Gebauerův Slovník staročeský

Autoři Staročeského slovníku se již v 6. odstavci Úvodního sešitu přihlásili k odkazu Jana Gebauera a k jeho Slovníku staročeskému. Nezasvěceným odborníkům, zejména z řad literárních vědců, to může připadat jako inverze, jako pouhá změna slovosledu v titulu díla. Ovšem najít mezi oběma slovníky celou řadu rozdílů bude snadné i pro začínajícího matematika. V této přednášce nám však o rozdíly nepůjde: nehledáme to, co nás rozděluje, ale to, co nás spojuje – pupeční šňůrou počínaje a jazykem konče.

Autoři Staročeského slovníku nepokrytě přiznávají, že navazují na Jana Gebauera, ba dokonce že od něj získali lístkový materiál čítající zhruba 100 000 lístků, což byla na tehdejší dobu opravdu cifra obdivuhodná – nezapomínejme, že to bylo ještě před měnovou reformou z roku 1953. Pokud autoři čerpají z Jana Gebauera ještě nyní, tedy téměř 90 let po jeho smrti, musíme se ptát, z koho čerpal Jan Gebauer v době, kdy psal svůj Slovník staročeský, tedy téměř 20 let před svou smrtí.

Vznik tohoto slovníku se přičítal zejména Gebauerově pracovitosti a geniální paměti. Až doposud však neexistovaly žádné přímé důkazy, pouze zmínky a narážky v pamětech současníků odvolávajících se na očitá svědectví, z nichž převážná část je sepsána Braillovým písmem. Nyní se však zdá, že se mladému týmu podařilo v prostorách Staročeského slovníku objevit opravdový pendant, kadlub a občas i pramen Gebauerova Slovníku staročeského. Kdo se alespoň povšechně orientuje v situaci českých přírodních a společenských věd na přelomu 20. století, jak mu to ukládají studijní plány 1. cyklu bohemistiky, ten jistě již tuší, že oním spiritem movens, nevyčerpatelnou studnou a liškou, která uběže do jedněch pústek, nebyl nikdo jiný než český génius Jára Cimrman.

Objevení pramene Gebauerova slovníku

Jak již bylo řečeno, pracoviště Staročeského slovníku disponuje lístkovým materiálem Jana Gebauera. Jedná se přibližně o 100 000 lístků. Nejsou to ale jen tak ledajaké lístky – drobným písmem jsou na nich zaznamenány doklady staročeských slov, která začínají písmeny *n* až *ž*. Na některých lístcích je doklad jenom jeden, na jiných dva nebo i tři. A najdou se i takové lístečky, kde je dokladů víc, než byste spočítali na prstech jedné ruky. A to už nemluvím o těch, které jsou popsány z obou stran. Já jsem si tady připravila maketu jednoho takového náhodně vybraného lístečku v měřítku 1:1, je to tuším heslo *vzieti za své*. Jak můžete sledovat a doufám i vidět, na lístečku je vpravo nahoře uvedeno samotné heslo, opatřené podrobnější gramatickou charakteristikou o slovním druhu, popř. družce atp. Pod ním je zaznamenán staročeský text, z něhož se dá odvodit význam daného slova – neboť pro lexikografa je kontext totéž co pro Roubíčka Kohn. Na co bych vás však v této chvíli upozornila především, je několikapísmenná zkratka u každého takového výňatku, která určuje, odkud text pochází.

Tyto lístečky byly v průběhu roku 2000 podrobeny důkladné evidenci, na níž se podílelo přibližně 15 studentů. To vše v rámci práce na dvou grantech, které se nyní ve Staročeském slovníku řeší. Díky penězům Grantové agentury České republiky, která je financována z rozpočtu České republiky, tedy z peněz nás všech, daňových poplatníků, tedy i z toho, co jsme si díky grantové agentuře vydělali, podařilo se nám objevit zajímavé souvislosti. U mnohých dokladů Gebauer jako pramen uvádí zkratku „JC". Takovou zkratku však v soupisu zkratek, který vyšel ve Slovníku staročeském, nenajdeme. Podle některých názorů by mohlo jít o Cambridgeský rukopis Písně o Jaroslavovi ze Šternberka. Ovšem – komu by nestačilo připomenout Gebauerův postoj k RKZ, toho snad o mylnosti takové interpretace přesvědčí zjištění, že se zkratka „JC" objevuje i u takových dokladů, které by Jaroslav ze Šternberka jaktěživ nevypustil z úst, popř. odjinud.

Našemu týmu bylo jasné, že nám Gebauer odkázal záhadu, které musíme přijít na kloub. Jednotlivé indicie do sebe začaly zapadat, když nás Jana Ježková z oddělení rukopisů v Knihovně Národního muzea upozornila na jeden staročeský rukopis, který byl na několika fóliích opatřen toutéž zkratkou „JC", kterou používá Gebauer. Po bližším prozkoumání rukopisu se signaturou II F 9 se ukázalo, že nejde o zkratku, ale o autogram. A nebyly to iniciály autora staročeského textu, ale vpisek moderního čtenáře. Další naše cesta vedla zákonitě do čtenářského deníčku Čeňka Zíbrta, který od roku 1891 vedl knihovnu

Národního muzea. Zíbrt si do deníčku pečlivě zaznamenával jména čtenářů z Muzea, kterým kdy něco půjčil. Mravenčí práce, při níž bylo nutno pročíst jednotlivé záznamy od roku 1891, však nakonec přinesla své ovoce. Nakonec jsem zde přece jen nalezla zápis post quem non, pořízený dne 24. ledna 1899. Cituji: „Venku opětovně řádí chumelenice, že by čtenáře nevyhnal. Přiložil jsem do kamen o polínko víc a připravil Svařák pro J. Cimrmana." Tady bych měla doplnit, že „svařák" u Zíbrta neznamená „svařené víno", ale že jde o slangové pojmenování staročeského rukopisu Svár vody s vínem, který má signaturu II F 9. Jedná se tedy o tentýž rukopis, v němž jsme nedávno objevili Cimrmanův monogram „JC".

Můžeme tedy s určitostí tvrdit, že Gebauerovy doklady označené „JC" pocházejí od Járy Cimrmana.

Lexikografický přínos Járy Cimrmana

Proč a co Gebauer z Cimrmana excerpoval, to zatím bohužel přesně nevíme. Se špetkou nadsázky ale můžeme tvrdit, že čím byl pro Komenského Rosa, tím byl pro Cimrmana Gebauer. Vše totiž nasvědčuje tomu, že se nám na Gebauerových lístečcích zachovala alespoň část Cimrmanova thesauru jazyka českého. Dílo samotné se bohužel nedochovalo, o jeho existenci se však dovídáme z liptákovského jazykově osvětového časopisu Naše kec. Z dokladů na Gebauerových lístcích, ze statí uveřejněných v tehdy jediném odborném pojizerském časopise a z některých vzpomínek zapsaných, jak jinak, Braillovým písmem, můžeme se pokusit o rekonstrukci Cimrmanova lexikografického díla a jeho lexikologických přístupů.

Jak jsme se již zmínili, Cimrman chtěl vydávat Cimrmanův thesaurus jazyka českého. Již samotnou volbou názvu prokázal tento český génius svou prozíravost. Většina lexikografů si s titulem svých slovníků hlavu příliš neláme, a proto se názvy spousty slovníků češtiny liší pouze jedním či dvěma přívlastky. Cimrmanův přístup je zcela jiný: počítá s rozmachem českého slovníkářství, a proto do názvů zařazuje rovnou jméno autora. Takový přístup mu pak mimo jiné umožňuje vydávat svá lexikografická díla anonymně.

Zajímavé je také to, že se Cimrman významně zasloužil o zavedení pojmu „sémantického pole". V době, kdy začal psát Cimrmanův thesaurus, přivydělával si jako denní hlídač ženců. Ale protože lidé pracovali na poli v duchu Braillova hesla „od nevidím do nevidím", nemusel je Cimrman téměř vůbec hlídat a o to víc se věnoval svým lístečkům. Na nich měl sepsány doklady k jednotlivým heslům. Lístečky jednoho hesla se stejným významem dával k sobě, a aby mu

je vítr neodnesl, zatěžoval je různě velkými kameny. Obzvlášť dobře doložená hesla pak na poli připomínala menší mohylu. Ženci a selky si mysleli, že jim Cimrman pomáhá s odstraňováním kamenů z pole, aby se neničily jejich kosy a srpy. Když k večeru chtěli naházet kameny do příkopu, odháněl je Cimrman slovy: „Nechte to, nechte to. Vy máte svoje pole tam, toto je moje, sémantické pole."

Cimrman se snažil prosazovat své heslo „Já chci, aby to bylo jako ze života" také v oblasti lexikografie. Podle něj tak nestačilo daný význam pouze popsat jinými slovy, ale bylo třeba zprostředkovat čtenáři skutečnost samu. Komenského metodu světa v obrazech považoval za překonanou. Určitou úlohu v tom jistě sehrálo Cimrmanovo drobné škudlilství. Jelikož mu perokresba nikdy moc nešla, musel by si na ilustrace najmout některého ze soudobých malířů, v čemž mu jeho škudlilství úspěšně bránilo. Nicméně ve snaze vybavit Cimrmanův thesaurus co nejlepším dokladovým materiálem začal se Cimrman pilně věnovat kunsthistorii, archeologii a vetešnictví. Shromažďoval ve svém liptákovském příbytku nejrůznější historické předměty – adamantinem počínaje a žvancem konče. Vedle informací formálních a gramatických se tak součástí jeho slovníku staly například i fonografické záznamy husitských písní a Betlémských kázání Jana Husa. Na závěr můžeme tedy oprávněně konstatovat, že se Jára Cimrman díky své důslednosti stal autorem prvního diachronního multimediálního slovníku.

Kolektiv pomvědů Staročeského slovníku

Jára Cimrman filologem

Při rekonstrukci pracovny č. 25 v budově Filosofické fakulty UK jsme pod jedním starým stolem našli seznamy přednášek *Besedy českých filologů v Praze* z let 1911–1913. V čele *Besedy* stál nám blíže neznámý profesor Rudolf Mělec. Přednášky se konaly každý sudý čtvrtek zpočátku v jeho domě U Mělců, tzv. Rudolfinu, později v domě U zlatého uzlatého provazu na Novém Městě pražském. V těchto seznamech se několikrát objevuje jméno Járy Cimrmana (tedy pokud jsme luštili dobře – papíry byly zmačkané, jak podpíraly těžký stůl).

V dubnu 1912, jak se zdá, přednesl Jára Cimrman přednášku z českého historického hláskosloví, nazvanou *Šíření úžení*. V září téhož roku pak následovalo téma literárněhistorické: *Utylitarism u Tyla*. Písařsky neobvykle zdatnou, avšak pohříchu anonymní rukou je na seznamu připsán následující text: *Lieber Rudi, Cimrman je podivín: když jsem se ho tázal, co jej bylo přivedlo k thematům jeho přednášek, odvětil, že jejich tituly: prý přímo žebraly o to, aby se pod nimi objevila poctivá vědecká práce.*

Beseda českých filologů v Praze na svých přednáškách nelibě nesla nízký počet posluchačů; stávalo se, že byli přítomni pouze její členové. Věstník na rok 1912 obsahuje proto i jakousi reklamu na celý cyklus, v níž jako prověřená hodnota, schopná zlanařit, případně i natrvalo uvázat ke Zlatému uzlatému provazu širší okruh posluchačů, vystupuje právě Cimrmanovo jméno. Beseda slibuje, že kdo přijde a vyslechne *Šíření úžení* a *Utylitarism u Tyla*, obdrží certifikát, na jehož základě bude v příštím roce vpuštěn do sálu, kde bude moci vyslechnout předpokládaný trhák ročníku 1913, Cimrmanovu průkopnickou přednášku ze skladební teorie, na které budou základní pojmy tzv. valenční syntaxe (důkladněji rozpracované až několik desetiletí po géniovi) ilustrovány na Cimrmanově překladu slavného díla Lewise Carrolla. Přednáška se měla jmenovat *Valence v Alence*. Beseda správně tušila, že jedině Cimrmanovo jméno je s to přinést jejím aktivitám věhlas. Věstník na rok 1913 však přetiskuje Cimrmanovu omluvu vedení *Besedy*, že se mu v průběhu psaní téma poněkud pozměnilo a přednáška že bude nakonec proslovena nikoli v *Besedě*, nýbrž na celopředlitavské konferenci *Fysiologie zevnitř i zvenčí*.

Cimrmanovým přechodem od filologie k fyziologii (a souběžným stržením domu U zlatého uzlatého provazu) roku 1913 se osvětová, a zdá se, že vůbec veškerá činnost *Besedy* končí. Pokud je nám známo, texty těchto Cimrmanových výletů na pole filologické dochovány nejsou.

Vyktor

Řešení kvízu

Nápis na džusu Relax

V uvedeném textu se uplatňují některé východomoravské nářeční rysy, avšak je zajímavé, že jde především o rysy, které se shodují se slovenštinou. Je to především *ú*, které se zachovalo v kořeni slov a v koncovkách (nediftongizovalo se – *po dlúhú dobu, lahodnú, zdravú,...*) a *ú*, které se nepřehlasovalo v *í* (*najoblúbenějším, súčasťú*). To v nás tak trochu vyvolává podezření, že buďto může jít přímo o slovakismy, nebo že jde o nedokonalý překlad ze slovenštiny. Tomu by nasvědčoval i další jev – ve slově *zachováva* se totiž uplatňuje rytmický zákon, který je typický pro slovenštinu, avšak ne pro (východo-)moravská nářečí.

Jiné rysy, jako např. *teho ovoca* nebo užití částice *tož*, jsou naopak typické pro všechna moravská nářečí. A navíc – v textu nalezneme i nespisovné rysy celočeské, např. ve slově *jabka*.

Výrazně se od sebe také liší první a druhý odstavec: v druhém odstavci až na uvedenou částici *tož* je užito češtiny spisovné – patrně i proto, že text má odborný charakter.

Slovníček k písničce *Štatlařův song*

štatlař – městský flákač, *bóchačka* – práce, *hokna* – práce, *love* – peníze, *zoncna* – slunce, *štatl* – město, *pali* – pryč, *krópy* – peníze, *šlajzna* – žízeň, *šaškec* – blázinec, *vařit válku* – říkat, *chálka* – jídlo, *čórovat* – krást, *goldna* – zlato, *kajlovat* – loudit, *hodit voko* – podívat se, *cech* – útrata, *sandál* – obličej, ústa, *házet kakáč* – kašlat (na něco), *žgryndy* – hloupé řeči, *koňa* – dívka, *Výstec* – Výstaviště, *vybořit se* – milovat, *Oltec* – Staré Brno, *kalit škopky* – pít pivo

Obsah

Vývojová dynamika češtiny a lidská kreativita (Oldřich Uličný) 3
Čtyři scénáře vývoje české laterály (Jan Volín) 7

VÝVOJOVÉ TENDENCE V ČEŠTINĚ MEDIÁLNÍ

„...hledal Smrž vhodný příměr" aneb
Jak české deníky uvozují přímou řeč (Robert Adam) 14
„Úžasný mišmaš stylů" (Petr Mareš) 18
„Vyznavačkám chicstylu" (Dnešní čeština
podle časopisu Style) (Lucie Saicová Římalová) 22
Střípky z Radiožurnálu v roce 2001 (Robert Adam) 25

CO ZAJÍMÁ STUDENTKY BOHEMISTIKY

Jazyk české „čajové kultury" (Eliška Stehlíková) 27
Jazyk kávy (Eliška Stehlíková) 31
Kosmonaut, či astronaut? (Zuzana Vávrová) 35

CO ZAJÍMÁ DOKTORANDKY

Z Harantova *Putování* (Šárka Lešnerová) 38
Slabikotvrné hlsky (Marie Nilsenová) 43
Na dlani, v kostce, ve zkratce (Alena Nováková) 44

ČEŠTINA VE SVĚTĚ

Bruselská čeština v Evropském roce jazyků (Dana Slabochová) 48
Spisovnost a nespisovnost
v učebnicích češtiny pro cizince (Neil Bermel) 52
Čeština jako cizí jazyk ve vybraných učebnicích
z německé oblasti (Hana Adam) 64

RECENZE

Hrdlička, Milan. Předložky ve výuce češtiny
jako cizího jazyka (Zdenka Rusínová) 70
Gester, Silke. Anglizismen im Tschechischen
und im Deutschen (Ivana Bozděchová) 74

První ruská učebnice pro střední školy (Milan Hrdlička) 77
Heterogennost v komunikaci, v textu a v jazyce (Alena Scheinostová) .. 78
Schwarz, Jana. Die Kategorie der WEIBLICHKEIT
im Tschechischen (Daniel Soukup) 81

Kvíz (eh) 84

DVAKRÁT JÁRA CIMRMAN

Jára Cimrman lexikografem
(Kolektiv pomvědů Staročeského slovníku) 86
Jára Cimrman filologem (Vyktor) 88

Řešení kvízu 91